

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

На правах рукопису

ДЯЧКОВА Ольга Михайлівна

УДК 378.1:355.58

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ**

Спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
Данилюк
Сергій Семенович,
доктор педагогічних наук,
професор

Кіровоград – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	14
1.1. Трактуювання в сучасній психолого-педагогічній літературі сутності понять «діяльність», «професійна діяльність» та «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях».....	15
1.2. Особливості надзвичайних ситуацій під час виконання працівниками оперативно-рятувальної служби фахових обов’язків.....	27
1.3. Міжнародний досвід діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях.....	40
1.4. Психолого-педагогічні засади фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.....	52
Висновки до першого розділу.....	64
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ.....	70
2.1. Побудова професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби в сучасних умовах професійного навчання.....	70
2.2. Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій.....	90
2.3. Зміст і структура підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.....	100

2.3.1. Аналіз навчальних планів і програм стосовно проблеми підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності.....	107
2.3.2. Дидактична характеристика спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».....	120
2.4. Обґрунтування педагогічної моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.....	126
Висновки до другого розділу.....	146
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ.....	151
3.1. Критерії, показники й рівні підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.....	151
3.2. Організація педагогічного дослідження та методика проведення дослідницької роботи.....	159
3.3. Аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи.....	165
Висновки до третього розділу.....	192
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад.

ДСНС – Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

ЕГ – експериментальна група.

ЄС – Європейський Союз.

ІНДЗ – індивідуальні навчально-дослідні завдання.

ІТ – інтерактивні технології.

КГ – контрольна група.

НАТО – Організація Північноатлантичного договору.

НС – надзвичайна ситуація.

ПВЯ – професійно важливі якості.

США – Сполучені Штати Америки.

ФЕМА – Федеральне агентство з управління у надзвичайних ситуаціях.

ФОРС – фахівці оперативно-рятувальної служби.

ЦЗ – цивільний захист.

ECTS – European Credit Transfer System (Європейська система трансферу оцінок).

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У контексті євроінтеграційних світових процесів вищої освіти, інтенсивного науково-технічного прогресу й реформування Міністерства надзвичайних ситуацій України в Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) перед вищими навчальними закладами (ВНЗ) ДСНС України постало нагальне завдання – підготовка висококваліфікованих, компетентних, конкурентоспроможних, відповідальних фахівців служби цивільного захисту, які вміють працювати на рівні світових стандартів.

ДСНС України реалізує низку державних заходів у сфері цивільного захисту, до якої належить й оперативно-рятувальна служба, що охоплює всі галузі суспільного життя. Дії оперативно-рятувальної служби спрямовані на захист населення, територій, навколишнього середовища від катастроф та аварій, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і на ліквідацію їхніх наслідків, організацію заходів рятувального характеру, пожежну й техногенну безпеку.

В умовах життєдіяльності сучасного суспільства, для якого характерне суттєве посилення чинників ризику, зростають вимоги до професійних якостей фахівців оперативно-рятувальної служби ДСНС України. Цим умотивована потреба в науково-практичному розробленні концепцій підготовки й розподілу кадрів, які працюють у надзвичайних ситуаціях.

Як середовище діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, надзвичайні ситуації становлять загрозу й небезпеку для життя людей. Запобігання надзвичайним ситуаціям і їх ліквідація пов'язані передовсім із професіоналізмом фахівців оперативно-рятувальної служби, що апріорі залежить від особистісних якостей, знань, умінь, навичок, підготовленості до впливу екстремальних чинників і виконання службових обов'язків в особливих умовах.

Специфіка діяльності служб цивільного захисту, що вирізняється високим рівнем організованості й відповідальності, постійним стресовим навантаженням, браком часу для ухвалення рішень, окреслює нові вимоги до професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби.

Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби в повсякденній практиці пов'язана з впливом численної кількості стресогенних чинників в умовах надзвичайних ситуацій і належить до категорії екстремальних. Наголосимо, що ризиконебезпечні професії (рятувальник, пожежник тощо) – відповідальні й героїчні в сучасних умовах, запотребовані суспільством і державою.

Оперативна-рятувальна служба, завдяки рішучим діям якої ліквідують більш як 96 % від усіх надзвичайних ситуацій у країні, є наймасовішим і найбільш значущим підрозділом, що входить до структури ДСНС України. Це зумовлює необхідність якісного й усебічного дослідження організаційно-педагогічних аспектів підготовки фахівців названої служби до професійної діяльності, зокрема в нових соціальних і політичних умовах. Водночас зауважимо, що теоретичні й методичні аспекти такої підготовки не достатньо ґрунтовно вивчені у вітчизняних і зарубіжних студіях.

Ретельна рефлексія наукового фонду слугує підставою для виокремлення низки праць, присвячених порушеній проблемі. Особливої уваги заслуговують науково-педагогічні дослідження, де окреслено філософські, соціологічні й педагогічні ідеї про роль освіти, педагогіки, знань про людину в суспільстві (І. Бех [24; 25], І. Блауберг [29], А. Кузьмінський [138; 139], В. Радул [246], О. Савченко [253], С. Сисоєва [257; 258]); психолого-педагогічні розвідки, спрямовані на дослідження діяльності й розвитку особистості (Н. Левітов [146], О. Леонтьєв [148], А. Петровський [42], С. Рубінштейн [252], Н. Тализіна [275]); основні аспекти організації навчально-виховного процесу у ВНЗ ДСНС України (В. Бут [36], Н. Вовчиста [45], М. Козяр [124–126], М. Кришталь [235], М. Кусій [143], В. Покалюк [223]), праці у сфері професійної підготовки фахівців у системі ДСНС України

(О. Бикова [27], О. Євсюков [92], М. Корольчук [131], А. Шленков [309], С. Шойгу [290]); аналіз організації й діяльності оперативно-рятувальної служби за кордоном (О. Галярович [317], О. Депутат [65], О. Труш [285–287], Ю. Шпаковський [311]); надзвичайні, особливі, нештатні, нестандартні та екстремальні ситуації професійної діяльності, що поставали предметом студіювання в роботах багатьох учених (С. Лисюк [149], О. Москаленко [181], С. Мул [182], А. Пенно [214], В. Плisko [222], О. Сціборовський [274], М. Чурсов [304], Г. Яворська [313]).

На підставі аналізу й синтезу результатів вітчизняних і зарубіжних наукових розвідок, сфокусованих на вивчення специфіки підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, виокремлено низку суперечностей:

- між рівнем сучасних вимог суспільства до професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби і практикою підготовки курсантів у профільних навчальних закладах ДСНС України;

- між теоретичним розробленням проблеми підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності в психології й загальній педагогіці та браком наукових досліджень у професійній педагогіці з підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби;

- між необхідністю доповнення традиційних форм і методів підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби інноваційними технологіями та недостатнім розробленням організаційно-методичних умов їх упровадження в навчально-виховний процес.

Необхідність розв’язання описаних вище суперечностей, доцільність наукового пошуку педагогічних умов, що посилюють ефективність підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, підтверджують актуальність обраної теми дисертації – **«Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, є складником держбюджетної теми «Моделювання професійної діяльності майбутнього фахівця в умовах інтеграції України в європейський освітній простір» (номер державної реєстрації 0109U002550).

Тема роботи затверджена вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 29.08.2013 р.) й узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 28.01.2014 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов, що сприяють ефективній підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

З огляду на мету і предмет дослідження сформульовано такі **завдання**:

1) на підставі аналізу науково-педагогічної літератури з'ясувати сутність базисних понять, виконати ретроспективний аналіз процесу підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях;

2) схарактеризувати теоретичні засади й основні тенденції підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях у зарубіжних країнах з метою вивчення продуктивних ідей та можливостей їх використання в системі вищої професійної освіти України;

3) виокремити педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях;

4) розробити педагогічну модель підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних

ситуаціях, визначити структурні компоненти, критерії, показники й рівні ефективної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби;

5) дослідницько-експериментальним шляхом перевірити ефективність педагогічних умов підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, розробити й упровадити в навчально-виховний процес ВНЗ методичне забезпечення для вдосконалення системи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Гіпотеза дослідження. Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях може бути поліпшена в разі впровадження педагогічних умов: організація навчального процесу з метою формування професійно важливих якостей, розвиток професійної іншомовної компетентності, структурування навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання.

Методи дослідження. У процесі наукового пошуку використано комплекс методів, що є адекватними до мети й завдань роботи, взаємодоповнюють один одного та вможливають поліаспектну рефлексію предмета вивчення:

– *теоретичні* – аналіз й узагальнення теоретичних засад порушеного питання; вивчення та аналіз нормативних документів, що регламентують діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби; аналіз, синтез, узагальнення, систематизація теоретичних відомостей для з'ясування стану розроблення проблеми, формулювання мети, окреслення об'єкта, предмета, завдань дослідження й сутності, змісту професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби; метод теоретичного моделювання – для відображення властивостей досліджуваного об'єкта;

– *емпіричні* – педагогічний експеримент, спостереження, діагностичні методи (анкетування, інтерв'ювання, бесіди), метод експертного оцінювання, моделювання, дослідження результатів професійного навчання курсантів для виявлення рівня підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях;

– *статистичні* – кількісне та якісне опрацювання результатів педагогічного експерименту з використанням методів математичної статистики для узагальнення одержаних результатів і підтвердження вірогідності й об'єктивності результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальну роботу проведено в Кременчуцькому льотному коледжі Національного авіаційного університету, Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності, Національному університеті цивільного захисту України, Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

У межах експериментальної роботи охоплено 303 респонденти.

Організація дослідження. Науково-педагогічне дослідження проведене впродовж 2010 – 2015 рр. та організоване в три етапи.

Перший, *пошуково-аналітичний*, етап (2010 – 2011 рр.) передбачав теоретичний аналіз досліджуваної проблеми; розроблення програми й виокремлення провідних напрямів дослідження; опрацювання науково-методичної та психолого-педагогічної літератури, формулювання робочої гіпотези; обґрунтування природи базисних понять.

Другий, *теоретико-методичний*, етап (2011 – 2013 рр.) зосереджено на вивченні й узагальненні науково-педагогічних джерел, навчальних планів, програм ВНЗ ДСНС України. У ході цього етапу окреслено концептуальні засади щодо підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Схарактеризовано педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, що покладені в

основу фахової підготовки курсантів ВНЗ ДСНС України. Змодельовано педагогічну модель, яка вможливило цілісність процесу фахової підготовки майбутніх фахівців ДСНС України до виконання службових обов'язків у вкрай ризикованих для життя умовах. Створено спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях», упровадження якого в навчальний процес сприятиме вдосконаленню процесу фахової підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби.

Третій, *контрольно-узагальнювальний*, етап (2013 – 2015 рр.) полягав у виконанні дослідницько-експериментальної роботи, апробації й перевірці ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях та дієвості навчальної програми авторського спецкурсу. Проведено кількісний і якісний аналіз результатів дослідження та сформульовано загальні висновки.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше* на підставі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували проблему підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, розроблено педагогічну модель підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, обґрунтовано педагогічні умови її комплексного впровадження (організація навчального процесу для формування професійно важливих якостей, розвиток професійної іншомовної компетентності, структурування навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання); виокремлено структурні компоненти (особистісний, когнітивно-діяльнісний, практичний), критерії (особистісно-мотиваційний, когнітивно-операційний, поведінково-діяльнісний) й рівні (високий, середній, низький) ефективної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях; *удосконалено* сутність дефініції «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у

надзвичайних ситуаціях», модернізовано методичну систему підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності; уточнено сутність, зміст і структуру організації навчально-виховного процесу в умовах підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях; *подальшого* розвитку набули форми й методи підготовки курсантів ВНЗ ДСНС України до майбутньої професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях в умовах модернізації освіти відповідно до вимог Болонського процесу.

Практичне значення дисертації полягає в розробленні методичного забезпечення (спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях» і методичні рекомендації) для удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях; у створенні комплексу завдань для успішного розв’язання нестандартних ситуацій під час професійної діяльності та методики їх імплементації в теоретичну підготовку майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби.

Результати дослідження дають змогу вдосконалювати систему професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, планувати й проводити заходи щодо підтримання боєготовності, раціоналізації режимів і поліпшення умов праці, обґрунтування кадрової роботи, проектування нових видів діяльності відповідно до тенденцій науково-технічного прогресу.

Вірогідність результатів дослідження підтверджена: теоретико-методологічною аргументацією засадничих положень; застосуванням комплексу методів, адекватних до об’єкта, предмета, мети й завдань дослідження; зіставленням фактичних даних, отриманих за допомогою різних методів; представленням і статистичним значенням емпіричних даних, точністю їх математичного обрахування; змістовим наповненням експериментальної частини, що передбачала необхідну вибірку.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Кременчуцького льотного коледжу Національного авіаційного університету (довідка № 03-26/285 від 16.02.2015 р.), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (довідка № 8/276/04-07 від 23.02.2015 р.), Національного університету цивільного захисту України (довідка від 24.12.2014 р.), Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (довідка № 2/3-715 від 24.12.2014 р.).

Концептуальні положення наукового пошуку оприлюднені на Міжнародній конференції «Актуальні проблеми менталінгвістики» (Черкаси, 2013), регіональних науково-практичних читаннях «Вітчизняна філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення» (Черкаси, 2014) і Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Родзинка» (Черкаси, 2013).

Публікації. Основні результати дисертації відображено в 11 одноосібних наукових працях автора, серед них: 1 навчально-методичний посібник, 6 статей – у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у закордонному науковому виданні, 3 тез – в матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 276 сторінок. Основний текст – 190 сторінок. У дисертації представлено 6 додатків, 22 таблиці, 16 рисунків. Список використаних джерел містить 345 найменувань (із них 28 іноземною мовою).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО- РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У розділі проаналізовано психолого-педагогічні праці, автори яких зосереджують увагу на з'ясуванні сутності понять «діяльність», «професійна діяльність», «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях». Схарактеризовано специфіку професійної діяльності як середовище роботи майбутніх рятувальників.

Описано особливості надзвичайних ситуацій, що виникають під час виконання службових обов'язків фахівцями оперативно-рятувальної служби та містять постійний підвищений чинник ризику й передбачають екстремальне навантаження (фізичне, розумове, психофізіологічне та психічне).

Для підвищення якості підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях вивчено міжнародний досвід діяльності спеціалістів оперативно-рятувальних сил.

Виокремлено психолого-педагогічні засади фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.

1.1. Трактування в сучасній психолого-педагогічній літературі сутності понять «діяльність», «професійна діяльність», «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях»

Для усвідомлення сутності поняття «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби» необхідно обґрунтувати загальну структуру терміна «діяльність». Дослідники вивчали категорію «діяльність» як взаємодію людини з об'єктивним світом у багатьох наукових площинах (філософія, психологія, педагогіка, економіка та ін.), що відображено в роботах українських і зарубіжних учених (Б. Ананьєв [6], М. Бернштейн [23], Г. Васянович [41], О. Гальперин [48], Г. Горак [52], О. Леонтьєв [148], Б. Ломов [151], С. Максименко [160], С. Рубінштейн [252], Г. Суходольський [271], Д. Узнадзе [288], В. Шадриков [305] та ін.).

У філософському вимірі діяльність витлумачують як провідну якість людського буття, що виявляється в активному ставленні до світу. Людина постає як суб'єкт, а явища природи, які вона опановує, – об'єктом діяльності. Діяльність – це виявлення соціальної активності, спрямоване на створення нових умов існування людини й суспільства, перебудову навколишнього середовища відповідно до своїх потреб [68]. Діяльність – ключова умова та основна сфера розвитку особистості [103, с. 11].

На думку багатьох авторів [3; 110; 190; 305 та ін.], діяльність є одним із базисних понять психології. У психологічному словнику [189, с. 180] діяльність схарактеризована як специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання та творчу перебудову навколишнього середовища. Як форма соціальної активності людини, діяльність – продуктивна, у своїй діяльності особа створює предмети матеріальної й духовної культури, удосконалює власні здібності, будує сучасне суспільство, продукує те, що без її участі не існувало б у природі.

За висловом М. Басова, діяльність – це особлива категорія, яка не схожа з жодними іншими формами життя. Діяльність – суб'єктна, оскільки за всіма її компонентами, пов'язаними спільним завданням, перебуває суб'єкт, «людина як активна складова середовища» [42].

Н. Ліфарєва трактує діяльність як певну структуру, основними складниками якої є дії й операції. Дія – це частина діяльності, що має самостійну, усвідомлену людиною мету; операція – спосіб виконання дії. Завдяки творчому характерові людської діяльності, особа виходить за природні межі й перевершує свої можливості. На думку дослідниці, предмет діяльності – це те, із чим вона безпосередньо пов'язана. Наприклад, предметом навчальної діяльності є знання, уміння та навички, предметом трудової діяльності – створюваний матеріальний продукт [150, с. 208–212].

Згідно з визначенням О. Асмолова, діяльність – «динамічна ієрархічна система взаємодії суб'єкта з навколишнім світом, під час якої відбувається створення образу, утілення його в об'єкті та реалізація опосередкованих психічним шляхом відношень суб'єкта в предметній дійсності. Діяльність як інваріантна система складається з предметних одиниць, які створюють «тіло» будь-якої діяльності: мотив як конкретна потреба, що за допомогою цієї діяльності задовольняється, мета й умови провадження діяльності» [10, с. 56–57].

Тісний зв'язок між психологічним вивченням діяльності та психологією особистості вмотивований, по-перше, особливостями психічної регуляції й індивідуалізації поведінки людини, розвитком особистісних рис конкретного індивіда, по-друге, специфікою діяльності, її операційними, просторово-часовими та іншими характеристиками [126, с. 41]. Найбільш точну, на наш погляд, дефініцію запропонував С. Максименко, зазначивши, що діяльність людини – це свідомо активність, яка виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети [160, с. 342]. Відповідно до діяльнісного підходу, розробленого С. Рубінштейном [251], діяльність являє собою взаємодію суб'єкта з об'єктом, тобто форму активного ставлення до

навколишнього середовища, що полягає в зміні довкілля на основі засвоєння й розвитку матеріальної та духовної культури.

Види людської діяльності диференціюють за характером основного «продукту», що створений унаслідок діяльності та є її метою. Розрізняють практичну (спеціально-трудова) і теоретичну (спеціально-пізнавальну) діяльність, що становлять органічну єдність діяльності людини [252, с. 24].

На аналізованому понятті зацентровано увагу як у психології, так і в педагогіці. А. Петровський наголошує на тому, що для повного розуміння діяльності особливо важливим є психологічний і педагогічний підходи. Психологічний підхід характеризує те, що вже є в особистості й може бути в ній сформовано в конкретній соціальній ситуації розвитку. Педагогічний підхід з'ясовує, що і як повинно бути сформовано в особистості, щоб вона відповідала вимогам соціуму. За таких умов саме діяльність слугує провідною ланкою для розвитку особистості, зумовлюючи її ставлення до навколишнього середовища, спілкування з оточенням, створюючи «соціальну ситуацію розвитку» [42; 216].

Предметом вивчення психології постають різноманітні види діяльності, пов'язані з психологічними процесами. Натомість у педагогіці особлива увага зосереджена на ігровій, початковій і трудовій діяльності. Соціологічна наука виокремлює трудовий, суспільно-політичний, науковий та інші види діяльності [223, с. 40]. У педагогічному контексті поняття діяльності кваліфікують як спосіб буття, здатність людини впливати на дійсність і змінювати її. Основні складники діяльності: людина як суб'єкт діяльності та її потреби; мета, залежно від якої предмет перетворюється в об'єкт діяльності; засіб реалізації поставленої мети; наслідок діяльності [50, с. 98].

Структурні компоненти діяльності потребують більш докладного аналізу. Відповідно до концепції В. Давидова, складниками діяльності є потреби, емоції, завдання, дії, мотив, засоби, плани дій і воля [63, с. 27]. На думку Б. Ломова, діяльність формується з тих чи з тих мотивів і спрямована на досягнення конкретної мети. Вектор «мотив – мета» виконує роль

своєрідного «стрижня», що організовує всю систему психологічних процесів, які включаються в цю діяльність. Завдяки авторській концепції системного підходу вчений розробив систему категорій (особистість, діяльність, відображення та ін.) і виокремив системоутворювальні компоненти діяльності: мотив, мета, планування діяльності, опрацювання інформації, оперативний образ, ухвалення рішення, дії, перевірка результатів та корекція дій [152].

Згідно з теорією діяльності, що запропонована О. Леонтьєвим, поняття діяльності витлумачують як макроструктуру, яка складається з низки дій та операцій. Дія – частина діяльності, спрямована на досягнення конкретної мети, операція – складник дії, що співвідноситься з умовами її реалізації [148, с. 102–107].

У структурі будь-якої діяльності С. Рубінштейн виокремлює мету, мотив, спосіб. У межах системного підходу В. Шадриков стверджує, що діяльність складається з функціональних блоків, тісно пов'язаних між собою: мотиви діяльності; цілі діяльності; програми діяльності; інформаційні основи діяльності, ухвалення рішень; підсистеми діяльнісно важливих якостей [307, с. 34].

Для з'ясування специфіки професійної діяльності варто проаналізувати три фундаментальні види діяльності. Діяльність людини – різноманітна й багатогранна. Залежно від мети, змісту й форм, її класифікують на навчальну, ігрову та трудову. Метою навчальної діяльності є набуття людиною знань, умінь і навичок. Ігрова діяльність – вид діяльності, який має характер розваги. Основною категорією трудової діяльності постає праця [150; 160; 252; 306]. Праця посідає особливе місце в системі людської діяльності, оскільки відіграє важливу роль у розвитку її духовних і фізичних якостей. За визначенням Є. Клімова, праця – умова існування й розвитку суспільства, центральною ланкою якої є відповідність людини як суб'єкта її вимогам [116; 117].

На думку С. Максименка, праця як свідомо діяльність людини спрямована на створення матеріальних і духовних цінностей. Це жива єдність

фізичного та психічного. У процесі праці не лише створюється новий продукт, а й удосконалюється суб'єкт цієї діяльності [160]. Праця як жива єдність фізичного й духовного є основним законом розвитку людини. Усі види людської діяльності історично походять від праці та еволюційно виникли від трудової діяльності. Отже, психологічний бік будь-якої діяльності людини може бути зрозумілим лише на основі правильного розуміння її трудової діяльності [133, с. 55].

Уважаючи працю одним із видів діяльності, Г. Суходольський виокремлює два класи: професійну та непрофесійну трудову діяльність [272]. Системоутворювальним елементом цієї класифікації слугує поняття професія. Слово професія походить із латинської мови («profiteri» – говорити публічно, анонсувати оточенню про свою діяльність). У сучасній українській мові поняття професії потрактоване як вид трудової діяльності, заняття, що вимагає спеціальних теоретичних знань і практичних навичок та є джерелом існування [273, с. 569].

У суспільстві усталена думка про те, що професія – це система професійних завдань, форм і видів фахової діяльності, які забезпечують потреби соціуму в отриманні необхідного продукту. Професія як соціальна сфера передбачає виконання трудових функцій, складається з численних «трудових постів», розподілених у суспільстві. У вимірі конкретної особи, професія – це діяльність, для виконання якої людина повинна мати конкретні знання, уміння, навички й здібності, професійно важливі якості [165].

Є. Клімов зазначає, що слово «професія» уживають у кількох значеннях. Професія – це насамперед сфера самореалізації особистості, оскільки професійна діяльність дає змогу не лише виробляти конкретні товари, а й апріорі реалізувати власний творчий потенціал, створює сприятливі умови для розвитку. По-друге, професія охоплює спільноту людей, які провадять спільний вид діяльності та розв'язують близькі проблеми. По-третє, це сфера, у якій людина виконує свої функції як суб'єкт праці, досліджуючи певний

об'єкт дійсності. Іноді під професією розуміють певну діяльність, роботу професіонала, власне процес реалізації трудових функцій [118, с. 22–24].

Професіонал як суб'єкт професійної діяльності – фахівець, який має належну підготовку, кваліфікацію та особистісний потенціал [126, с. 39]. Крім того, це динамічна характеристика особистості, зумовлена ініціативністю, активністю, відповідальністю; риса людини, яка пройшла не лише спеціальну фахову підготовку, а й спроможна до професійного саморозвитку [75]. На думку Г. Яворської, професіонал – це особистість, яка успішно провадить трудову діяльність, розвиває свою індивідуальність засобами професії, самостійно будує сценарій власного професійного ставлення та сприяє престижеві професії [313].

Згідно із Законом України «Про вищу освіту», професійна діяльність – діяльність людини за ознаками певної сукупності та обов'язків, які виконує фахівець-професіонал. Професійна діяльність вимагає оволодіння системою спеціальних знань, навичок і вмінь, необхідних для виконання спеціальних професійних функцій [126, с. 39]. І. Хоменко наголошує, що професіоналізм як психологічна й особистісна освіта вирізняється не стільки професійними знаннями, навичками, скільки непередаваним мистецтвом формулювання й розв'язання професійних завдань, особливим розумінням дійсності в цілому та важких ситуацій діяльності [298, с. 167].

На підставі аналізу наукових джерел [118; 122; 259; 306] підсумовано, що професійна діяльність як особливий вид соціальної діяльності полягає у створенні умов для особистісного розвитку відповідно до соціальних вимог та у виготовленні професійно важливого продукту діяльності. Успішність фахової діяльності залежить від мотивації досягнення успіху. Фахівці з високим рівнем мотивації – більш упевнені в позитивному результаті справи, активніше шукають необхідну для цього інформацію, більш наполегливі, рішучі та творчі в неординарних ситуаціях.

Мотивація має спонукальні функції [336]. М. Козяр зазначає, що професійна мотивація – це сукупність факторів, які інтегрують і спрямовують

поведінку людини на задоволення різних потреб, таких як потреба в праці, спілкуванні, самореалізації, самовдосконаленні та ін. [126, с. 44]. Найвища форма діяльності – професійна діяльність [42]. Як форма суспільної активності, вона демонструє специфічні риси діяльності, а саме її мотивацію, цілеспрямованість, предметність, трансформаційний та усвідомлений характер [223, с. 58].

Професійна діяльність тісно пов'язана з професійним самовизначенням, що полягає в процесі усвідомленого пошуку сенсу діяльності, яку провадять. Такий процес зумовлений виявами внутрішніх сил і ресурсів на шляху професійного розвитку майбутнього фахівця [238]. Професійна діяльність має подвійний характер. З одного боку, це особлива, притаманна людині форма активності; з іншого – система відношень особистості з навколишнім світом [74].

До основних функціональних компонентів професійної діяльності належать спеціально важливі якості, під якими розуміють індивідуальні якості особистості, що впливають на ефективність її праці, витримку, здатність до самооволодіння, наявність і ступінь розвиненості яких забезпечує ефективне виконання професійних завдань [293]. Професійно важливі якості – це передумова професійної діяльності. До них входять психічні процеси (розумові, сенсорні, мнемічні), психічні стани, мотиви, ставлення (до діяльності, до оточення) [165].

Професійна діяльність потребує тривалого періоду засвоєння. Не кожна особа спроможна досягнути професійної майстерності, оскільки постійна праця пов'язана із суттєвими нервово-психічними й фізичними затратами [74]. Будь-яка професійна діяльність має стресовий, а інколи (військова, рятувальна, спортивна, журналістська діяльність, польоти в космос та ін.) – особливо стресовий характер. Підготовка сучасного фахівця-професіонала полягає у формуванні високої стресостійкості, готовності та здатності успішно діяти за нестандартних, екстремальних обставин, уміння управляти своїми психічними станами й процесами [259].

З огляду на це потребує більш докладного аналізу професійна діяльність фахівців у надзвичайних ситуаціях. Деякі види професійної діяльності відбуваються в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій. Унаслідок цього в суб'єктів праці виникають негативні психічні стани, що призводять до помилкових дій, психофізіологічних і соматичних розладів. Поява таких станів суттєво послаблює професійну надійність [147].

Професія фахівців оперативно-рятувальної служби – одна з найбільш стресогенних, що посідає чільне місце серед інших професій за ступенем ризику та шкідливості, а також часто пов'язана з надзвичайними ситуаціями. Діяльність у надзвичайних ситуаціях не може бути забезпечена лише знаннями, навичками й уміннями. «Небезпечна» професія вимагає від фахівця також спеціальної психологічної готовності до роботи в екстремальних умовах і вияву найвищої організованості й відповідальності [133, с. 125–127].

Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби – це складний процес, який відображає основні властивості загального феномену діяльності, зокрема цілеспрямованість, предметність, перетворювальний та усвідомлений характер, детермінованість умовами служби. Це форма суспільної діяльності, за допомогою якої відбувається захист об'єктів, захист населення та територій від надзвичайних ситуацій, надання допомоги людям, організація протипожежного захисту. У цілому її зміст детермінований трьома складниками: запобігти, урятувати, допомогти [235, с. 72].

У вузькому розумінні професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби полягає у відповідальності за життя людей, матеріальні цінності, ведення оперативних дій із ліквідації надзвичайних ситуацій та їхніх наслідків, а умови праці визначаються неповнотою інформації, дефіцитом часових лімітів в умовах надзвичайних ситуацій, впливом чинників екстремальних ситуацій під час виконання службових обов'язків [223].

Осмислення наукових досліджень [67; 222; 233; 296; 308; 318] дає змогу кваліфікувати професійну діяльність фахівців різних ризиконебезпечних професій як діяльність в особливих умовах праці – таких, що виходять за межі

звичайних. На підставі виконаного аналізу вдосконалено дефініцію поняття професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях, що витлумачене як специфічний вид суспільної діяльності, який полягає в організації життєзабезпечення людей, збереженні матеріальних цінностей і пов'язаний із постійною робочою напруженістю, стресовим навантаженням та високим ступенем ризику.

Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби містить елементи ризику для здоров'я й життя, численну кількість стресогенних факторів, тому вимоги до особистісних рис працівників, рівня професіоналізму, спроможності легко адаптуватися й реагувати на надзвичайні ситуації суттєво зростають [233, с. 70].

У процесі виконання службових обов'язків фахівці оперативно-рятувальної служби часто перебувають у стресовому стані, особливості впливу якого досліджено в багатьох працях: М. Варій [40], Г. Знаменок [101], О. Кондаш [128], Л. Куликов [141], О. Ответчикова [203], Л. Чернова [302] та ін. Стрес – особливий психічний стан, що виникає під впливом факторів надзвичайних ситуацій професійної діяльності. Такий стан пов'язаний із зародженням, виявами й наслідками екстремальних впливів зовнішнього середовища, конфліктами, складними виробничими завданнями, небезпечною ситуацією та ін. [126, с. 95]. Г. Сельє вбачає в понятті «стрес» «неспецифічну відповідь організму на будь-яку вимогу до нього» [256]. Стрес виявляється як реакція не лише на фізичні властивості ситуації, а й на особливості взаємодії між особистістю та навколишнім світом [335].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, стрес – це притаманна будь-якій професії хвороба, яка досягла розмірів глобальної епідемії та становить велику загрозу психічно-емоційному здоров'ю працездатного населення [332]. Постійне стресове навантаження в таких професіях зумовлене, по-перше, діяльністю в умовах дій стресогенних факторів, по-друге, необхідністю постійно підтримувати високий рівень готовності до оперативних дій [242].

Надзвичайні ситуації як середовище діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби сприяють появі страху, стресів, зниженню самооцінки й упевненості в собі. Серед особистісних якостей, що допомагають успішно виконувати складну діяльність, особливе місце посідає стресостійкість, в основі якої лежить високий рівень саморегуляції й наявність професіоналізму [296]. Успішне виконання професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях вимагає від фахівців оперативно-рятувальної служби високого рівня мотивації, службово-професійної спрямованості, упевненості в собі, розвиненого почуття обов'язку, соціальної відповідальності, чуйності, практичності, домінантності в міжособистісних взаєминах, рішучості, мужності, високого самоконтролю, соціальної активності, емоційної зрілості, сумлінності й відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків, здатності до високої мобілізації в екстремальних ситуаціях, комунікабельності, високого самоконтролю поведінки, емоційної стійкості, здатності застосувати інтелектуальний потенціал, знання, уміння та навички в екстремальних ситуаціях [92].

Характерною рисою професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби є робоче екстремальне навантаження, що складається з фізичного, розумового, психофізіологічного й психічного робочого навантаження. До структури професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях входять змістові, інформаційні, організаційні та оперативно-дійові елементи, які містять ризик генерації сильних психологічних реакцій людини [126, с. 108–109]. У надзвичайних ситуаціях, у яких непередбачувано можуть опинитися фахівці оперативно-рятувальної служби, виникають такі негативні якості, як патологічний стан організму, виснаження резервів. Готуючи людей до подібних ситуацій, важливо навчати їх прийомів самовідновлення після професійного «наднавантаження» [165, с. 135].

Ефективність професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби суттєво залежить від психологічної стійкості (характеристика особистості, що забезпечує збереження оптимального функціонування

психіки), яка на рівні з професійною майстерністю впливає на успішність діяльності фахівця в складних ситуаціях [242, с. 255–270]. О. Євсюков комплексно оцінив індивідуально-психологічні якості особистості фахівця ДСНС України та на її основі розробив алгоритм психологічного прогнозу надійності професійної діяльності фахівця оперативно-рятувальної служби [92].

На якості професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби позначається функціонування комплексу «фахівець – ситуація – інформація – дії». Фахівець оперативно-рятувальної служби повинен насамперед мати певні психічні, психофізіологічні й фізичні особливості. Суб'єктивним чинником професійної діяльності таких фахівців є їхні психічні параметри, а саме: особливості сприймання, відчуття, пам'яті, мислення, уваги, характер, переживання та ін. [126, с. 108–109]. У процесі виконання службових завдань фахівець оперативно-рятувальної служби не може схибити, допустити помилку, виявити непрофесіоналізм, оскільки від його дій залежить не лише ефективність виконання завдання, а життя та здоров'я інших людей [235, с. 67].

Доведено, що ознаки професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби спричинені умовами її виконання, зокрема: порушенням точності рухів і дій, їхньої послідовності; загальним зниженням активності; імовірністю порушення співвідношення між головними та другорядними діями; послабленням уваги, пам'яті, мислення; можливістю ухвалення помилкових рішень [293]. Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби полягає в організації життєзабезпечення, порятунку людей, евакуації, у разі необхідності – надання нагальної допомоги, збереження матеріальних цінностей, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, проведення превентивних заходів щодо запобігання аваріям, усунення наслідків катастроф.

Особливості підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності в профільних ВНЗ схарактеризовано в працях таких

учених: В. Гора [51], Г. Грибенюк [53;54], М. Козяр [125], А. Майборода [155; 156], Т. Ткаченко [281; 282] та ін. Професійно-екстремальна підготовка, тобто підготовка фахівців оперативно-рятувальної служби (за М. Козяром), – «це організовано-цілеспрямований процес навчання, виховання, розвитку та формування фахівців з НС, спрямований на оволодіння сукупністю загальних знань, навичок і вмінь, які необхідні для екстремальної діяльності у різних надзвичайних ситуаціях» [124, с. 110]. Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби проходить в умовах ризику для здоров'я та життя й супроводжується великою кількістю стресогенних факторів середовища, тому виконання завдань ускладнене певним ступенем особистого ризику, підвищеною відповідальністю за рятування людей і збереження матеріальних цінностей [235, с. 90].

Отже, неординарність завдань, специфічні чинники праці, небезпечні умови, психологічний зміст виокремлюють діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби серед інших видів діяльності. Для неї характерні спеціальні умови чіткої й суворої регламентації, вплив чинників надзвичайних ситуацій, така робота передбачає ефективне виконання службових обов'язків, ухвалення рішень за обставин браку інформації та гострого дефіциту часу, усвідомлення відповідальності за збереження життя людей [223, с. 75]. (Нижче з'ясовано особливості надзвичайних ситуацій під час виконання працівниками оперативно-рятувальної служби фахових обов'язків).

1.2. Особливості надзвичайних ситуацій під час виконання працівниками оперативно-рятувальної служби фахових обов'язків

Діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях пов'язана з ризиком, численною кількістю стресогенних чинників та відбувається в небезпечних для життя умовах. Існують два типи умов, за яких діяльність фахівців ризиконебезпечних професій стає надзвичайною: 1) щоденна напружена діяльність, де небезпека представлена як потенційно можлива подія; 2) так звані критичні інциденти, під час яких фахівці оперативно-рятувальної служби постають перед людськими жертвами, матеріальними втратами, справжньою небезпекою й загрозою для життя, здоров'я, добробуту оточення [242, с. 12–14].

Поняття «надзвичайні ситуації» донині не має усталеного формулювання. У науковій літературі для характеристики надзвичайних ситуацій оперують різними лексемами-означеннями: «складні», «особливі», «небезпечні», «особливо небезпечні», «нестандартні», «ризиковані», «загрозливі», «стресові», «напружені», «екстремальні». Як слушно зауважує О. Столярєнко [269], за змістом ці слова подібні, спільним для них є те, що вони означають щось надзвичайне.

На підставі аналізу наукових джерел маємо змогу стверджувати, що вчені пропонують різне тлумачення названих понять або послуговуються ними як синонімами. Термінологічна невизначеність і різноманітність дефініцій аналізованого поняття спричинені насамперед фактом недотримання одного конкретного критерію для їх розподілу. Акцент може бути зроблений на характеристиці об'єктивних особливостей стимуляції («складні умови»), на ставленні суб'єкта до цієї стимуляції («важкі умови»), на домінантному компоненті стану, що виник («емоціогенні умови»), та ін. [279, с. 25–26].

У руслі дослідження варто з'ясувати погляди вчених на сутність понять «надзвичайної ситуації» та «екстремальної ситуації». На думку

Л. Криворучко, термін «надзвичайні ситуації» значно ширший, ніж «екстремальні ситуації». Надзвичайну ситуацію витлумачують як порушення звичних умов життя й діяльності людей, спричинене небезпечною подією або стихійним лихом, що потенційно призводить до загибелі людей і втрати матеріальних цінностей. Екстремальна ситуація може виникати щоденно, на відміну від надзвичайної, яка більш поширена в професійній діяльності фахівців [134, с. 23].

Деякі дослідники розрізняють ці поняття за ступенем частоти дії екстремальних чинників, що створюють загрозові ситуації. Діяльність у надзвичайних ситуаціях пов'язана з епізодичною або з тимчасовою дією екстремальних чинників, а в екстремальних – із постійною дією цих чинників [93]. Л. Дика наголошує на тому, що надзвичайні ситуації відрізняються від екстремальних меншою інтенсивністю та специфічною спрямованістю впливу на професійну діяльність [70, с. 40]. Науковці Ю. Бабенко, Л. Ішичкіна, ототожнюючи поняття надзвичайної та екстремальної ситуацій, характеризують їх як надзвичайні, особливо небезпечні, що виникли зненацька й набувають стрімкого розвитку [12].

Ю. Шойгу, вивчаючи професійну діяльність рятувальників і пожежників, диференціює поняття надзвичайна, екстремальна та кризова ситуації. Надзвичайна ситуація – це об'єктивно створені умови, що виникли внаслідок аварії, небезпечного природного явища чи стихійного лиха, яке може призвести до людських жертв, матеріальних збитків і порушення умов життєдіяльності людей. Екстремальна ситуація виникла несподівано та загрожує життю, здоров'ю, особистій цілісності й добробуту людини. Кризова ситуація вимагає від людини суттєвих змін в уявленні про світ і про себе за короткий проміжок часу. Криза – завжди момент обрання з кількох можливих альтернатив, момент ухвалення рішень [242, с. 15–21].

На думку дослідників, причиною надзвичайних та екстремальних ситуацій стають саме кризові ситуації. Криза – закономірний, сформований на попередніх етапах стан розвитку системи, що послаблює життєві сили

системи, її здатність зберегти стан рівноваги, досягти поставленої раніше мети. Криза – діалектична цілісність двох процесів: руйнування і творення [289, с. 117–118].

У літературі також трапляється поняття «напружені ситуації», що виникають під впливом об'єктивних умов або через їх взаємодію з чинником, який з'являється внаслідок особливостей людини. Найбільш вдалою для опису умов, у яких фахівці оперативно-рятувальної служби виконують свої професійні обов'язки, вважають класифікацію напружених ситуацій, описану в [235, с. 90–97]. За походженням, тобто за особливостями виникнення, напружені ситуації поділяють на індивідуально-психологічні (тип темпераменту, високий рівень тривожності, тощо); фізіологічні (рівень підготовленості фахівця, його фізична стійкість, почуття втоми, голоду, спраги); фізичні (умови, у яких доводиться працювати), функціональні (рівень складності завдань, що мають виконувати фахівці), групові (взаємини в робочій групі, розподіл обов'язків, узгодженість). За часом виникнення виокремлюють такі напружені ситуації: передстартові – ситуації, які виникають перед виконанням завдання; ситуаційні, або супровідні умови, що з'являються під час виконання фахівцями службових обов'язків; постситуаційні – умови після реалізації поставлених завдань (періодичними авторами називають умови, що виникають на різних етапах діяльності). За прогнозованістю розмежовують прогнозовані (ті, що можна передбачити) та непередбачувані ситуації (такі ситуації небезпечні, породжують високий рівень напруженості). Відповідно до рівня інтенсивності напружені ситуації можуть бути високоінтенсивними, середньоінтенсивними та низькоінтенсивними; за тривалістю – тривалі, короткочасні, змішані [235, с. 90–97].

За висловом С. Яворського, на якість діяльності професій екстремального профілю впливають «нетипові» ситуації. Нетипові ситуації дослідник розуміє як специфічне поєднання умов професійної діяльності, зумовлене несподіваністю, лімітом часу й дефіцитом інформації для ухвалення рішень, емоційною напруженістю, а інколи загрозою для життя.

Такі ситуації призводять до зміни стереотипу діяльності, позначаються на її результаті й за відсутності спеціальної підготовки знижують її ефективність [314].

Діяльність офіцерів дорожньо-патрульної служби (ДПС) відбувається в умовах нестандартних ситуацій, що, за О. Сціборовським [274], поділяють на:

- ситуації стресогенного характеру, які полягають в ухваленні рішень у складних професійних умовах;

- ситуації творчого характеру, що передбачають розв’язання ускладненого, творчого завдання, зокрема механізм рефлексивно-творчого мислення;

- ситуації комплексного характеру, які, об’єднуючи перший і другий типи ситуацій, прогнозують розв’язання складних завдань в умовах професійної діяльності з активною взаємодією психологічних механізмів творчого мислення.

У сфері цивільної авіації виокремлюють особливі ситуації, тобто ситуації, що виникають унаслідок впливу несприятливих чинників або їхнього поєднання та призводять до зниження рівня безпеки польотів [21]. За ступенем небезпеки особливі ситуації диференціюють на такі: ускладнення умов польоту (особлива ситуація, якій властиве несуттєве збільшення психофізіологічного навантаження на екіпаж або погіршення характеристик стійкості, льотних характеристик); складна ситуація (особлива ситуація, якій притаманне помітне підвищення психофізіологічного навантаження на екіпаж або погіршення льотних характеристик, а також вихід одного чи кількох параметрів польоту за межі експлуатаційних обмежень); аварійна ситуація (відрізняється суттєвим зростанням психофізіологічного навантаження на екіпаж, призводячи до перевищення граничних обмежень і розрахункових умов); катастрофічна ситуація (особлива ситуація, під час якої превентивні заходи щодо загибелі людей практично неможливі) [221].

Діяльність ризиконебезпечних професій пов’язана з потенційною небезпекою, яка часто має прихований характер та виявляється в певних важко

передбачуваних ситуаціях. Коли процес небезпеки посилюється та виходить із-під контролю, тоді виникає екстремальна ситуація. Якщо цю ситуацію не стабілізувати, вона перетворюється в надзвичайну ситуацію [60].

У науковій літературі поширений термін екстремальні ситуації, що витлумачують як ситуації, які створюють великі об'єктивні та психологічні труднощі, вимагають від людини повного виснаження, найкращого використання особистісних можливостей для досягнення успіху й безпеки. За ступенем екстремальності, тобто за характером загроз, небезпек, можливими наслідками, вимогами до підготовки та поведінкою людей, екстремальні ситуації поділяють на нормальні, параекстремальні, екстремальні й гіперекстремальні. Нормальні, що вважають звичайними, повсякденними ситуаціями, не становлять особливих труднощів і не містять небезпек, зазвичай, завершуються позитивним результатом. Параекстремальні ситуації спроможні призвести до невдач, спричиняють сильне внутрішнє напруження людини. До екстремальних належать ситуації, для яких характерне межеве внутрішнє напруження й перенапруження, що відчуває людина. Гіперекстремальні ситуації породжують внутрішні навантаження, які часто перевищують можливості людини та призводять до небезпечних наслідків [269].

Деякі вчені інтерпретують екстремальні ситуації як «незвичні, несподівані, надзвичайні, неприйнятні, тобто такі, що призводять до негативних наслідків». М. Чурсов розрізняє поняття надзвичайні й екстремальні ситуації, пояснюючи це тим, що перші є елементами других. Крім того, слід зауважити, що існує різниця між екстремальними умовами й екстремальними ситуаціями: екстремальні умови потребують адаптації організму, у той час як завдання екстремальних ситуацій – запобігти їм для зменшення негативних наслідків [304].

У контексті професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ О. Хлудова пропонує власну класифікацію екстремальних ситуацій. До першого типу належать ситуації «реального ризику» (участь у бойових діях,

посттравматичні стресові розлади). Ситуації типу «хронічна нестабільність» (необхідність діяти в умовах неузгодженості між моральним вибором і адміністративним тиском) зараховують до другого типу. У межах третього типу виокремлюють ситуації «антиципації небезпеки» (небезпека відсторонення, звільнення) [296, с. 74].

Називаючи екстремальність показником особливого стану системи «людина в ситуації», О. Столяренко описує чотири психолого-педагогічні типи надзвичайних ситуацій. Перший тип – об’єктивно-екстремальні ситуації. Труднощі та небезпеки виникають із зовнішнього середовища внаслідок невизначених дій, без участі людини; вони є об’єктивними. Наприклад, ситуації стихійних лих, збройної боротьби, масштабних аварій і катастроф, надзвичайних обставин. Другий тип – потенційно екстремальні ситуації, які залежать як від об’єктивного розвитку подій, так і від дій людини. Третій тип – особисто спровоковані (віктимні) екстремальні ситуації, коли ризик, труднощі породжує людина своїм навмисним чи помилковим вибором, діями та вчинком. Четвертий тип – уявлювані (фантазійні, ілюзорні) надзвичайні ситуації, що створює людина уявою, а не вчинками [269, с. 34–37].

Вивчаючи професійну діяльність льотно-диспетчерського складу, О. Москаленко класифікує екстремальні ситуації на: фізичні (несприятливі метеорологічні умови); психофізіологічні (травми фахівців й оточення, емоційна та психологічна напруженість, нещасні випадки); інформаційні (інформаційна ізолюваність, мовний бар’єр тощо); з елементами невизначеності (втрата орієнтування, брак часу для ухвалення рішень); комплексні, які містять усі або частину описаних ситуацій [181, с. 33].

Екстремальна ситуація виникає внаслідок екстремальних умов праці. Умови праці – це вся сукупність чинників виробничого середовища та процесу виконання службових обов’язків, що за певних умов можуть впливати на здоров’я і працездатність людини під час професійної діяльності. Виокремлюють чотири основні групи умов праці: оптимальні умови праці, за яких не лише зберігається здоров’я працівників, а й підтримується на

високому рівні працездатність; допустимі умови праці, за яких фактори трудового процесу не перевищують чинних нормативів; шкідливі умови, яким властиві шкідливі фактори, що перевищують гігієнічні нормативи й несприятливо впливають на організм працівників; небезпечні (екстремальні) умови, для яких характерні небезпечні чинники, що позначаються на стані здоров'я та загрожують життю [295, с. 28–30]. У руслі дисертаційного пошуку особливої уваги потребують екстремальні умови праці.

Діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби відбувається під впливом екстремальних факторів і в умовах надзвичайних ситуацій. Залежно від періодичності, частоти їх виникнення та тривалості диференціюють: власне особливі умови діяльності, у яких діяльність вирізняється епізодичними діями екстремальних чинників (стрес, небезпека, психічна напруженість, невизначеність, ризик); екстремальні умови діяльності як кінцева форма особливих умов, що корелюється постійною дією екстремальних факторів [264, с. 12–14].

В. Небиліцин, ототожнюючи екстремальні та надзвичайні умови, називає їх граничними, крайніми значеннями тих елементів ситуації, які в середніх значеннях створюють оптимальний «фон» чи принаймні не відчутні як джерело дискомфорту [188]. На підставі ґрунтовного аналізу професійної діяльності пожежних підрозділів О. Самонов описує такі екстремальні умови: інтенсивна робота в особливому середовищі (висока температура, концентрація диму тощо); загроза життю та здоров'ю; вплив негативних емоцій (постраждали, трупи); ухвалення рішень в умовах браку часу та відповідальність за гасіння пожежі; високий ступінь концентрації уваги [255].

Екстремальні умови характеризують залежно від їх впливу на стан людини. Екстремальні умови – це такі чинники, що призводять до стану «динамічної неузгодженості» (порушення адекватності фізіологічних реакцій). Серед основних умов, що роблять ситуацію екстремальною, В. Медведєв називає фізичні (зовнішні) та інформаційно-семантичні умови [170].

Аналізуючи діяльність фахівців небезпечних професій, необхідно зважати й на можливості адаптаційних якостей людини [134]. Згідно з концепцією адаптації до екстремальних ситуацій, що розроблена В. Лебедевим, адаптація – це рівень психічної діяльності, система відношень, яка визначає адекватну поведінку особистості відповідно до заданих умов середовища, її ефективну взаємодію з навколишнім середовищем та успішну діяльність без особливого нервового напруження [145]. Адаптація як одна з найважливіших якостей людини маркує ефективність її роботи в екстремальних умовах та виявляється на всіх рівнях психічної діяльності в цих умовах [264].

У руслі дослідження професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій А. Самонов диференціює такі екстремальні умови: інтенсивна робота в незвичному середовищі (висока температура, обмежена видимість); загроза життю та здоров'ю (імовірність отримання травм); негативні емоційні впливи (травмовані люди, трупи); ухвалення рішень в умовах дефіциту часу й відповідальність за виконання професійних дій; необхідність тривалий час мати високий ступінь концентрації уваги [255].

В. Лебедев доводить, що в екстремальних умовах діяльності на фахівця впливають такі психогенні чинники: монотонність, самотонність, нечіткий ритм сну, зміна сприйняття просторової структури, обмеження інформації, самотність, групова ізоляція, загроза для життя [145]. Сутність особливих, екстремальних умов полягає в тому, що вони існують об'єктивно, їх принципово неможливо змінити, вплинути на них і створити для фахівця ризиконебезпечної професії функціональний комфорт [264].

Більшість учених досліджує професійну діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях, беручи до уваги тріаду взаємозалежних компонентів: характеристики екстремальних факторів (зовнішні умови діяльності); психологічні стани та якості особистості (внутрішні умови діяльності); показники (результати) діяльності. Найбільш важливим у цій тріаді є взаємозв'язок внутрішніх (суб'єктивних) і зовнішніх

(об'єктивних) факторів, тобто умов діяльності [264]. У цілому надзвичайну ситуацію кваліфікують як ситуативний складник екстремальних ситуацій [289], однак у контексті професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях екстремальність постає як мірило її складності, небезпечності та ступінь загрози для життя. Отже, рівень екстремальності детермінує надзвичайність будь-якої ситуації [126].

У Кодексі цивільного захисту України, що регламентує діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби, надзвичайна ситуація витлумачена як обстановка на окремій території чи об'єкті, для якої характерне порушення нормальних умов життєдіяльності населення. Надзвичайна ситуація спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією або іншою небезпечною подією, що може призвести до загрози життю або здоров'ю населення, численної кількості загиблих і постраждалих, матеріальних збитків, а також до неможливості проживання та провадження господарської діяльності на такій території чи на об'єкті [120]. Відповідно до цього визначення Л. Криворучко робить висновок, що поняття надзвичайної ситуації загальніше та ширше, ніж екстремальної ситуації. Екстремальна ситуація може призвести до надзвичайної ситуації, але не навпаки [134, с. 23].

Для надзвичайної ситуації характерні такі параметри:

- наявність, або загроза загибелі людей і тварин, або суттєве погіршення умов їхньої життєдіяльності;
- завдання великих матеріальних збитків;
- суттєве погіршення навколишнього природного середовища [199].

Для розуміння механізму дії надзвичайних ситуацій необхідно досконало проаналізувати їхні типи й різновиди. Надзвичайні ситуації класифікують: 1) за характером походження подій; 2) за ступенем територіального поширення та обсягом людських втрат і завданих матеріальних збитків.

За характером походження подій, що сприяють появі надзвичайних ситуацій на території України, диференціюють: надзвичайні ситуації

техногенного характеру, які виникли внаслідок дії чинників техногенного характеру (це можуть бути транспортні аварії (катастрофи), пожежі, вибухи, аварії з викидом (загрозою викидання) небезпечних і шкідливих, хімічних та радіоактивних речовин, раптове руйнування споруд; аварії в електроенергетичних системах, системах життєзабезпечення, системах зв'язку й телекомунікацій, на очисних спорудах, у системах нафтогазового промислового комплексу, гідродинамічні аварії та ін.); надзвичайні ситуації природного характеру, пов'язані з діями природного характеру (небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні явища, деградація ґрунтів чи надр, пожежі в природних екологічних системах, зміни стану повітряного басейну, інфекційна захворюваність і масове отруєння людей, інфекційні захворювання свійських тварин, масова загибель диких тварин та інші); соціальні надзвичайні ситуації, що виникли у зв'язку з протиправними діями терористичного й антиконституційного спрямування; воєнні надзвичайні ситуації, які з'явилися внаслідок застосування звичайної зброї або зброї масового ураження, коли виникають вторинні чинники ураження населення, що описані в нормативних документах [66].

За масштабами територіального поширення й обсягом завданих збитків, технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, надзвичайні ситуації бувають державного, регіонального, місцевого й об'єктового рівнів [120].

Надзвичайні ситуації державного рівня – це надзвичайна ситуація, що поширюється на території двох і більше областей або загрожує транскордонним перенесенням, для її ліквідації необхідні матеріальні й технічні ресурси в обсязі, що перевищує можливості цих областей. Надзвичайна ситуація регіонального рівня відбувається на території двох або більше адміністративних районів (міст обласного значення) чи загрожує перенесенням на територію суміжної області України. Надзвичайна ситуація місцевого рівня виходить за межі потенційно небезпечного об'єкта, загрожує довкіллю, сусіднім населеним пунктам, інженерним спорудам. Надзвичайна

ситуація об'єктового рівня перебуває поза межами представлених визначень, тобто поширюється на території об'єкта, її наслідки не виходять за межі об'єкта або його санітарно-захисної зони [199, с. 38–39].

За ступенем конфліктності Ю. Шойгу виокремлює конфліктні й безконфліктні надзвичайні ситуації [242, с. 15–21]. Кожна ситуація має власну специфіку та особливості, психічні наслідки для учасників і свідків, вирізняється умовами, труднощами, засобами дій, загрозами, небезпеками й наслідками [269, с. 372].

Для професійно-якісної підготовки та ефективної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби в екстремальних умовах надзвичайні ситуації, на думку М. М. Козяра, доцільно поділяти на п'ять категорій:

1) надзвичайні ситуації V категорії – це умови й обставини, які не є загрозливими для життя фахівців оперативно-рятувальної служби та не супроводжувані психічним напруженням;

2) надзвичайні ситуації IV категорії представляють умови й обставини, які за певних змін ускладнюють діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби та мають низьку ймовірність загрози для життя, низький рівень психічної напруженості;

3) надзвичайні ситуації III категорії – складні умови й обставини, яким властива помірна психічна напруженість; окрім травмування, можуть призвести до загибелі;

4) надзвичайні ситуації II категорії становлять умови й обставини високого рівня складності, вони містять високу психічну напруженість і загрозу серйозних травм та навіть загибелі;

5) надзвичайні ситуації I категорії – це умови й обставини найвищого рівня складності, що становлять безпосередню загрозу життю фахівців оперативно-рятувальної служби; їм притаманне постійне перенапруження [126, с. 84–85].

Провідним фактором ефективності діяльності у надзвичайних ситуаціях є особисті характеристики фахівця, що становлять дві взаємозалежні групи:

екстремальні здібності й екстремальна підготовка. Екстремальні здібності як високий рівень відповідності фахівця вимогам реагування та дій в екстремальних ситуаціях слугують важливою передумовою успішного забезпечення життєдіяльності людини. Існують загальні екстремальні здібності, тобто здібність людини діяти в екстремальних умовах життя, та спеціальні екстремальні здібності, які виявляються в особливих, професійно зумовлених ситуаціях. Екстремальна підготовка – особлива підготовка фахівця до успішних дій і забезпечення безпеки в екстремальних ситуаціях. У професіях екстремального профілю така підготовка передбачає формування ґрунтовних знань про надзвичайні ситуації, схеми діяльності в них, навичок і вмінь діяти в них, розвиток моральних якостей [214].

За висловом М. Козяра, вивчаючи особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби, необхідно аналізувати поняття «фахівець у надзвичайній ситуації» як психологічну цілісність психіки людини й усіх складників ситуації як зовнішнього психічного. Діяльність у надзвичайній ситуації полягає в психологічному проникненні фахівця в ситуацію, яка перетворює її в об'єктивно-суб'єктивну систему «людина в ситуації» завдяки своїм знанням, вмінням і навичкам. Таке проникнення корелюють психологічні чинники, що мають підвищений вплив на успішну діяльність в екстремальних умовах надзвичайної ситуації. До цих чинників належать: розуміння й оцінювання ситуації; оцінювання серйозності ситуації та ставлення до неї; мотивація активності в ситуації; самовладання (утримання себе під контролем, збереження чи відновлення душевної рівноваги) [126, с. 88].

Надзвичайні ситуації призводять до погіршення економічних і політичних систем, переосмислення питань взаємодії людини й природи, людини та техніки, людей між собою [290, с. 26]. На наш погляд, для запобігання надзвичайним ситуаціям і їх уникнення необхідно насамперед покладатися на професіоналізм фахівця оперативно-рятувальної служби, що залежить від його особистісних якостей, знань, умінь, навичок,

підготовленості до впливу екстремальних факторів і виконання службових обов'язків в особливих умовах. Професіоналізм і компетентність фахівців небезпечних професій зароджуються на моральному підґрунті, оскільки такі особи відповідають за безпеку інших.

Серед особливостей надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби варто назвати також те, що вони стають причиною страждань і загибелі людей, знищення матеріальних та духовних цінностей, зміни навколишнього природного середовища й звичного способу життя [290, с. 26]. Крім того, вони особистісно зумовлені, залежать від індивідуальних рис і якостей фахівця, його волі, саморегуляції, витримки, сресостійкості, фізичного розвитку, підготовленості та здатності адаптуватися до екстремальних умов надзвичайних ситуацій.

Підсумовуючи виклад, наголосимо, що надзвичайні ситуації – це особливі ситуації природного, техногенного, соціального й воєнного характеру. Як середовище діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, надзвичайні ситуації супроводжуються ризиками, загрожують життю людей. Особливістю професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби є насамперед небезпека для життя й здоров'я, яку становлять екстремальні чинники надзвичайних ситуацій і психологічні труднощі, що виникають у процесі виконання професійних завдань. Для вдосконалення організації професійної підготовки фахівців ризиконебезпечних професій, запобігання надзвичайним ситуаціям і стихійним лихам необхідно вивчати міжнародний досвід, екстраполювати провідні світові тенденції у сфері цивільного захисту на вітчизняний вимір.

1.3. Міжнародний досвід діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях

Одним із найважливіших завдань оперативно-рятувальної служби будь-якої держави є досягнення безпеки громадян. Безпека життєдіяльності суспільства організована за трьома основними напрямками: запобігання надзвичайним ситуаціям і профілактика їх виникнення; якісна професійна підготовка особового складу до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій різного масштабу; швидке реагування на ситуацію, що склалася. Основна мета оперативно-рятувальної служби зарубіжних країн – захист громадян, особистого майна, культурних цінностей і навколишнього середовища під час виникнення природних чи техногенних катастроф.

У багатьох країнах світу подолання наслідків надзвичайних ситуацій стало стратегічним завданням. До того ж змінився й характер катастроф, масштаб, тяжкість економічних і соціальних наслідків. Тому проблеми безпеки суспільства потрібно розв'язувати в руслі єдиної міжнародної стратегії сталого розвитку та співпраці [8].

Сучасне суспільство ставить нові вимоги до професійної підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних, відповідальних фахівців оперативно-рятувальної служби, здатних працювати на рівні світових стандартів. Система професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби в Україні потребує вдосконалення й адаптації до європейських стандартів.

У контексті дисертаційного пошуку варто проаналізувати досвід закордонних країн, прогресивні ідеї яких найбільш придатні для використання в Україні. Урахування сучасних концептів іноземних колег слугує легкій взаємодії між фахівцями оперативно-рятувальної служби різних країн, обміну знаннями, окресленню нових підходів не лише в питаннях реагування на ризики, а й в аспектах теоретичної та практичної підготовки фахівців, тісної співпраці із закордонними рятувальними службами.

Принцип проходження служби в оперативно-рятувальних формуваннях за кордоном – різний: у США, Канаді, Великобританії – добровільний, у Туреччині, Португалії – за призовом, у Німеччині, Франції, Бельгії, Норвегії, Нідерландах – добровільний у поєднанні з обов’язковим призовом певних категорій громадян [311]. У більшості зарубіжних держав урегулюванням надзвичайних ситуацій опікується Міністерство внутрішніх справ (Бельгія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Чехія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Польща, Португалія); в Ірландії, Швеції й Данії – Міністерство оборони; у Норвегії – Міністерство юстиції та поліції; у низці інших країн – місцеві департаменти й муніципалітети [326].

У Великобританії немає окремого державного органу, що координує організацію діяльності аварійно-рятувальної служби. Основна відповідальність за захист населення, подолання й ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, організацію аварійно-рятувальних робіт покладена на міністра внутрішніх справ Великобританії, який очолює спеціальний комітет Кабінету Міністрів. До складу цього комітету входять керівники інших ключових міністерств і відомств (наприклад, міністр з охорони здоров’я, відповідальний за реагування на виникнення епідемій тощо) [287].

Для проведення рятувальних робіт і ліквідації наслідків катастроф у США залучають підрозділи національної гвардії, протипожежної служби, поліції, спеціалізованих аварійно-рятувальних загонів, підприємств, різні добровільні організації. Раніше за організацію цивільного захисту населення в масштабах країни відповідав міністр оборони, у штатах – їхні губернатори, у містах – мери.

Із 1978 р. питаннями безпеки життєдіяльності опікується Федеральне агентство з управління у надзвичайних ситуаціях (ФЕМА) – підрозділ Міністерства внутрішньої безпеки США, що безпосередньо підпорядкований президентові. Під егідою ФЕМА та за його безпосереднього керівництва розроблено й затверджено Федеральний план заходів щодо ліквідації

осередків катастроф [200]. ФЕМА, загальнодержавний орган у США, відповідає за належний рівень безпеки громадян і допомогу в разі надзвичайних ситуацій. Фахівці ФЕМА готові діяти у випадках будь-якої катастрофи, від невеликої пожежі до ядерної війни [311].

До складу центрального апарату ФЕМА входять такі управління:

- управління із забезпечення необхідної допомоги в екстремальних умовах надзвичайної ситуації;
- управління з програм навчання та протипожежної підготовки;
- управління з програм національної готовності надання допомоги й розроблення програм для штатів і місцевих органів влади;
- федеральна адміністрація зі страхування;
- адміністративні підрозділи [65].

Основні функціональні обов'язки ФЕМА:

- забезпечення населення індивідуальними засобами захисту;
- евакуація населення;
- планування використання сховищ у разі надзвичайної ситуації;
- перебування в стані готовності до дій засобів зв'язку й оповіщення;
- організація взаємодії з підрозділами збройних сил, поліцією та з іншими організаціями, залученими до проведення аварійно-рятувальних робіт [55].

На відміну від інших країн, які для реформування діяльності органів і підрозділів оперативно-рятувальної служби надають додаткові повноваження й функції профільним органам влади, США сформували нове федеральне відомство – Міністерство внутрішньої безпеки. До складу нового міністерства входять наявні служби й підрозділи, що відповідають за організацію національної безпеки США, організацію реагування на надзвичайні ситуації (Секретна служба, Федеральне агентство з управління у надзвичайних ситуаціях (ФЕМА), Берегова охорона, Федеральна служба охорони, Митно-прикордонна служба) [311].

Вимоги до майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби в США: віковий ценз від 17 ½ чи 21 року (залежно від норм штату); диплом про середню освіту з високим балом із математики, фізики та комп'ютерної науки; гарна фізична форма. Необхідною вимогою до охочих є медичний скринінг для виявлення наркотичної залежності. Після успішного складання іспитів (фізична підготовка, іспит на знання інформаційних технологій), американські рятувальники проходять обов'язкові навчальні тренування, що складаються з теоретичних (медицина, основи будівництва, автоматичні системи безпеки й електроустановки, пожежно-профілактична діяльність) і практичних занять [338].

У Німеччині за всі питання, пов'язані з організацією захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій природного, техногенного та воєнного характеру, відповідає Міністерство внутрішніх справ, а саме за:

- координацію загальних зусиль країни щодо реалізації державної політики в цій сфері;
- інформаційне забезпечення керівництва країни й земель у разі загрози й виникнення надзвичайних ситуацій, попередження населення про лиха;
- керівництво проведенням заходів щодо захисту населення та їх оперативне планування;
- підготовку органів управління й особового складу аварійно-рятувальних та інших формувань до виконання покладених на них завдань, а також населення до дій на випадок виникнення надзвичайної ситуації.

Стосовно сил і засобів, призначених для виконання завдань захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій у мирний і воєнний час, головною службою в Німеччині вважають Службу захисту від катастроф. До її складу входять пожежні й санітарні формування, а також федеральне управління технічної допомоги [322].

Особливо важливим для України є міжнародний досвід підготовки в навчальних закладах. На відміну від України, де існує лише три вищі навчальні заклади, де готують фахівців служби цивільного захисту, у Німеччині

практично в кожній федеральній землі функціують свої пожежні, рятувальні школи чи інститути. Незважаючи на те, що навчання в цих закладах охоплює теорію та практику, подібно до українських, більша увага зосереджена саме практиці. На думку німців, лише тренування виробляють практичні навички й розвивають набуту майстерність [126, с. 114].

Для надання допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях мирного й воєнного часу в Німеччині працює ціла система служб та організацій: протипожежна служба; німецький Червоний Хрест; Товариство рятування життя; Союз самаритян; Мальтійська служба допомоги та ін. У країні створена потужна мережа сховищ та укриттів, за деякими даними, вона розрахована на 50 % населення. Система оповіщення країни налічує більш ніж 65 тисяч сирен [200].

Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у Франції [320] відбувається в трьох національних закладах: Національному навчальному центрі, Вищій національній школі пожежників, Навчальному центрі протипожежного захисту, 12 міжрегіональних або спеціалізованих центрах, 30 міжрегіональних школах або спеціалізованих навчальних центрах пожежників, професійних групах для порятунку в горах, на воді та ін., приватних організаціях, що функціують для пропаганди рятувальної служби; під керівництвом управління Цивільної безпеки.

Система запобігання надзвичайним ситуаціям природного й техногенного характеру та їх ліквідації побудована аналогічно до системи Німеччини. Захист населення й територій від катастроф, аварій вважають найбільш значущим складником національної безпеки країни [200].

Особливу увагу на професійну підготовку фахівців оперативно-рятувальної служби звертає управління Цивільної безпеки Франції, що постійно організовує курси підвищення кваліфікації, піклується про розвиток освіти в нових галузях: боротьба із забрудненням, транспортування небезпечних речовин, вуглеводневі пожежі, безпека нафтової промисловості та ін. [126, с. 116–117].

Федеральне Міністерство внутрішніх справ Австрії (ФМВС) – центральний орган виконавчої влади, що координує організацію діяльності оперативно-рятувальної служби Австрійської Республіки. Фахівці оперативно-рятувальної служби виконують превентивні заходи щодо зниження ризику виникнення надзвичайних ситуацій, захисту населення та природного середовища як у межах країни, так і в міжнародних масштабах. Австрійська оперативно-рятувальна служба в цілому сформована за аналогічними принципами, що й поліція. Діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби регламентована пожежно-поліцейськими уставом і законами земель (Австрійська Республіка складається з 9 федеральних земель), причому на території кожної діє власне законодавство, що описує протипожежну службу. Законодавство країни вимагає, щоб на території кожної землі перебував у стані повної готовності щонайменш один підрозділ громадської пожежної охорони. Громадська пожежна охорона складається з добровільної, професійної й пожежної охорони промислових підприємств [287]. Австрія– це гірська країна, тому в складі ФМВС створено спеціальний структурний підрозділ «Альпійська служба», що відповідає за рятувальні роботи, запобігання надзвичайним ситуаціям у складних гірських умовах та їх ліквідацію [285].

В Італії існує Національна служба цивільного захисту. Керівництво й координацію діяльності цієї служби на державному рівні провадить міністр зі справ координації цивільного захисту через Міністерство внутрішніх справ, яке відповідає за підготовку населення до дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій; надання допомоги постраждалим районам країни; розроблення й реалізацію програм прогнозування надзвичайних ситуацій та запобігання їм [326]. Основу сил і засобів цивільного захисту Італії становлять Національний корпус протипожежної охорони, підрозділи Збройних сил, поліція, Державний корпус охорони лісів, Національний корпус альпійської служби, італійський Червоний Хрест, організація національної санітарної служби та ін. [200, с. 31].

У Латвії життєбезпекою населення, запобіганням надзвичайним ситуаціям, гасінням пожеж, проведенням аварійно-рятувальних робіт опікується Державна пожежно-рятувальна служба при Міністерстві внутрішніх справ [342], що складається з Центрального апарату, який організовує й контролює діяльність служби та підзвітних йому структурних підрозділів. Центральний апарат містить Головне управління, відділ організації роботи керівника й відділ внутрішнього аудиту [286]. До основних завдань Державної пожежно-рятувальної служби належать: аналіз стану пожежонебезпеки й можливості виникнення надзвичайних ситуацій у країні; подання до Міністерства внутрішніх справ пропозицій щодо покращення ситуації у сфері пожежбезпеки; організація та проведення аварійно-рятувальних, рятувально-пошукових робіт; захист громадян; ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій; відповідно до компетентності, організація та проведення заходів із цивільного захисту; виконання науково-дослідницької роботи в галузі пожежної безпеки, пожежогасіння, рятувальних робіт і цивільного захисту тощо [342].

Профільним навчальним закладом у сфері оперативно-рятувальної служби Латвії є Коледж пожежної безпеки та цивільного захисту, заснований на базі Технічної школи пожежної безпеки Державної пожежно-рятувальної служби. Після опанування програми навчання випускникам присвоюють кваліфікацію – технік із пожежної безпеки та цивільного захисту [127]. Державна пожежно-рятувальна служба Латвійської Республіки входить до складу оперативно-рятувальних служб європейських держав, що дає змогу фахівцям ризиконебезпечних професій обмінюватися досвідом із колегами з інших європейських країн [342].

Пожежно-рятувальна служба Міністерства внутрішніх справ – державна установа Литовської Республіки, що відповідає за захист населення, майна й навколишнього середовища в екстремальних умовах катастроф та аварій; організацію системи запобігання виникненню пожеж і ліквідації наслідків надзвичайної ситуації; підтримку діяльності добровільних організацій у сфері

пожежної безпеки; координацію навчання в галузі цивільного захисту [286; 287; 327].

Рятувальний департамент Естонії перебуває під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ. Мета цього департаменту – планування готовності до стихійних лих, аварій і катастроф; управління діяльністю районних рятувальних центрів; розвиток та реалізація державної політики у сфері захисту населення. Основні аспекти діяльності Рятувального департаменту: рятувальні роботи; державний пожежний нагляд; регулювання кризових ситуацій; проведення заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям; розмінування; надання першої допомоги [325].

Фахівці департаменту тісно співпрацюють із підрозділами ЄС і НАТО у сфері безпеки життєдіяльності та цивільного захисту. Для розширення й поглиблення обміну досвідом з іноземними колегами Рятувальний департамент Естонської Республіки готовий укласти дво- й багатосторонні угоди про співпрацю у сфері цивільного захисту.

Державна пожежна служба Польщі перебуває під керівництвом Міністерства внутрішніх справ, входить до складу Національної оперативно-рятувальної системи, що є інтегральною частиною структури внутрішньої безпеки країни [343]. Головний комендант Державної пожежної служби – центральний орган влади, відповідальний за організацію пожежної безпеки й Національної оперативно-рятувальної системи. Національна оперативно-рятувальна система охоплює: 494 державні пожежно-рятувальні підрозділи; 3745 добровільних підрозділів оперативно-рятувальної служби з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 5 промислових підрозділів із пожежбезпеки; 2 промислові рятувальні підрозділи; 11 лікарень у головних містах Польщі; 201 державного експерта, компетентного в галузі оперативно-рятувальної служби [317, с. 167]. Серед основних обов'язків фахівців Державної пожежної служби – запобігання надзвичайним ситуаціям, розпізнавання рівнів загрози виникнення надзвичайних ситуацій, гасіння пожеж, проведення нагальних

робіт після хімічних чи після екологічних аварій, надання першої медичної допомоги тощо [343].

Професійний відбір до оперативно-рятувальної служби в Польщі передбачає: іспит із фізичної підготовки; іспит зі спеціальності; співбесіду з комендантом. Лише після успішно складених іспитів новобранець проходить спеціальну медичну комісію, у ході якої 20 різних лікарів проводять обстеження. Суворі відбірні системи спрямовані на виявлення найкращих фізично та психологічно стійких фахівців [317]. У межах організації діяльності оперативно-рятувальної служби присутня увага зосереджена на підготовці фахівців ризиконебезпечних професій. До охочих присвятити своє життя цій справі ставлять жорсткі вимоги відбору, який іноді призводить до того, що з 10 осіб лише двоє отримують підтвердження [317].

У Польщі розробляють засади підготовки фахівців кризових ситуацій відповідно до місця, умов і рівня складності кризової ситуації. В екстремальних умовах фахівець оперативно-рятувальної служби зобов'язаний досконало знати плани дій для швидкого й ефективного реагування, пропонувати найоптимальніший вихід із ситуації, мати досвід із рятування та надання медичної допомоги. У цій діяльності можуть брати участь і добровольці (поліція, пожежники, медики) [126, с. 116].

В організації системи захисту населення й територій від стихійних лих і катастроф закордонних країн помітно багато спільних рис: керівництво системами відбувається на урядовому рівні або безпосередньо через Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони чи через спеціально створені органи державної влади; питання організації дій в екстремальних умовах надзвичайної ситуації покладено на міністерства, відомства й місцеві органи влади, які відповідають за організацію та проведення найбільшого обсягу аварійно-рятувальних робіт; до організації оперативно-рятувальних робіт залучають громадські організації й добровільні підрозділи; ґрунтовно продумані системи професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби, навчання людей діяти у надзвичайних ситуаціях [73]. В усіх країнах

створені сучасні системи управління силами й засобами оперативно-рятувальної служби. Для захисту населення обладнано велику кількість захисних приміщень подвійного призначення (склади, спортивні спорудження, кінотеатри тощо), спланована евакуація населення в разі надзвичайної ситуації. Створена дієва система підготовки й координації фахівців оперативно-рятувальної служби [311, с. 538–561].

У закордонній системі діяльності оперативно-рятувальної служби залучені не лише професіонали, а й добровольці. Майже в усіх європейських країнах і США вдаються до морального заохочення добровольців у вигляді нагород, грамот, подяк. Часто добровольці об'єднуються в громадські організації, союзи [345]. У більшості зарубіжних країн діяльність добровольців відбувається за таким алгоритмом: коли надходить виклик про надзвичайну ситуацію, черговий диспетчер передає докладну інформацію (мета виклику, характер надзвичайної ситуації, адреса події, необхідні фахівці) добровільним підрозділам, які зобов'язані залишити основне місце роботи та з'явитися за якомога короткий час (у Німеччині закон передбачає 8 хвилин). Заробітну плату за ліквідацію наслідків надзвичайної ситуації отримують за основним місцем роботи. Надалі всі витрати роботодавців на виплату заробітної плати добровольців за час їхньої відсутності на основній роботі компенсують за кошти місцевих органів самоуправління. Усі добровольці мають страховки в разі нещасного випадку [344].

Американські добровільні підрозділи працюють безкоштовно, оскільки вважають, що в такий спосіб допомагають своєму місту чи селу. Кошти на навчання, одяг і спеціальне обладнання фінансують із місцевого бюджету [344]. У Франції добровольці оперативно-рятувальної служби проходять 250 – 260 годин навчання, лише після успішного складання іспитів підписують контракт на п'ять років. Після цього добровольця включають до графіка чергувань, який попередньо обговорюють із керівництвом за основним місцем діяльності [345].

Міжнародний досвід, орієнтований на створення покращеної системи управління якістю оперативно-рятувальної служби, сприяє вдосконаленню законодавства й нормативно-правової бази, що регламентує діяльність ризиконебезпечних професій. Співпраця з іноземними колегами оптимізує укладання дво- й багатосторонніх договорів, які регулюють міжнародно-правові відносини між фахівцями оперативно-рятувальної служби різних країн, слугують інструментом функціонування всієї галузі міжнародної співпраці у сфері оперативно-рятувальної служби.

Нині західні країни вдосконалюють структуру, нарощують можливості фахівців оперативно-рятувальної служби щодо запобігання надзвичайним ситуаціям та їх ліквідації. Увага зосереджена на розвитку сил і засобів моніторингу, запобіганні наслідкам стихійних лих і катастроф техногенного характеру та на їх ліквідації [311].

Аналіз основних характеристик оперативно-рятувальної служби в закордонних країнах засвідчив, що система життєбезпеки суспільства подібна до української, але організація професійної діяльності – більш досконала. З огляду на процеси глобалізації, прагнення до європейської і євроатлантичної інтеграції, Україні необхідно зважати на міжнародний досвід. Для формування міждержавної системи запобігання природним і техногенним катастрофам та їх ліквідації потрібно підвищити рівень підготовки сил і засобів оперативно-рятувальної служби до використання за призначенням; створити єдину договірно-правову базу відносин із зарубіжними державами; проводити спільні тренувальні навчання з відпрацювання превентивних заходів щодо ліквідації надзвичайних ситуацій [8].

На нашу думку, ключовою ланкою для покращення співпраці з іноземними країнами є також уведення додаткових навчальних курсів, обов'язкового іспиту з англійської мови та культурології в процесі професійної підготовки. Як відомо, англійська мова – інтернаціональна, міжнародна мова спілкування, якою спілкується близько 50 країн світу.

Знання англійської мови дасть змогу глибше пізнати міжнародний досвід, розширить межі спілкування з іноземними колегами.

З одного боку, культуру можна аналізувати як розмаїття традицій, національних страв, одягу, архітектури, мистецтва, усіх речей, якими людина насолоджується під час подорожі за кордоном. З іншого боку, культура – це манера поведінки, спілкування, взаємодії, співпраці. У цьому розумінні знання культури не менш важливі у сфері оперативно-рятувальної служби, оскільки в процесі співпраці з іноземними колегами, особливо в міжнародних миротворчих операціях, можна допустити помилки. Хоч представники всіх культур однаково гостро сприймають надзвичайну ситуацію, однак варто брати до уваги, у якій країні трапилось лихо. Наприклад, представники мусульманських країн, дістаючи людей із завалу, надають допомогу передовсім чоловікам [317].

В умовах соціально-економічної та військово-політичної ситуації в Україні міжнародний досвід функціонування та побудови системи управління оперативно-рятувальної служби варто використовувати для якісного вдосконалення організаційної структури в Україні, вивчати підходи до створення міжнародних центрів реагування на масштабні надзвичайні ситуації, налагоджувати співпрацю із застосування науково-технічних досягнень і новітніх технологій у сфері захисту населення від стихійних лих, аварій та катастроф. Взаєморозуміння й обмін досвідом між різними країнами у сфері оперативно-рятувальної служби сприяють швидкому розвитку рятувальних сил стосовно виконання завдань із запобігання надзвичайним ситуаціям, реагування на них та ліквідації їхніх наслідків.

Висновки з вивчення міжнародного досвіду становлять теоретичне підґрунтя для реалізації практичних завдань з організації діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби. Організація належної професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби відбувається завдяки ретельній системі професійного відбору, що спонукає до з'ясування психолого-

педагогічних засад фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.

1.4. Психолого-педагогічні засади фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності

Психолого-педагогічний підхід до фахового відбору осіб для професій екстремального профілю діяльності є методологічно доцільним, оскільки підготовка фахівців оперативно-рятувальної служби передбачає не лише формування професійно важливих знань і вмінь, але й фізичний розвиток, удосконалення вольових якостей людини, які б допомогли виконувати на належному рівні поставлені завдання. Нині підготовка фахівців, спроможних запобігати виникненню надзвичайних ситуацій, гарантувати безпечну життєдіяльність населенню, мінімізувати економічні збитки від стихійних лих, катастроф, базована передовсім на грамотному підході до проблеми професійного відбору.

Вивченню різних аспектів професійного відбору присвячено дослідження В. Бодрова [236], В. Бута [36], В. Вареника [38], Є. Клімова [117], А. Маркової [165], Г. Павлової [205], В. Шадрикова [306] та ін. Аналіз праць доводить, що професійний відбір – достатньо широке поняття, яке охоплює забезпечення максимальної відповідності особистісних рис і характеристик людини вимогам того чи того виду професійної діяльності. У науковій літературі запропоновано цілу низку дефініцій поняття «професійний відбір». У загальному вигляді це ухвалення рішень про готовність і придатність майбутніх фахівців до професійної діяльності, з огляду на результати психологічних та психофізіологічних тестів [310].

Професійний відбір варто витлумачувати як процес і як систему. До основних етапів процесу професійного відбору належать отримання й первинне оброблення діагностичної інформації, прогнозування здібностей до конкретного виду професійної діяльності, оцінювання допустимого рівня

придатності кандидатів. Система професійного відбору містить арсенал діагностичних методик, необхідних технічних засобів та стандартизовану процедуру обстеження [34, с. 377].

Професійний відбір детермінований як спеціалізована процедура вивчення й вірогідного оцінювання придатності людей до оволодіння спеціальністю, досягнення необхідного рівня майстерності та вдалого виконання професійних обов'язків у типових і специфічно ускладнених умовах [34, с. 377]. Професійний відбір – це визначення відповідності індивіда вимогам певних груп професій [165]. За своєю суттю та критеріями професійний відбір – соціально-економічний, а за методами – психолого-педагогічний і медико-біологічний процес [34, с. 377].

Ю. Шойгу витлумачує професійний відбір як комплекс заходів для вдосконалення процесу ухвалення кадрових рішень, за допомогою яких можна виявити ступінь придатності кандидата для певної професійної діяльності на основі даних, отриманих під час використання психологічних методів діагностики [310, с. 19].

Професійний відбір має на меті визначити придатність людей до навчання, а згодом – до професійної діяльності. Це відбувається на підставі оцінювання психологічних та інших (медичних, соціальних) показників, отриманих унаслідок обстеження, співбесіди, конкурсних іспитів, спостереження за поведінкою та ін. Найчастіше оцінюють такі психологічні показники, як увага, мислення, пам'ять, інтелектуальні здібності, емоційна стійкість, цілеспрямованість, дисциплінованість, чесність, комунікабельність, принциповість та ін. [72, с. 83].

Особливості професійного відбору фахівців, необхідні для якісної професійної діяльності, полягають у визначенні здібностей людини до навчання та прогнозування ефективності її діяльності в реальних ситуаціях, у створенні максимальної відповідності індивідуальних якостей і можливостей особистості вимогам того чи того виду діяльності [233, с. 37].

На нашу думку, професійний відбір – сукупність заходів із визначення придатності особистості до певної професійної або навчальної діяльності за результатами особистісних і психодіагностичних методик. Наголосимо, що свідоме обрання фаху – один із важливих елементів професійного відбору. Вибір професії трактують не лише як отримання професійних навичок, а як цілісний процес становлення особистості через виявлення, розвиток і використання здібностей, реалізацію особистісної активності, розкриття мотиваційної сфери й життєву орієнтацію [132, с. 10].

Часто професійний відбір продовжується на етапі професійної адаптації [239, с. 88]. Професійна адаптація – процес становлення рівноваги в системі «людина – професійне середовище», що виявляється в ефективності та якості праці, задоволенні людини процесом діяльності і її результатом, собою як професіоналом [205, с. 115]. Адаптація – це не лише пристосованість до успішного функціонування в середовищі, але й здатність до подальшого психологічного, особистісного, соціального, професійного розвитку [206].

Характеризуючи етапи включення фахівця в професійну діяльність, виокремлюють кілька видів професійної адаптації:

- первинна – пристосування молодих фахівців, які не мають досвіду професійної діяльності;
- вторинна – пристосування фахівців із достатнім досвідом професійної діяльності [99, с. 109].

Г. Павлова пропонує такі різновиди професійної адаптації:

- психофізіологічна адаптація, тобто звикання фахівця до нових фізичних умов професійного середовища; критеріями психофізіологічної адаптації слугують стан здоров'я, рівень тривожності, динаміка працездатності та втоми;
- функціональна адаптація, що полягає в пристосуванні особистості до вимог професійної діяльності, оволодінні способами її провадження, виробленням оптимального режиму виконання професійних функцій;

– соціально-психологічна адаптація, для якої характерне пристосування до соціальних компонентів професійного середовища; така адаптація передбачає входження до професійної системи міжособистісних взаємин, прийняття нової соціальної ролі, норм поведінки, традицій, культури [205, с. 115–116].

Аналіз наукової літератури доводить, що в основу професійного відбору покладено оцінювання професійної придатності фахівця [205]. У психологічному словнику поняття професійної придатності визначається як сукупність психологічних і психофізичних особливостей людини, необхідних та достатніх для досягнення суспільно прийнятної ефективності праці. Крім того, це не вроджена характеристика: вона формується власне в трудовій діяльності людини [34, с. 376]. В. Бодров кваліфікує професійну придатність як системну категорію, що визначається сукупністю взаємозалежних між собою діяльнісно-орієнтованих якостей людини, які утворюють структурно-функціональні характеристики суб'єкта праці [236, с. 25].

До складу загальної структури професійної придатності входять достатньо різні особливості людини:

- громадянські якості (світогляд, моральні риси, ставлення до суспільства, людей); відсутність цих рис у деяких професіях робить людину фахово не придатною;

- ставлення до праці, професії, інтерес до конкретної ділянки роботи (професійно-трудова спрямованість і характер особистості); незацікавленість фахівця діяльністю призводить до професійної непридатності;

- дієспроможність (фізична й розумова), що полягає в глибині розуму, самодисципліні, розвиненому самоконтролі, розумовій ініціативі, активності;

- часткові, спеціальні здібності, тобто якості, украй необхідні в певних видах діяльності.

- навички, досвід як необхідний і дуже важливий складник професійної придатності, що полягає в принципі «навчишся, тоді й будеш придатним» [118, с. 107–108].

У професійному відборі фахову придатність можна схарактеризувати за кількома критеріями: медичні показники; дані освітнього цензу або конкурсних екзаменів; результати психологічного обстеження; деякі показники, які маркують соціальне обличчя претендента [36, с. 19]. Професійна придатність стає ключовим поняттям під час вивчення проблеми професійного відбору та прогнозування ефективної професійної діяльності.

Як комплекс заходів із виявлення осіб, найбільш придатних за своїми особистісними характеристиками й можливостями для навчання та подальшої професійної діяльності за конкретною спеціальністю, професійний відбір має такі основні напрями реалізації [233]:

- підготовчий етап, що передбачає з'ясування кількісної потреби у фахівцях, розроблення вимог до майбутніх фахівців на основі професійних, психічних і соціально-психологічних критеріїв;

- проведення процедури відбору, що прогнозує первинний відбір (вивчення й аналіз поданих документів), оцінювання кандидатів (визначення відповідності профілю придатності, використання комбінацій найбільш валідних, надійних та об'єктивних методів), інтерв'ю з майбутніми фахівцями, за результатами якого керівник підрозділу обирає найбільш придатного кандидата [205, с. 103–109].

На думку А. Москаленка, процедурі відбору передуює діагностичне оцінювання особистості. Умовою відбору автор називає відповідність отриманих оцінок особистості нормативним вимогам професії [180, с. 15]. Залежно від нормативних характеристик професії, що описують вимоги до фахівця, у системі професійного відбору науковці розрізняють кілька видів відбору: медичний, соціальний, освітній і психологічний [36; 46; 154; 165; 219; 334].

Медичні характеристики професії, тобто стан здоров'я й рівень фізичного розвитку, становлять основу медичного відбору [180, с. 17]. Медичний відбір полягає у виявленні майбутніх фахівців, які за станом

здоров'я й рівнем фізичного розвитку успішно та в затверджені терміни опановують конкретну професію, ефективно працюють за спеціальністю, тривалий час не завдаючи шкоди здоров'ю [158].

Соціальний відбір виконує низку функцій соціально-психологічного характеру. Такий відбір призначений для діагностики соціально зумовлених психологічних і моральних якостей особистості, що відображають готовність до професійної діяльності в будь-яких умовах, навіть в екстремальних [233, с. 39.]. Крім того, визначають особистісні характеристики, що необхідні для успішної роботи в колективі та породжують відчуття задоволеності своєю працею. У процесі професійного відбору за соціально-психологічним спрямуванням проводять анкетування, бесіди, спостереження, використовують особистісні опитувальники, методи соціометричного дослідження й оцінювання нервово-психічної стійкості [36, с. 18].

Освітній відбір як вид професійного прогнозує виявлення осіб із достатнім рівнем знань і вмінь для подальшого успішного навчання з обраної професії. Під час відбору придатність майбутніх фахівців характеризують за оцінками, отриманими в школі, та за допомогою конкретних методик, спрямованих на аналіз загального розвитку [180, с. 17].

Психологічний відбір полягає в діагностиці й прогнозуванні здібностей людини, тому поняття професійного та психологічного відбору часто ототожнюють [34, с. 377]. Психологічний відбір має бути базований на всебічному вивченні динамічної функціональної структури особистості кандидата, що охоплює природні психофізіологічні якості, психічні процеси й набуті в процесі життя та діяльності соціально-психологічні якості.

Під соціально-психологічними якостями А. Москаленко розуміє соціально зумовлені психологічні якості особистості (моральні, ціннісні орієнтації, спрямованість, мотивація, прагнення, готовність виконувати професійні завдання, почуття обов'язку й відповідальності); під психофізіологічними – якості, тісно пов'язані з нейрофізіологічними особливостями суб'єкта (працездатність, емоційна рівновага, психічна

витривалість та ін.); під психологічними – пізнавальні процеси (якості уваги, пам'яті, мислення), характерологічні якості індивіда з вольовими особливостями (цілеспрямованість, працьовитість, рішучість, мужність, наполегливість, також емоційні процеси та стани) [180, с. 19]. Метою психологічного відбору є визначення ступеня розвитку сукупності тих психологічних якостей (психофізіологічних, психологічних процесів і станів особистості) та здібностей людини, що відповідають вимогам обраної професії, сприяють успішному оволодінню нею та ефективному використанню в реальних умовах [180, с. 20].

Як зазначає Л. Гонтаренко, одне з центральних місць у системі професійного відбору посідає професійно-психологічний відбір. Назване поняття витлумачують як комплекс заходів для виявлення ступеня придатності кандидатів до конкретної діяльності із застосуванням обраного методичного інструментарію [49]. Деякі вчені виокремлюють психофізіологічний відбір – один із видів професійного відбору, кваліфікуючи його як систему заходів, спрямованих на виявлення осіб, які за психологічними й фізіологічними якостями повністю відповідають вимогам обраній професії [36, с. 18].

Ми вважаємо, що професійний відбір доцільно використовувати в тих професіях, які формулюють високі вимоги до морально-психологічних особливостей фахівця, пов'язані з виконанням складних завдань, вимагають оперативності в ухваленні рішень, мають серйозні наслідки в результаті професійних помилок. До таких професій належать і професії екстремального профілю діяльності.

Щорічна статистика надзвичайних ситуацій і катастроф, пов'язаних із помилковими діями фахівців, доводить актуальність проблеми професійного відбору фахівців оперативно-рятувальної служби [310].

Професійний відбір являє собою практичну реалізацію професійних вимог до фахівців оперативно-рятувальної служби [36, с. 22]. Існують такі проблеми професійного відбору фахівців екстремального профілю діяльності:

створення єдиної концепції професійної орієнтації й відбору; з'ясування організаційних форм і методик професійного відбору та законодавчої бази, що його регламентує; аналіз особливостей діяльності фахівців ризиконебезпечних професій в екстремальних умовах [233, с. 49]. Це, на наш погляд, суттєвий недолік обґрунтування психолого-педагогічних засад фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.

На думку В. Бута, В. Вареника, уся проблема професійного відбору полягає в розв'язанні двох завдань: 1) опис вимог конкретної діяльності до особливостей особистості; 2) визначення методики, яка могла б оцінити ці властивості й можливості їх подальшого розвитку [36, с. 13].

Проведення професійного відбору передбачає виявлення професійно значущих особливостей фахівця, що згодом призводить до підвищення ефективності професійної діяльності. Передумовою професійного відбору фахівців екстремального профілю є складна діяльність у надзвичайних ситуаціях; високі вимоги професії до фахівця; наявність небезпеки як для фахівця, так і для оточення [233, с. 42].

Необхідна умова проведення професійного відбору – дотримання принципових положень, які регламентують методи та організаційні форми відбору й забезпечують його ефективність. Принципи професійного відбору – це основні вимоги до процесу відбору, на які необхідно зважати в ході розроблення й організації процедур професійного відбору [180, с. 27]. Нижче схарактеризовано основний зміст принципів професійного відбору за В. Бутом та А. Москаленком (наукова обґрунтованість; актуальність; системний, особистісний та діяльнісний підходи; динамічний відбір; прогнозування розвитку особистості; комплексність відбору; динамічне прогнозування; активність відбору; динамічність, адаптивність критеріїв відбору).

Наукова обґрунтованість. Організаційно-методичні рекомендації для професійного відбору повинні бути результатом обґрунтування: а) необхідності, доцільності його проведення для певної професії (спеціальності); б) конкретного змісту завдання відбору (прогнозування

придатності до навчання, професійної діяльності, роботи у надзвичайних ситуаціях); в) характеристики кандидатів (величина конкурсу, престижність професії, конкурентність, загальний рівень підготовленості); г) професійних вимог до кандидатів; д) надійності психодіагностичних методик оцінювання професійно важливих якостей особистості, е) критеріїв прогнозування професійної придатності, є) ефективності розроблених рекомендацій для відбору, ж) організаційних форм проведення відбору.

Актуальність. Професійний відбір необхідний у тому випадку, коли відмінності між майбутніми фахівцями на рівні професійної підготовки, ефективності й безпеки діяльності залежать від особистісних якостей та професійних здібностей.

Системний підхід. Рекомендації щодо відбору повинні бути ґрунтовані на вивченні особливостей розвитку й взаємозв'язку різних професійно важливих якостей особистості, яка перебуває у сфері професійної діяльності.

Особистісний підхід. Основою професійного відбору має стати всебічне вивчення особистості з огляду на особливості майбутньої професії.

Діяльнісний підхід. Для визначення професійної придатності необхідно брати до уваги особливості розвитку особистості в різних формах професійної, трудової, навчальної діяльності, тобто потрібно аналізувати особистість як суб'єкт діяльності.

Динамічний відбір. Необхідно акцентувати на можливості зміни професійних здібностей, тому стан професійно важливих якостей особистості варто досліджувати безперервно в процесі навчання й подальшої діяльності для уточнення прогнозу професійної придатності.

Прогнозування розвитку особистості. Психодіагностичні методи, що використовують під час відбору, повинні передбачати можливість вивчення динаміки розвитку професійно значущих якостей особистості.

Комплексність відбору. Усі види професійного відбору перебувають у тісному зв'язку, їхні результати допомагають доповнити характеристику й зрозуміти особливості стану професійно важливих якостей.

Динамічне прогнозування. Результати розроблення методичних прийомів відбору повинні оцінювати професійну придатність до навчання й діяльності спочатку в межах конкретного виду професій, об'єднаних за принципом загальності основних елементів структури діяльності, а потім у руслі окремих спеціальностей цього виду (наприклад, для відбору фахівців до оперативно-рятувальної служби, потім для відбору начальників караулу, пожежного-рятувальника, інженерів із пожежно-рятувальних робіт, фахівців із протипожежної безпеки, начальників штабу, нарешті – для відбору на одну з цих спеціальностей, але до конкретної служби).

Активність відбору. Результати психологічного обстеження під час відбору варто використовувати не лише для прогнозування професійної придатності, а й для формування та розвитку професійних здібностей, зважаючи на індивідуально-психологічні особливості в процесі виховання, навчання, тренування, професійної діяльності фахівців.

Динамічність, адаптивність критеріїв відбору. Процедура відбору повинна допускати зміну значень інтегрального показника професійної придатності [36, с. 69–71; 180, с. 30–33].

Ці принципи охоплюють основні етапи організації процесу професійного відбору. У процесі професійного відбору використовують різноманітні методики оцінювання професійної придатності, що дають змогу ретельно оцінити професійно важливі якості особистості. Деякі з них вимагають тривалого обстеження, інші – усебічних знань про кандидата, його поведінку в реальних, а також у надзвичайних ситуаціях [310, с. 14].

На підставі аналізу професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби й експертного опитування В. Вареник окреслив методичний комплекс для проведення професійного відбору, що полягає у визначенні показників функціонування трьох основних психологічних сфер особистості. До них увійшли комп'ютерні сенсомоторні методики, комплекс психодіагностичних методик і методик контролю координаційних здібностей фахівців ризиконебезпечних професій. Ці методики вирізняються простотою

й не потребують суттєвих витрат часу на їх проведення та оброблення результатів досліджень [38].

Психометричні й інтелектуальні тести, особистісні та психодіагностичні методики є експериментальними, уможливляють дослідження емоційно-вольових і характерологічних особливостей людини в спеціально організованих умовах. Доповнити ці методики можуть лише результати спостереження за експериментом, експертне оцінювання, бесіда й вивчення документів, тобто методи, покладені в основу професійного відбору фахівців екстремального профілю діяльності (рис. 1.1) [36, с. 61].

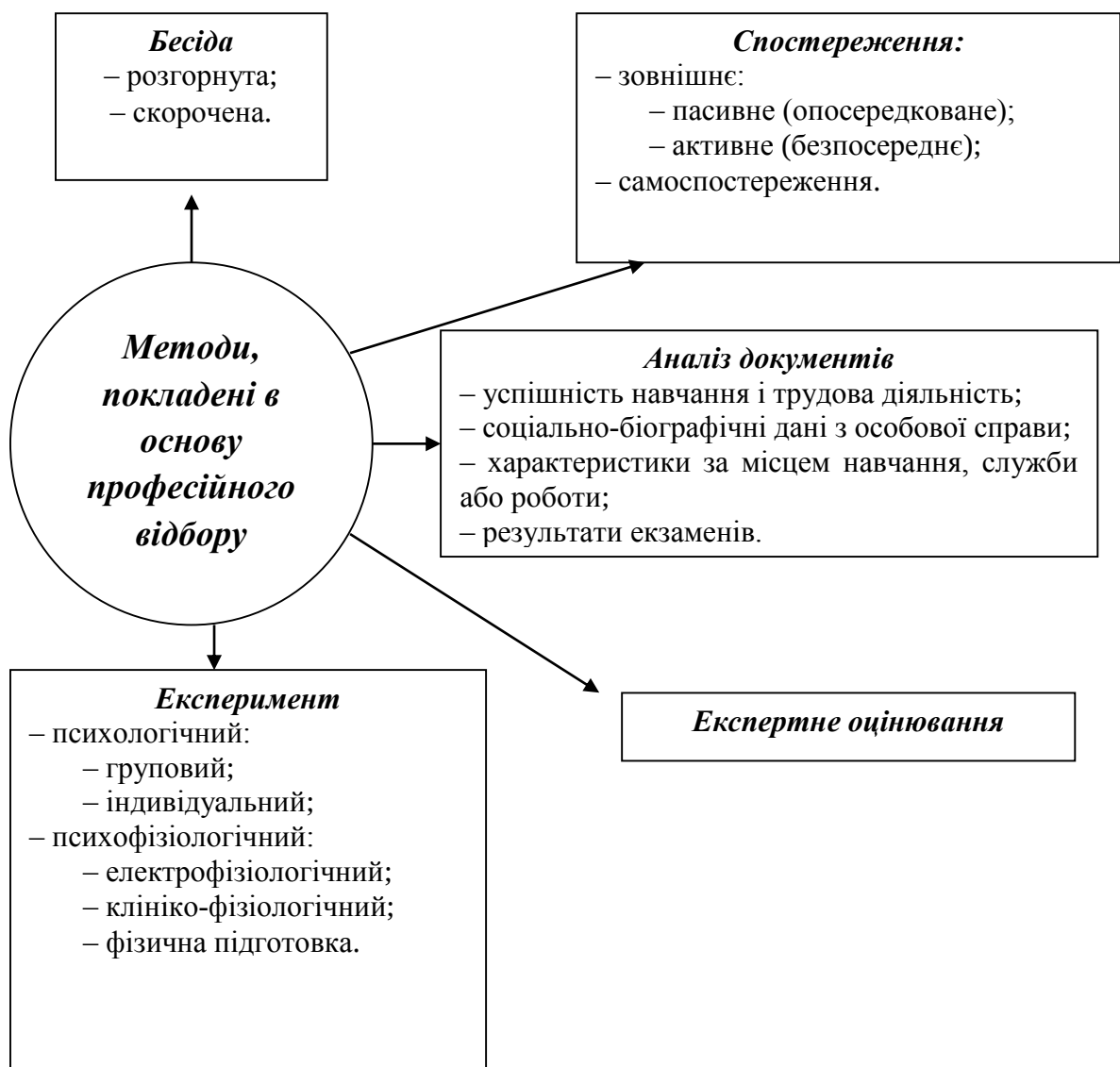

Рис. 1.1. Методи, покладені в основу професійного відбору фахівців екстремального профілю діяльності

Виокремлюють кілька етапів професійного відбору фахівців екстремального профілю діяльності. Перший етап (попередній відбір), що проходить у підрозділах оперативно-рятувальної служби (у вищих навчальних закладах) і лікувальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій, передбачає медичне обстеження, аналіз наявних документів, бесіду та ін. Після формування загального уявлення про кандидата особа переходить до основного етапу відбору. На цьому етапі використовують методики для групових та індивідуальних обстежень, зважаючи на професійно важливі якості фахівця. Після оцінювання індивідуально-особистісних характеристик для кандидата формують рекомендації щодо працевлаштування (навчання). На другому етапі також оцінюють соціально-психологічні якості й показники загального розвитку. У зв'язку з можливими змінами стану здоров'я, мотивації, можливі повторні психологічні обстеження [135, с. 58].

На кожному етапі з'ясовують питання про придатність кандидата до професійної діяльності за чіткими критеріями відбору. Усі етапи професійного відбору – самостійні щодо оцінювання професійної придатності, оскільки рішення стосовно непридатності кандидата, ухвалене на будь-якому етапі, завершує подальшу процедуру обстеження кандидата [233, с. 46].

Професійна придатність засвідчує взаємодію сукупності змінних особистостей і власне діяльності, що призведе до успіху або до невдачі в професійній діяльності й позначиться на показниках ефективності діяльності й задоволеності нею [19, с. 120]. Професійний відбір не лише забезпечує високу ефективність професійної діяльності, а й сприяє збереженню здоров'я та продовженню трудового довголіття. Для фахівців екстремального профілю діяльності, яким доводиться працювати за умов надзвичайних ситуацій, у стані високої нервово-психічної напруженості (робота в замкненому просторі, за високої або за низької температури навколишнього середовища, зміни складу повітря, його задимленості, надмірного зосередження уваги та відповідальності за життя людей), професійний відбір украй необхідний [36, с. 14].

Професійний відбір фахівців ДСНС України передбачає три етапи: 1) соціально-правовий аспект (з'ясування відповідності кандидата соціально-демографічним (вік, освіта, реєстрація за місцем проживання тощо), правовим і морально-етичним нормам (відсутність негативних біографічних даних, дій та зв'язків, які компрометують, та ін.); 2) медичний відбір; 3) психологічний відбір. Кожен із названих різновидів професійного відбору проводять різні групи експертів: кадрові апарати ДСНС України, медична комісія та екзаменаційні комісії навчальних закладів ДСНС України [232].

Зважаючи на складний характер і нервово-емоційний фон діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, психологічну напруженість, перенавантаження організму, невідповідність індивідуальних психологічних характеристик людини професійно важливим якостям фахівця оперативно-рятувальної служби, плинність кадрів, травматизм та загибель фахівців, необхідно проаналізувати особливості фахового відбору для професій екстремального профілю діяльності, чому присвячено перший розділ дисертації. Для ретельного вивчення професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби доцільно схарактеризувати загальні підходи до побудови професіограми рятувальників у сучасних умовах професійного навчання, що полягає в оцінюванні різних аспектів діяльності та професійно важливих якостей особистості (див. наступний розділ).

Висновки до першого розділу

Унаслідок аналізу психолого-педагогічної літератури схарактеризовано зміст понять «діяльність», «професійна діяльність», «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби». Виокремлено структурні компоненти діяльності, проаналізовано види діяльності. Обґрунтовано основні функціональні компоненти професійної діяльності, удосконалено дефініцію поняття професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій.

У розділі розкрито особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби. Виокремлено два типи умов, за яких діяльність фахівців екстремального профілю діяльності стає надзвичайною. Це щоденна напружена діяльність і критичні інциденти, коли фахівці оперативно-рятувальної служби мають справу зі справжньою небезпекою та загрозою для життя, здоров'я населення.

З'ясовано сутність понять «надзвичайна ситуація» та «екстремальна ситуація». За ступенем і характером небезпек, їхніми наслідками екстремальні ситуації бувають нормальні, параекстремальні, екстремальні й гіперекстремальні. Подано авторське визначення аналізованого поняття: надзвичайна ситуація – це особлива ситуація природного, техногенного, соціального й воєнного характеру. Як середовище діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, надзвичайні ситуації супроводжуються ризиками, загрожують життю людей.

Наголошено, що причиною надзвичайних та екстремальних ситуацій є кризові ситуації. Витлумачено поняття «кризові» і «напружені» ситуації; подано класифікацію напружених ситуацій. Описано діяльність фахівців пожежно-рятувальної служби як тріаду трьох параметрів, а саме: характеристики екстремальних факторів (зовнішні умови діяльності); психологічні стани та якості особистості (внутрішні умови діяльності); показники (результати) діяльності.

Проаналізовано типи й різновиди надзвичайних ситуацій, що класифікують за характером походження на надзвичайні ситуації техногенного характеру, надзвичайні ситуації природного характеру, соціальні й воєнні надзвичайні ситуації. За масштабами поширення та обсягом завданих збитків, надзвичайні ситуації бувають державного, регіонального, місцевого й об'єктового рівнів. Кожна надзвичайна ситуація має відмінні особливості та відрізняється умовами, труднощами, загрозами й наслідками.

Відповідно до класифікації М. Козяра, у дисертації виокремлені п'ять категорій надзвичайних ситуацій:

- НС V категорії, які не є загрозливими для життя фахівців оперативно-рятувальної служби;
- НС IV категорії, що мають низьку ймовірність загрози для життя;
- НС III категорії, які можуть призвести до травмування, каліцтва й мають посередню ймовірність загибелі;
- НС II категорії загрожують серйозними травмами та загибеллю;
- НС I категорії, що мають найвищий рівень складності, становлять безпосередню загрозу життю фахівців оперативно-рятувальної служби.

Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях потребує нових підходів і вдосконалення всіх її систем і концепцій. З огляду на це вивчено міжнародний досвід професійної діяльності та сформовано теоретичне підґрунтя для реалізації практичних завдань з організації діяльності фахівців нашої країни.

Основна мета оперативно-рятувальної служби в зарубіжних державах, подібно до України, – захист громадян, особистого майна, культурних цінностей і навколишнього середовища під час виникнення катастроф. Поширення світового досвіду сприяє вдосконаленню системи професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби в Україні та формуванню нової моделі мироустрою. Увага до прогресивних ідей зарубіжних держав оптимізує взаємодію між фахівцями оперативно-рятувальної служби різних країн, обмін знаннями, вироблення нових підходів не лише в руслі реагування на ризики, а й в аспекті теоретичної та практичної підготовки фахівців, сприяє тісній співпраці з іноземними рятувальними службами.

Вивчено досвід державних установ, що координують організацію діяльності та професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби деяких європейських держав і Сполучених Штатів Америки. У системі захисту суспільства, організації превентивних заходів, ліквідації надзвичайних ситуацій та професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби іноземних країн зафіксовано низку спільних ознак: координація систем відбувається на урядовому рівні або безпосередньо через Міністерство

внутрішніх справ, Міністерство оборони чи через спеціально створені органи державної влади; до організації аварійно-рятувальних робіт можуть бути залучені громадські організації й добровільні підрозділи; створені сучасні системи управління оперативно-рятувальної служби; існує розвинена, ґрунтовна система професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби.

Схарактеризовано основні засади оперативно-рятувальної служби в окремих закордонних країнах. Підсумовано, що система життєбезпеки суспільства подібна до української, але організація професійної діяльності фахівців більш досконала. Доведено, що для створення загальної системи запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їхніх наслідків, яка б відповідала світовим стандартам, необхідно підвищувати рівень підготовки до професійної діяльності, формувати єдину нормативно-правову базу, організовувати міждержавні тренування й навчання та брати в них участь. Наголошено, що в процесі професійної підготовки ключовим моментом стає введення додаткових навчальних курсів з англійської мови й культурології.

В умовах соціально-економічної та військово-політичної ситуації в Україні міжнародний досвід побудови системи управління оперативно-рятувальної служби варто використовувати для якісного вдосконалення вітчизняної організаційної структури, вивчати підходи до створення міжнародних центрів реагування на масштабні надзвичайні ситуації, налагоджувати тісну співпрацю із застосування науково-технічних досягнень і новітніх технологій у сфері захисту населення від стихійних лих, аварій та катастроф.

У розділі схарактеризовано психолого-педагогічні засади фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності. Якості професійної діяльності фахівців, спроможних запобігти виникненню надзвичайних ситуацій, гарантувати безпечну життєдіяльність населення, мінімізувати економічні збитки від стихійних лих, аварій, катастроф, формуються завдяки грамотному підходові до професійного відбору.

Зроблено висновок, що професійний відбір – це сукупність заходів із визначення придатності особи до певної професійної або навчальної діяльності за результатами особистісних і психодіагностичних методик. Нерідко професійний відбір продовжується на етапі фахової адаптації – процесу пристосування в системі «людина – професійне середовище» та виявляється в ефективності праці.

Виконано теоретичний аналіз ключових понять професійного відбору: професійна адаптація та професійна придатність. Схарактеризовано систему професійного відбору, до якої входять медичний, соціальний, освітній і психологічний види відбору. Професійний відбір доцільно використовувати в тих професіях, які ставлять високі вимоги до морально-психологічних особливостей фахівця, пов'язані з виконанням складних завдань, вимагають оперативності в ухваленні рішень та мають серйозні наслідки в результаті професійних помилок. До таких професій належать і професії екстремального профілю діяльності.

Підґрунтям професійного відбору фахівців екстремального профілю діяльності слугує складна діяльність в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій; високі вимоги професії до фахівця; наявність небезпеки як для фахівця, так і для оточення. Проаналізовано обов'язкові вимоги проведення професійного відбору, які вможливають його ефективність. Наукова обґрунтованість, актуальність відбору, системний, особистісний і діяльнісний підходи, динамічний відбір, прогнозування розвитку особистості, комплексність відбору, динамічне прогнозування, активність відбору, динамічність (адаптивність) критеріїв відбору охоплюють основні етапи організації процесу професійного відбору.

З огляду на складний характер і нервово-емоційний фон діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, психологічну напруженість, плінність кадрів, перенавантаження організму, невідповідність індивідуальних психологічних характеристик людини професійно важливим якостям фахівця оперативно-рятувальної служби, травматизм та загибель

фахівців, виникає проблема фахового відбору для професій екстремального профілю діяльності.

Основні результати дослідження, описані в першому розділі, представлено в публікаціях автора [77; 79; 80; 83; 84; 86].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО- РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

У розділі теоретично обґрунтована й розроблена професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби в сучасних умовах професійного навчання та виокремлений комплекс професійно важливих якостей, що сприяють успішному провадженню професійної діяльності.

Диференційовано педагогічні умови забезпечення якості фахової підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, змодельовано методичну систему, яка схематично відтворює структуру організації навчального процесу у вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

2.1. Побудова професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби в сучасних умовах професійного навчання

Для вивчення загальних підходів до побудови професіограми рятувальників у сучасних умовах фахового навчання необхідно проаналізувати класифікації професій. Ґрунтовний опис різних видів професійної діяльності є передумовою розв'язання низки науково-практичних завдань, орієнтованих на ефективну зайнятість населення, продуктивну діяльність фахівців, удосконалення професійного відбору й підготовки кадрів, покращення режимів та умов праці, зниження травматизму, аварійності й захворюваності під час професійної діяльності.

У світі існує безліч професій (нараховують більш ніж 10 тисяч професій, понад 50 тисяч спеціальностей) [277]. Професії, що стосуються різних сфер людської діяльності, змінюються з розвитком суспільства, науки й техніки, що

впливає на характер і зміст праці, допомагає людині отримувати в обмін на фізичні та духовні сили матеріальні винагороди, необхідні для існування й розвитку. Для орієнтації в різноманітному світі професій необхідні класифікації, які полегшили б вивчення конкретних професій.

У науковій літературі представлено низку спроб опису й класифікації професій: за предметом праці; за вимогами до фахівців; за ступенем самостійності в праці; за рівнем інтелекту, ступенем кваліфікації та ін. [250, с. 8].

Важливим моментом, що сприяє успішному поділу професій, є правильний добір класифікаційних ознак, за якими їх порівнюють. Необхідно, щоб ці ознаки були об'єктивні, легко визначалися та відображали вимоги професії до людини [198, с. 21].

К. Піорковський поділяв професії за рівнем інтелекту й типом уваги на кваліфіковані (спеціалізовані, середні та вищі професії) і некваліфіковані [113, с. 8]. Існує класифікація професій за галузевою ознакою: торговельні, сільськогосподарські, педагогічні, медичні, військові, наукові, юридичні, мистецькі та ін. За таким розподілом деякі професії з різних груп мають подібні характеристики [198, с. 21].

За об'єктом праці й видами діяльності О. Ліпман диференціював професії на ті, що полягають у контакті з людьми, впливають на людей; ті, що передбачають взаємини з неживою природою; ті, для яких характерне спілкування з живою природою [198, с. 19]. Такий розподіл дуже загальний, оскільки не демонструє суттєвих розбіжностей або подібностей між професіями.

У класифікації професій Дж. Холланда поєднано теорію особистості з теорією вибору професії. Успішність професійної діяльності залежить від таких якостей, як ціннісні орієнтири, інтереси, установки, відносини, мотиви. Дослідник виокремлює шість професійно орієнтованих типів особистості, кожен із яких спрямований на певне професійне середовище:

- реалістичний тип, зорієнтований на створення матеріальних речей, обслуговування технологічних процесів і технічних пристроїв;
- інтелектуальний – на розумову діяльність;
- соціальний – на взаємодію із соціальним середовищем;
- конвенціональний (сфокусований на усталені норми й традиції) – на чітко структуровану діяльність;
- підприємницький – на керівництво людьми й бізнес;
- художній – на творчість [277, с. 96–98].

На нашу думку, усі ці професійно орієнтовані типи, окрім підприємницького, притаманні особистості фахівця оперативно-рятувальної служби.

Традиційним є поділ на професії фізичної й розумової праці. До першого типу належать професії, що вимагають фізичної сили та різних психомоторних якостей. Професії другого типу насамперед ставлять вимоги до розумової діяльності. Ця класифікація не відображає істотних відмінностей між професіями або, навпаки, їхньої подібності [198, с. 21].

Є. Клімов пропонує такі класифікаційні ознаки професій, як об'єкт, мета, знаряддя й умови праці. Запропонована вченим класифікація професій (рис. 2.1) складається, відповідно до визначених критеріїв, із чотирьох ярусів. Перший ярус представляють типи професій:

- «людина – жива природа» (ветеринар, агроном);
 - «людина – техніка» (інженер, механік);
 - «людина – людина» (учитель, вихователь, лікар);
 - «людина – знакова система» (програміст, математик);
 - «людина – художній образ» (декоратор, артист, письменник)
- [117; 118, с. 160–163].

Рис. 2.1. Класифікація професій за Є. Клімовим

Відповідно до цієї класифікації, Ю. Приходько зараховує діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби до типу «людина – техніка – людина», оскільки фахівці ризиконебезпечних професій відповідають за рятування й захист людей, ліквідацію аварій і наслідків надзвичайних ситуацій

техногенного та природного характеру. Під час проведення аварійно-рятувальних робіт фахівці застосовують спеціальну техніку й інструменти, контролюють стан і роботу пожежно-технічного обладнання, крім того, працюють із постраждалими, надають їм першу допомогу, евакуюють потерпілих [233, с. 54–55].

Офіційно професія фахівців оперативно-рятувальної служби належить до типу «людина – техніка», оскільки, окрім людського чинника, важливу роль відіграє технічне оснащення підрозділів оперативно-рятувальної служби. Людина використовує й контролює пожежно-технічне та рятувальне обладнання, повинна вміти знаходити й усувати несправності [36, с. 52].

У руслі нашого дослідження імпонує позиція Ю. Приходька, оскільки його характеристика професії фахівців оперативно-рятувальної служби більш широка, ґрунтовна й докладно описує зміст професійної діяльності. За основною метою діяльності в межах кожного типу виокремлюють класи професій (другий ярус): гностичні (мета – дізнатися, розпізнати, проконтролювати, перевірити за раніше відомою ознакою); перетворювальні (мета – виготовити за зразком); пошукові (мета – видумати, винайти, вивести нову формулу чи схему) [278, с. 100].

Підтримуємо думку Ю. Приходька про те, що професія рятувальників належить до гностично-перетворювально-пошукового класу. Науковець пояснює це тим, що професія фахівців екстремального профілю діяльності полягає не лише у визначенні та оцінюванні надзвичайної ситуації, виконанні основних операцій щодо її ліквідації, а й у проведенні розвідки та пошуку постраждалих [233, с. 54–55].

Згідно з ознаками основних знарядь, засобів праці, у межах кожного класу диференціюють відділи (третій ярус): професії ручної праці; професії машинно-ручної праці; професії, що пов'язані з використанням автоматизованих та автоматичних систем; професії, де переважають функціональні засоби праці. Професійну діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби необхідно вважати такою, що стосується використання

автоматизованих та автоматичних систем, оскільки серед професійно значущих характеристик є вміння послуговуватися складною технікою й сучасним устаткуванням.

Відповідно до умов праці професії поділяють на такі групи (четвертий ярус): робота в умовах звичайного (побутового) мікроклімату; робота на відкритому повітрі; робота в особливих, незвичайних умовах; робота в умовах підвищеної відповідальності за життя, здоров'я людей, матеріальні й духовні цінності [117; 118, с. 160–163]. Діяльність рятувальників відбувається в екстремальних умовах, в умовах моральної відповідальності за безпеку життєдіяльності людей, матеріальні й культурні цінності.

Проаналізована класифікація багатовимірна, гнучка та інформативна, збігається з поширеним розподілом індивідуальних інтересів і схильностей. На її основі розробляють більш докладні класифікації окремих груп професій [47]. Водночас подана вище класифікація має недоліки, оскільки дає лише оглядову характеристику професій та потребує додаткового розшифрування сутності кожної групи професій, кожної ланки класифікації.

Майже всі класифікації не є досконалими, тому що не повною мірою зображують подібність вимог різних видів професійної діяльності до людини як суб'єкта праці та ускладнюють безпосереднє порівняння характеристик особистості (отриманих завдяки психодіагностичним дослідженням) з особливостями запропонованих типів професій [233].

Унаслідок професіографії можна одержати відомості для обґрунтованої класифікації професій [140, с. 33]. Класифікація професій входить до змісту професіографії – технології вивчення особливостей професій та їх аналізу. Професіографія відображає всю складність професії, її змістові та структурні особливості, характеризує взаємини фахівця з предметами, засобами праці, людьми і явищами, що супроводжують процес праці, формулює всі вимоги до людини як до суб'єкта професійної діяльності [198, с. 6].

Професіографія охоплює комплекс методів вивчення професійної діяльності: збирання емпіричних даних (вивчення документації,

спостереження, експеримент та ін.), їх аналіз (метод експертного оцінювання), методи психологічної інтерпретації (системно-структурний і функціонально-структурний аналіз) [277, с. 102].

У дисертації професіографію витлумачуватимемо як описово-технічний аналіз професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, що полягає в докладному вивченні сутності, змісту й характеру процесу їхньої діяльності. До основних принципів професіографії, зокрема до побудови професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби, належать комплексність; цілеспрямованість; принцип соціально-політичної активності, що прогнозує застосування в кожній професіограмі елементів профпропаганди; принцип особистісного підходу; принцип надійності, який окреслює вимоги професії до емоційної стійкості особистості в стресових, надзвичайних ситуаціях; принцип диференціації, що зважає на особливості різних спеціальностей, які входять до цієї професії; принцип типізації, що вимагає об'єднання різних професій у певні групи; принцип перспективності та реальності, який маркує тенденції розвитку професії, описує професії в культурно-історичній перспективі [72].

Застосування названих принципів сприяє якісному професіографічному дослідженню, допомагає уникнути помилок під час складання професіограм [198, с. 8]. На засадах окреслених методологічних принципів ґрунтована професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби.

Результатом професіографії є професіограми та психограми конкретних спеціальностей для певного виду професійної діяльності. У широкому розумінні професіограма – це опис соціально-економічних, виробничо-технічних, санітарно-гігієнічних, психологічних й інших особливостей професійної діяльності, її умов та організації [32, с. 173]. Професіограма – багатосторонній опис різних ознак професійної діяльності для дослідження процесу праці. Професіограма являє собою зумовлену змістом праці систему інформації про психофізіологічні, особистісні й індивідуально-психологічні

якості людини, необхідні для успішного оволодіння фахом і вдосконалення в ній [198, с. 13].

У дослідженні під професіограмою розумітимемо сукупність науково обґрунтованих норм і вимог до діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, трудової поведінки й професійно важливих якостей, які забезпечують ефективне виконання службових завдань та обов'язків.

Професіограма – це не жорстка стандартна схема, а гнучка орієнтована основа розвитку фахівця. Вона не повинна пригнічувати індивідуальний творчий розвиток фахівця, а лише подавати орієнтири об'єктивних вимог професії до людини [165, с. 23].

Залежно від мети складання, професіограми мають різний зміст. Професіограми, підготовлені для профорієнтації й профконсультації, потребують знань про професіографічну та соціально-психологічну характеристику професії, про трудові дії фахівця цієї професії, про технології й техніку, із якою вона пов'язана, про умови праці, спеціальні знання, уміння та навички, що повинні бути у фахівця, вимоги до психологічних і фізіологічних даних.

Професіограма, складена для профвідбору, покликана виявити найбільш стійкі, професійно важливі якості людини. У ній представлений більш широкий перелік вимог до особистості, названі групи професій із наявністю стрес-факторів, якості для компенсації й подолання негативних чинників [165, с. 29]. Особливість підготовки професіограм для виконання завдань діагностики та прогнозування успішності полягає в орієнтації на виявлення передовсім найбільш стабільних психологічних якостей, що вможливають реалізацію конкретного виду діяльності, а також окреслення вимог, за допомогою яких можна розрізняти фахівців за рівнем успішності й ефективності діяльності [233, с. 65].

Важливим структурним складником професіограми є психограма, що описує психологічні особливості професії. Кожна професія передбачає кількісне та якісне виявлення окремих психічних реакцій (відчуття,

сприйняття, пам'ять, мислення, уява, мова, увага тощо), їхній взаємозв'язок і взаємодію в процесі трудової діяльності. Психограма допомагає людині зрозуміти, які вимоги до психіки особистості формулює конкретна професія [312, с. 121].

Психограма як частина професіограми є інтерпретаційним аналізом операційно-технологічного змісту конкретної трудової діяльності, для неї характерна сукупність професійно важливих психологічних і психофізіологічних якостей, які реалізують у цій діяльності та які забезпечують її виконання [32, с. 173]. Професіограма та психограма доповнюють одна одну, уможливлуючи докладний опис професійної діяльності фахівця [233, с. 66].

Відповідно до рівня узагальненості виокремлених особливостей професії, розрізняють приватні й комплексні професіограми. Приватні професіограми формують часткове уявлення про професійну діяльність із погляду однієї наукової дисципліни (наприклад, психології). Комплексні професіограми – це всебічний опис роботи, де зібрані результати професіографії всіх дисциплін (психології, фізіології, медицини, економіки та ін.) [15, с. 170].

Згідно з призначенням, професіограми поділяють на спеціальні й універсальні. Спеціальні професіограми полягають у спеціалізованому відборі тих найважливіших характеристик, які потрібні для виконання конкретних професійних завдань. Універсальні професіограми складаються з відомостей про характеристики праці, що можна застосовувати для всіх видів робіт. Цьому типові професіограми властива просторість, його використовують із різною метою (для професійної орієнтації та профконсультації, професійного відбору, фахової підготовки та ін.) [14; 89].

Залежно від мети й завдань, для розв'язання яких передбачені певні описові системи професій, О. Іванова виокремлює інформаційні, діагностичні, прогностичні та методичні професіограми. Інформаційні професіограми призначені для використання в профконсультативній і профорієнтаційній

роботі під час ознайомлення фахівців та абітурієнтів із професіями, які їх цікавлять. Такі професіограми можуть проводити засобами аналітичного вивчення спеціальної професійної літератури, методами аналізу документації й інтерпретації. Діагностичні (пошукові) професіограми орієнтовані на з'ясування причин низької продуктивності праці, аварій, плинності кадрів, конфліктності в колективі та ін. Цей тип потребує застосування низки методів: збирання емпіричних даних та їх оброблення, інтерпретаційні методи.

Прогностичні професіограми покликані розв'язувати конкретне практичне завдання, надавати обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення чи зміни в потрібному напрямку тих явищ, які спеціально вивчали (наприклад, модернізація професійної підготовки фахівців або зниження професійної втоми і травматизму, удосконалення процесів нормування та планування праці, скорочення плинності професійних кадрів і зниження конфліктності в колективі та ін.).

Методичні професіограми слугують для добору адекватних методів дослідження професійно важливих якостей людини як суб'єкта праці, для вивчення динаміки їхнього розвитку й характеру функціонування [104, с. 81–90]. На наш погляд, професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби має ознаки всіх професіограм, запропонованих О. Івановою.

Основні підходи до змісту та структури професіограми описала А. Маркова, узявши за основу дослідження К. Платонова [165, с. 23]. Комплексна професіограма зважає на широкий спектр характеристик (соціальних, технологічних, економічних, медико-гігієнічних та ін.) праці в цілому, окреслює мету, предмет, спосіб, критерії оцінювання результатів, деталізує потрібну кваліфікацію, засоби, умови тощо. В аналітичній професіограмі (за О. Івановою [104]) з'ясовано не окремі ознаки компонентів у професії та фахово важливі якості особистості, а узагальнені нормативні й морфологічні показники структури професії та психологічної структури професійної діяльності.

Психологічно орієнтована професіограма складається з опису зовнішньої картини праці, трудової поведінки (фотографія робочого дня, хронометраж, часова динаміка робочої активності, опис робочого місця, типові помилки та ін.) і внутрішньої картини праці (реакція особистості, її інтегральні утворення – спрямованість, здібності, досвід, характер, темперамент, а також психічні стани і процеси – воля, увага, пам'ять, мислення та психомоторика) [165, с. 23].

Згідно з «модульним підходом» до професіографування (за В. Гавриловим [47]), психологічний модуль кваліфікують як типовий елемент професійної діяльності, притаманний низці професій і виокремлений на основі спільності вимог до людини. Модуль професії складається з двох частин: об'єктивні характеристики типового елемента діяльності та психологічні характеристики вимог елемента до людини.

Застосування модульного принципу дає змогу покращити систему профорієнтації, профвідбору для широкого кола професій. Кожна професія складається з кількох модулів. Кількість модулів менша, ніж кількість усіх професій, тому доцільніше вивчати модулі та складати з них опис власне професій [47].

Удосконалюючи концепції «модульного підходу», А. Маркова пропонує власний підхід до професіографування, що спрямований на особистість і полягає в аналізі професії на підставі виокремлення професійних завдань. У «модулі професії» автор убачає «сукупність одиниць об'єкта і суб'єкта трудової діяльності».

До складу модуля входять поєднання не лише окремої нормативної дії та бажаної психологічної якості, а й сполучення певного завдання праці та пов'язаних із ним предмета, умов, результатів із низкою психологічних якостей людини. При цьому розмежовують пріоритетні, ядерні, стрижневі професійні завдання й похідні, допоміжні [165, с. 24]. Складники професіограм, на нашу думку, безпосередньо причетні й до складання

професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби, тому заслуговують на увагу.

А. Маркова стверджує, що професіограма повинна відповідати вимогам, які формують під час побудови професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби:

- чітко виокремлювати предмет й основні результати праці (на що спрямовані базисні зусилля людини в процесі діяльності);
- спрямовувати кожен вид діяльності на добробут конкретної особи (гуманістичний людиноцентризм); кожна професія повинна полегшувати життя, дарувати задоволення людині;
- описувати не окремі компоненти праці, а цілісну професійну діяльність;
- показувати можливі напрями розвитку людини засобами професії;
- демонструвати перспективи змін у професії;
- бути спрямованою на розв'язання практичних завдань (професійне навчання, профвідбір, раціоналізація праці тощо);
- зображувати необхідні професійно важливі якості, що можуть бути як компенсовані, так і не компенсовані [165, с. 25–26].

Аналіз наукових джерел [32; 89; 165; 174; 198; 250] засвідчує, що професіограма будь-якої професії, зокрема й професій оперативно-рятувальної служби, повинна складатися з таких структурних частин:

- 1) загальні відомості про професію (найменування та призначення професії; історія й перспективи розвитку; розгалуження фаху за спеціальностями; характеристика робочого місця та засобів праці; вимоги до загальної і спеціальної професійної підготовки фахівця; функційні обов'язки фахівця; критерії ефективності діяльності);
- 2) зміст діяльності (основний зміст виконавчих дій та операцій; структура професійних завдань; особливості прийому, оброблення інформації й ухвалення рішень; характеристика типових помилок у діяльності фахівця; завантаженість у процесі діяльності різних психологічних функцій);

3) умови діяльності (санітарно-гігієнічні умови; режим праці й відпочинку);

4) соціально-психологічні чинники діяльності (характеристика підрозділу (команди), у складі якого фахівець виконує діяльність; особливості внутрішньокolleктивних зв'язків; мотиваційні чинники спільної діяльності; особливості соціально-психологічної та професійної адаптації);

5) динаміка психофізіологічного стану фахівця в процесі діяльності (характер і ступінь зміни психофізіологічних функцій та працездатності; наявність емоційних станів; вимоги до емоційної стійкості й вольових якостей характеру фахівця; способи подолання негативних станів, захворюваності та травматизму під час діяльності);

6) психограма (індивідуально-психологічні характеристики фахівця; сенсорно-перцептивні властивості; вимоги до чіткості асоціацій і швидкості розумових операцій; особливості мислення й пам'яті; взаємовідношення особистісних, перцептивних, розумових і моторних якостей; протипоказання до діяльності).

Структурні складники професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби повинні відображати:

- аналіз структури діяльності фахівця;
- особистісні навички, уміння та знання, що забезпечують готовність фахівців до дій за призначенням;
- загальні відомості про напрями діяльності та спектр посадових обов'язків;
- характеристику основних робочих операцій;
- професійно важливі фізичні якості, психофізіологічні особливості й організаторські здібності.

Відповідно до Національного класифікатора України «Класифікатор професій ДК 003:2005» (КП) був розроблений «Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України» [185], де представлені опис професій, кваліфікаційні вимоги й посадові інструкції фахівців

оперативно-рятувальної служби. Характеристика кожної професії має три взаємозалежні розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати», «Кваліфікаційні вимоги».

До першого розділу входять типові професійні завдання, обов'язки й повноваження зазначеної професії (групи посад), подібні за професійними ознаками. Другий розділ складається з вимог до володіння спеціальними знаннями, нормативними документами, методами й засобами, необхідними для виконання посадових завдань та обов'язків. У третьому розділі схарактеризовано кваліфікаційні вимоги стосовно освіти, освітньо-кваліфікаційних рівнів і досвіду роботи, що необхідні для якісного виконання роботи за посадою.

Вагомий внесок в обґрунтування професіограми основних спеціальностей оперативно-рятувальної служби Державної служби України з надзвичайних ситуацій зробили: В. Бут [36], В. Вареник [38], М. Кришталь [135], Д. Лебедєв [267], С. Миронець [174], С. Мордюшенко [280], Ю. Приходько [233], Є. Романова [250], О. Тімченко [89], С. Шойгу [290], Ю. Шойгу [310] та ін.

Професіографічний аналіз діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби дає змогу окреслити несприятливі професійні стрес-фактори, вплив яких під час ліквідації катастроф і надзвичайних ситуацій умотивовує вимоги не лише до стану здоров'я, рівня професійної підготовки, а й до професійно важливих психологічних якостей фахівців [310].

Для багатьох спеціальностей у межах оперативно-рятувальної служби (начальник караулу, пожежник-рятувальник, працівник чергово-диспетчерської служби, фахівець водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів, кінолог-рятувальник) уже розроблені професіограми, однак професіографічний аналіз проведений не для всіх професій. Це стосується насамперед «нових» професій, що з'явилися в останнє десятиліття у зв'язку з глобалізацією суспільства, політичними змінами, трансформацією

соціально-економічних відносин та з огляду на збільшення катастроф і надзвичайних ситуацій різного характеру.

Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби охоплює характеристики різноманітних професійних сфер: пожежна безпека, техніка, охорона навколишнього середовища, військова справа й управління.

Специфіка діяльності полягає в тому, що вона пов'язана з постійним ризиком для життя та здоров'я оточення, високою відповідальністю за життєбезпеку й добробут людей, деструктивним впливом екстремальних ситуацій в умовах великої кількості небезпечних чинників. Ці фактори породжують підвищені вимоги до особистісних, психічних і психофізіологічних якостей фахівців, професійної підготовки, емоційної стійкості, здатності витримувати великі фізичні навантаження, легко адаптуватися до ситуації та швидко реагувати на неї.

Описані вище характеристики доводять нагальність удосконалення професіограм, зокрема для фахівців оперативно-рятувальної служби, професіографічного аналізу нових спеціальностей цієї професії, поглибленого вивчення професійно важливих якостей, розроблення критеріїв оцінювання успішності професійної діяльності.

У ході створення авторської **професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби** (рис. 2.2) узято до уваги положення та кваліфікаційні характеристики «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників Міністерства надзвичайних ситуацій України» [185], результати досліджень Н. Калініної [277], М. Кришталя [135; 235], С. Миронця [174], О. Тімченка [89]:

Фахівець оперативно-рятувальної служби

❖ **Завдання та обов'язки** (турбота про безпеку людей; рятування людей і майна; надання першої медичної допомоги в разі необхідності; запобігання пожежам та їх гасіння; пошук постраждалих у зоні надзвичайної ситуації, їх транспортування, евакуація з небезпечної зони; підтримання постійної оперативної готовності до дій за призначенням тощо).

❖ **Повинен знати** (законодавчо-нормативні акти й статутні документи щодо організації та координації аварійно-рятувальних робіт; права й функціональні обов'язки; технічне устаткування, яке використовують під час аварійно-рятувальних робіт; причини, наслідки та характер надзвичайних ситуацій; прийоми виконання аварійно-рятувальних робіт; правила експлуатації спеціального технічного обладнання та ін.).

❖ **Повинен уміти** (засвідчувати свою готовність та готовність особового складу під час отримання завдань; професійно виконувати поставлені завдання в різних обставинах; визначати наявність уражаючих факторів і можливі шляхи розвитку надзвичайних ситуацій; евакуювати людей та надавати їм медичну допомогу; користуватися спеціальними технічними пристроями; швидко відновлювати фізичний, психологічний стан працездатності та ін.).

❖ **Специфічні професійні якості** (спроможність переносити великі фізичні навантаження та швидко реагувати на ситуацію; швидко діяти в екстремальних умовах; самостійно ухвалювати рішення та швидко реагувати на ситуацію; оперативно сприймати інформацію в нестандартних умовах й обробляти її; точно виконувати завдання і зберігати стійкість рухових реакцій під впливом екстремальних чинників в умовах дефіциту часу; висока стресостійкість та ін.).

Рис. 2.2. Професіограма фахівця оперативно-рятувальної служби

1. Завдання та обов'язки фахівців оперативно-рятувальної служби:
– турбота про безпеку людей; рятування людей і майна;

- надання першої медичної допомоги в разі необхідності;
- запобігання пожежам та їх гасіння;
- проведення розвідки й пошук постраждалих у зоні надзвичайної ситуації, їх транспортування, евакуація з небезпечної зони;
- реалізація заходів, спрямованих на профілактику пожежної безпеки;
- мінімізація техногенного впливу на природне середовище;
- збереження життя та здоров'я людей завдяки використанню сучасних технічних засобів, методів контролю й прогнозування;
- забезпечення засобів оповіщення про пожежу;
- профілактичний огляд, налагодження й ремонт спеціальної техніки та аварійного-рятувального оснащення.

До спектру посадових обов'язків управлінського характеру належать:

- керівництво діяльністю оперативно-рятувальних підрозділів;
- підтримання постійної оперативної готовності до дій за призначенням;
- розроблення комплексу заходів із забезпечення готовності оперативно-рятувального підрозділу до дій за призначенням;
- контроль за функціонуванням структур оперативно-рятувального підрозділу;
- складання індивідуальних планів, планів-конспектів і навчально-методичних документів;
- ведення документації згідно з чинним порядком.

2. Фахівці оперативно-рятувальної служби повинні знати:

загальні вимоги:

- законодавчо-нормативні акти й статутні документи про організацію та координацію аварійно-рятувальних й інших нагальних робіт;
- права та функціональні обов'язки;
- плани реагування на надзвичайні ситуації;
- методи взаємодії з підрозділами інших міністерств і відомств;
- техніку, технічні засоби та інше устаткування, що перебуває в розрядженні фахівців оперативно-рятувальної служби;

- вітчизняні й зарубіжні науково-технічні розробки, обладнання для рятування та захисту;

- правила й норми охорони паці та протипожежного захисту;

професійно значущі характеристики:

- причини, наслідки й характер надзвичайних ситуацій;

- спеціальну термінологію;

- вимоги до професійно важливих якостей;

- правила та прийоми виконання аварійно-рятувальних робіт;

- правила експлуатації спеціального технічного обладнання, засобів зв'язку й оповіщення;

- методи та способи пошуку потерпілих;

- порядок надання першої медичної допомоги, визначення стану потерпілих і складності травм;

- правила проведення розвідки, прийоми визначення небезпечних, факторів;

- водолазні рятувальні технології;

- способи роботи з повітряним, наземним і водним транспортом;

- прийоми евакуації постраждалих із зони надзвичайних ситуацій;

- властивості основних пожежовибухонебезпечних речовин;

- прийоми запобігання пожежам і їх гасіння;

- способи відновлення працездатності.

У процесі опису вмінь, які повинні мати фахівці оперативно-рятувальної служби, узято до уваги загальні положення Кодексу цивільного захисту [120].

3. Фахівці оперативно-рятувальної служби повинні вміти:

- засвідчувати свою готовність та готовність особового складу під час отримання завдань;

- раціонально й безпечно планувати роботу;

- професійно виконувати поставлені завдання в різних обставинах (під час гасіння пожежі, ліквідації наслідків аварій, надзвичайної ситуації);

- виявляти за необхідності організаторські здібності;

- визначати наявність уражаючих факторів і можливі шляхи розвитку надзвичайних ситуацій;
 - організовувати роботу з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
 - евакуювати людей і майно в безпечні райони, організовувати життєзабезпечення населення;
 - надавати екстрену медичну допомогу постраждалим;
 - користуватися спеціальними технічними пристроями й інструментами;
 - локалізувати поширення надзвичайних ситуацій;
 - контролювати стан навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічної й епідемічної ситуації;
 - виконувати роботу в умовах екстремальних факторів (висота, замкнутий простір, задимленість, загазованість, загроза вибухів та інших небезпечних виявів);
 - підтримувати постійну внутрішню готовність до оперативних дій у будь-який час;
 - контролювати психічний стан та емоційну стійкість (власну й особового складу);
 - швидко відновлювати фізичний і психологічний стан працездатності.
- Органічним складником професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби є окреслення специфічних якостей, що вможливають успішне виконання професійної діяльності та притаманні лише професіям оперативно-рятувальної служби:
- фізична витривалість;
 - здатність витримувати великі фізичні навантаження та швидко реагувати на ситуацію;
 - гарна координація рухів;
 - спроможність чітко та швидко діяти в екстремальних умовах надзвичайної ситуації;
 - уміння самостійно ухвалювати рішення та швидко реагувати на ситуацію;

- спроможність оперативно сприймати та обробляти інформацію в нестандартних умовах (недостатньої видимості, задимленості, звукових перешкод та ін.);

- уміння швидко й точно виконувати завдання, зберігати стійкість рухових реакцій під впливом екстремальних чинників в умовах дефіциту часу;

- висока стресостійкість;

- аналітичний склад розуму й уміння діяти творчо, нешаблонно.

- організаторські здібності та здібності погоджувати свою діяльність із роботою колег;

- сміливість, дисциплінованість, стриманість, уважність, відповідальність, витривалість і почуття самовладання та колективізму.

Успішність діяльності й досягнення високих професійних результатів фахівців оперативно-рятувальної служби залежать від сукупності професійно важливих якостей, знань, умінь, фізіологічних і психологічних особливостей, інтелектуальної та емоційно-вольової сфери фахівця.

Отже, сучасний етап глобалізації суспільства, розвиток науки, упровадження нових технологій, масштабність стихійних лих і катастроф, у яких гине численна кількість людей, а ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій потребує величезних затрат, зростає вагомість якісної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності, суттєвою частиною якої є формування й розвиток професійно важливих якостей фахівця.

2.2. Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій

Модернізація вищої освіти, удосконалення нормативно-правової бази, реформування Державної служби України з надзвичайних ситуацій вимагають якісного кадрового складника – фахівців, спроможних ефективно та кваліфіковано забезпечувати життєдіяльність населення, захищати території від екстремальних чинників надзвичайних ситуацій. Успішне виконання завдань, що постають перед ДСНС України, зокрема підготовка фахівців ризиконебезпечних професій до фахової діяльності у надзвичайних ситуаціях, можливе за умови особливої уваги до формування професійно важливих якостей (ПВЯ) майбутніх фахівців.

З огляду на необхідність розвитку ПВЯ фахівців оперативно-рятувальної служби в процесі підготовки до професійної діяльності, доцільно проаналізувати природу поняття «професійно важливі якості». Учені витлумачують їх як індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на результативність її виконання [37; 53].

Існує два напрями вивчення професійно важливих якостей:

1) дослідження лише окремих особистісно-психологічних характеристик (М. Амінов [4], П. Дракер [323], М. Молоканов [5], Н. Сургунд [270] та ін.), до яких належать інтелект, самооцінка, комунікативні якості, зовнішня та внутрішня культура, емпатія, відповідальність, емоційна рівноваженість;

2) ґрунтовний методологічний і науково-теоретичний аналіз особистості фахівця, що полягає у виявленні міжкомпонентних зв'язків та структури ПВЯ (Е. Зеєр [98], А. Крилов [72], Б. Ломов [151], Н. Пророк [234], А. Фонарьов [294] та ін.).

У науковій літературі запропоновано неоднозначні дефініції поняття «професійно важливі якості», оскільки ефективність діяльності фахівця залежить не лише від рівня професійних знань і вмінь, але й від ступеня

сформованості його професійно особистісних рис, які забезпечують її успішний старт та високі виробничі показники [136]. Проблема формування й розвитку професійно важливих якостей потрактована в працях Л. Дикої [69], Є. Климова [117], І. Мартинюк [167], Г. Павлової [205], В. Шадрикова [305–307] та ін. На думку М. Громкової, «професійно важливі якості» (ПВЯ) – це єдність таких якостей фахівця, що сприяють вдалому виконанню професійної діяльності, ефективному розв’язанню професійних завдань, особистісно-професійному зростанню» [56].

Досліджуючи сутність професійно важливих якостей, В. Шадриков кваліфікує їх як «індивідуальні якості суб’єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність її опанування» [306]. О. Єрмолаєва, вивчаючи проблему соціальної реалізації професіонала, убачає в ПВЯ психологічний потенціал для формування знань, умінь, навичок; знання, вміння й навички – необхідну умову та ресурс для формування професійної компетентності [91]. М. Фомич наголошує, що професійно важливі якості як один з основних функціональних компонентів професійної діяльності охоплюють індивідуальні якості фахівця, ступінь розвиненості яких забезпечує ефективність виконання професійних завдань [293]. На підставі проведеного нами аналізу різних тлумачень терміном «професійно важливі якості» називатимемо індивідуальні характеристики особистості, що детермінують майстерне оволодіння професійною діяльністю.

Більш докладно описує сутність цього поняття Г. Павлова, стверджуючи, що професійно важливі якості – це окремі психічні, психомоторні й фізичні якості, які відповідають вимогам певної професії та сприяють успішному оволодінню нею. Професійно важливі якості не лише посередньо характеризують певні здібності, а й органічно входять до їхньої структури, розвиваючись упродовж навчання та в процесі діяльності. Виокремлення й оцінювання ПВЯ мають велике психодіагностичне значення, суттєво впливають на результати діяльності [205, с. 147].

Підґрунтям будь-якої діяльності слугує система професійно важливих якостей фахівця, що полягає в сукупності своєрідних «симптомокомплексів» суб'єктивних рис, які формуються в процесі опанування професії. ПВЯ перебувають у постійному розвитку, супроводжуваному вдосконаленням окремих індивідуально-психологічних особливостей. Між ними утворюються специфічні взаємозв'язки та взаємозалежності (системні якості), які відповідають вимогам змінної діяльності. Між окремими ПВЯ виникають функціональні взаємозв'язки, що сприяють створенню закономірно організованої системи, характерної для певної діяльності [205, с. 98].

У процесі дисертаційного пошуку необхідно проаналізувати дві найважливіші категорії професійно важливих якостей:

- базисні ПВЯ, що мають найбільшу кількість внутрішньосистемних зв'язків з іншими якістьми та можуть значущо не корелювати з параметрами діяльності, проте вони найважливіші для її успішної реалізації;
- провідні ПВЯ, для яких характерний найтісніший зв'язок з особливостями професійної діяльності.

Базисні ПВЯ є структуроформотворчими для будь-якої діяльності, оскільки на їхній основі об'єднуються, структуруються та організовуються інші якості суб'єкта, необхідні для забезпечення діяльності [111]. Структура ПВЯ – це складне диференційоване системне утворення, що зумовлює ефективність і надійність діяльності та формується в процесі оволодіння професією.

У структурі ПВЯ як ключовому критерію вдосконалення професійної діяльності виокремлюють п'ять основних складників (за Є. Клімовим): суспільні якості; ставлення до професії; дієздатність; спеціальні здібності, ті що характерні для певної професії; навички, досвід, знання [117]. Крім того, у структурі ПВЯ диференціюють загальні та спеціальні якості. Загальні професійні якості вможливають порівняну легкість оволодіння знаннями, навичками, уміннями, гарантують ефективність у різних видах діяльності. Спеціальні якості орієнтовані на діяльність спеціалістів окремого профілю,

розвиваються в ході підготовки до виконання цієї діяльності та власне під час діяльності [164].

Характеризуючи професійно важливі якості фахівця, Г. Павлова наполягає на використанні розмаїття індивідуальних особливостей: конституціональних (статура, біохімічні якості особистості); нейродинамічних (особливості нервової системи: сила збуджувального й гальмівного процесів, їхня врівноваженість, рухомість, динамічність і лабільність); психодинамічних (темперамент); особливостей психічних процесів (пам'ять, увага, мислення тощо); особливостей людини (мотивація, спрямованість, характер тощо). Конкретний перелік цих якостей для кожної професії є специфічним, залежить від результатів психологічного аналізу діяльності та складання психограм [205, с. 95].

В. Рибалко вважає, що в майбутніх фахівців слід розвивати такі ПВЯ: психофізіологічні, інтелектуальні, едукативні, рефлексивні, характерологічні, мотиваційні, комунікативні якості особистості [248, с. 15–17]. Деякі види діяльності потребують виокремлення не лише ПВЯ, що постають такими в нормальних умовах її виконання, а й тих, що необхідні в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій, оскільки саме вони супроводжуються високим ризиком, небезпекою, вимагають від фахівця інших якостей, ніж необхідні за нормальних умов [131].

Суттєві зміни в системі вищої освіти України потребують переосмислення всього процесу професійної підготовки майбутніх фахівців. Адаптація до світових стандартів освіти в умовах вступу української держави до Болонського процесу передбачає нові вимоги до підготовки фахівців ризиконебезпечних професій, формування в них умінь, знань, навичок, необхідних для професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Відмінною особливістю діяльності фахівців ризиконебезпечних професій є постійний контакт із небезпекою. Екстремальні чинники як органічні фактори професійної діяльності створюють особливі умови діяльності у зв'язку із загрозою для життя, фізичного й психічного здоров'я.

Вияв і формування ПВЯ фахівців оперативно-рятувальної служби – одне з найважливіших завдань сучасної професійної освіти й підготовки майбутніх фахівців. Діяльність в умовах підвищеного ризику вимагає від фахівців оперативно-рятувальної служби якісної професійної підготовки, що полягає не лише у сформованості комплексу знань, умінь, а й низки особистісних якостей.

Значущість діагностики та розвитку професійно важливих якостей фахівців ризиконебезпечних професій досліджували Б. Бовін [31], В. Бараннік [18], В. Бігунець [26], С. Болтівець [33], В. Вареник [38], М. Корольчук [130], С. Миронець [175], М. Макаренко [157], Я. Овсяннікова [194], О. Охременко [204], М. Фомич [293], О. Хміляр [297]. На підставі аналізу наукової літератури з порушеної проблеми підсумовано, що ПВЯ фахівців ризиконебезпечних професій – це особливості суб'єкта діяльності, сукупність яких демонструє фахові вміння, а послаблення призводить до помилкових дій і зниження рівня якості виконання професійних завдань.

У дослідженнях В. Бута ПВЯ офіцера газодимозахисника-рятувальника схарактеризовані як сукупність мисленнєвих (здатність логічно мислити), управлінських (здатність брати на себе відповідальність в екстремальних ситуаціях), мотиваційних (здатність досягати поставленої мети, альтруїзм), мнемічних (розвинена пам'ять, увага), емоційно-вольових (здатність керувати власною поведінкою в умовах надзвичайних ситуацій, здатність не помилятися) і фізичних якостей (здатність до тривалої роботи під впливом небезпечних чинників професійної діяльності, витривалість). Учений зазначає, що у відомчих навчальних закладах протягом періоду навчання й відбувається формування професійно важливих якостей, яке дає змогу проаналізувати динаміку їх становлення, скоригувати навчальні плани, програми [37].

Наголосимо, що особливої уваги потребують саме мотиваційні якості, оскільки формування особистості фахівця починається з мотивації до оволодіння певною професією. Мотивація як найбільш значущий показник

професійної майстерності стимулює до ефективного виконання службових обов'язків і сприяє самореалізації й самоактуалізації професіонала.

Аналізуючи професійну діяльність фахівців ризиконебезпечних професій як ієрархію структуротворчих елементів ПВЯ М. Кришталь розташовує на першому рівні інтелектуальні професійно важливі якості, на другому – управлінські, на третьому – емоційно-вольові якості, на четвертому рівні – мнемічні ПВЯ [235].

Т. Старостенкова виокремлює загальні характерологічні якості, що впливають на ефективність професійної діяльності військовослужбовців усіх спеціальностей: дисциплінованість, відповідальність, акуратність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, рішучість, принциповість, цілеспрямованість і самовладання [268].

Досліджуючи соціально-психологічні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів, увага зосереджується на низці особистісних властивостей: атенційних, мнемічних, моторних, сенсорних, імажитивних, інтелектуальних, емоційних, вольових, комунікативних та на спостережливості [267]. М. Кусій виокремлює такі ПВЯ майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби: мотивоване прагнення до навчально-пізнавальної діяльності; поєднання теоретичних знань із практичною підготовленістю; творчий підхід до розв'язання професійних завдань; володіння інноваційними методами техніко-економічного аналізу галузі; усвідомлене ставлення до своєї професії, прагнення до особистісного й професійного самовдосконалення; самостійність у судженнях і мисленні, здатність ухвалювати самостійні рішення, упевненість; комунікативність; активність, спостережливість, відповідальність та наполегливість; соціально-професійна адаптація, психологічна адаптація [143].

Створивши психограму фахівців ризиконебезпечних професій на прикладі пожежного-рятувальника, Ю. Приходько диференціював серед основних ПВЯ максимально значущі атенційні, мнемічні, психомоторні,

імажинітивні, емоційно-вольові, мовні й комунікативні якості та провідні мотиви професійного вибору фахівцями ризиконебезпечних професій [233]. У ході професіографічного аналізу діяльності фахівців ризиконебезпечних професій А. Снісаренко, крім зазначених вище якостей, розмежовує інтелектуальні, мнемічні, психомоторні, сенсорно-перцептивні, атенційні професійно важливі якості, а також професійну спрямованість і професійну компетентність [265].

Вивчаючи концептуальні положення діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, дослідники [89; 293] зауважують, що професійна підготовка фахівців ризиконебезпечних професій орієнтована на формування професійно психологічних якостей, важливих для дій в умовах надзвичайних ситуацій (професійної пам'яті, професійної спостережливості, професійного мислення) та вміння володіти собою й вольовими якостями. Досліджуючи діяльність фахівців аварійно-рятувальних підрозділів в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій, група авторів характеризує зміст професійно важливих якостей і структуру, до якої входять психологічні, ергономічні, медичні (фізіологічні), соціально-психологічні й інженерно-психологічні властивості [175; 240].

Важливу роль у формуванні психологічних якостей відіграють психічні процеси та психічні особливості (увага, пам'ять, сприйняття, відчуття, мислення, сила волі). Ергономічні якості пов'язані зі станом центральної нервової системи. За умов недостатньо розвинених ергономічних якостей, у фахівців можуть виникати психічні й фізичні розлади і травми, які потенційно призводять до погіршення якості виконання професійних завдань.

Медичні (фізіологічні) якості характеризують відповідність стану організму фахівця змісту професійної діяльності. Соціально-психологічні якості пов'язані з розвитком когнітивного стилю (ухвалюючи рішення, фахівець повинен орієнтуватися на об'єктивну ситуацію, а не на знання, досвід), комунікабельність (спілкування з людьми, інтерес до них), емпатія (здатність розуміти психічний стан іншої особи та співчувати йому)

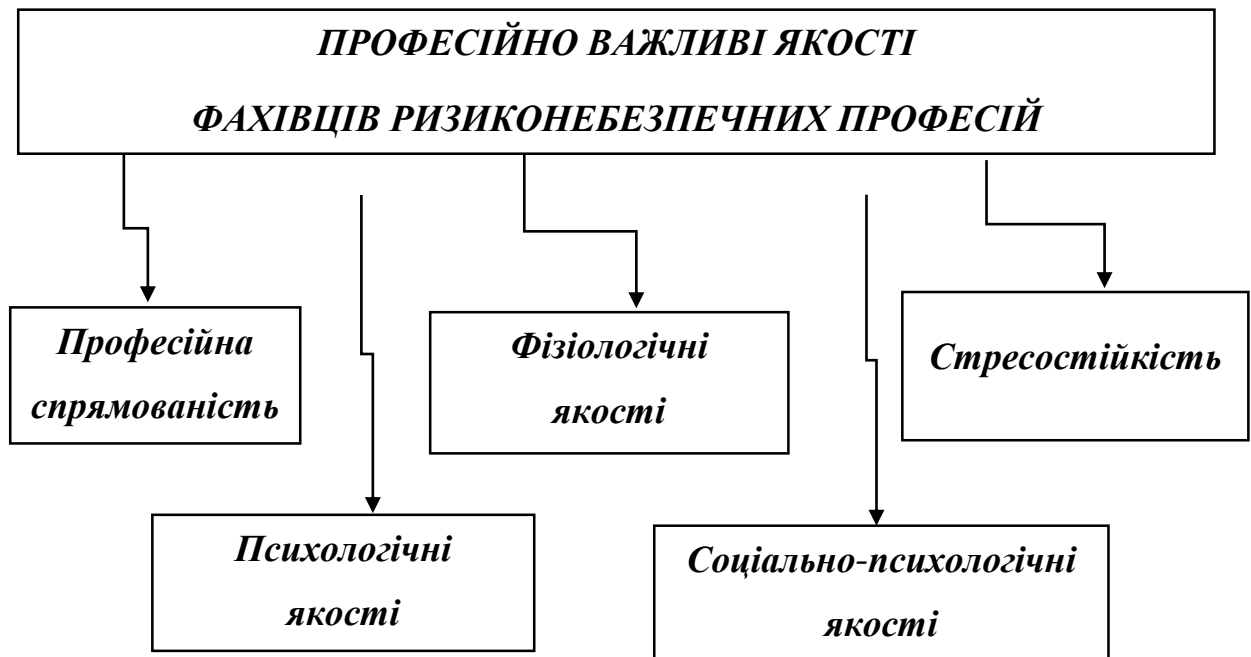
[339]. У процесі проведення аварійно-рятувальних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій від фахівців вимагають високого рівня дисциплінованості, організованості, уміння взаємодіяти в межах свого підрозділу й налагоджувати контакт із постраждалими.

Інженерно-психологічні якості пов'язані з роботою фахівців оперативно-рятувальної служби, що виконують за допомогою пультів / засобів управління. Важливу роль тут відіграють стан опорно-рухового апарату (координація рухів, швидкість і точність рухових реакцій, тремтіння рук) та рівень самоконтролю [240, с. 18–26].

Вивчаючи психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, М. Фомич розробив тренінгову програму розвитку професійно важливих якостей для формування більш підготовленої особистості фахівця з нормативним набором і необхідно-достатнім рівнем розвиненості професійно важливих якостей, що забезпечать ефективну організацію професійної діяльності [293].

О. Шленков наголошує на важливості фізичних якостей у складі нормативу професійно важливих якостей фахівців ризиконебезпечних професій, виокремлюючи такі фізичні якості: фізична витривалість, стійкість до фізичної втоми, високі можливості як максимальної сили, так і силової витривалості [309]. Службова діяльність в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій вимагає й психомоторних властивостей, які полягають у стійкості до фізичної втоми та високої фізичної витривалості.

Унаслідок осмислення наукових розвідок підсумовано, що для ефективної підготовки фахівців ризиконебезпечних професій до фахової діяльності необхідно інтенсифікувати комплекс ПВЯ (рис. 2.3), який схарактеризовано нижче.

**Рис. 2.3 Професійно важливі якості фахівців
ризиконебезпечних професій**

1. Професійна спрямованість, що виявляється в готовності до якісного виконання професійної діяльності, досягнення поставленої мети, у прагненні до професійної майстерності, у самовдосконаленні.

2. Психологічні якості (увага, пам'ять, мислення, воля, ставлення до себе).

Найважливішими характеристиками уваги є обсяг уваги (здатність зосереджувати увагу на кількох об'єктах), стійкість уваги (здатність концентруватися на конкретному об'єкті), здатність швидко перемикає увагу й зосереджуватися на кількох об'єктах). В умовах впливу екстремальних чинників надзвичайних ситуацій важливе значення для фахівців оперативно-рятувальної служби має оперативна й тривала пам'ять, що сприяє практичному використанню набутого досвіду та знань. Оперативна пам'ять полягає в утриманні на короткий термін просторових уявлень, виконаних дій в умовах, що швидко змінюються, топографічних особливостей місцевості. Тривала пам'ять призначена для глибокого запам'ятовування великого обсягу інформації, особливостей поведінки під час НС, порядку дій щодо запобігання

НС, тактико-технічних характеристик пожежно-рятувальної техніки й обладнання тощо [243, с. 41].

Як найвищий пізнавальний психічний процес, мислення детермінує здатність фахівців оперативно-рятувальної служби ухвалювати обґрунтовано правильні рішення в умовах надзвичайних ситуацій. У практичній діяльності особливо важливим є прогнозування подій, окреслення характеру й обсягу інформації, необхідної для ухвалення рішень. Низький рівень мислення генерує ускладнення в процесі адаптації до умов НС і неспроможність до самостійних рішень.

У формуванні стійкості фахівців ризиконебезпечних професій до впливу стресогенних і соціально-психологічних чинників відіграють вольові характеристики, недостатній рівень розвитку яких призводить до психічних і фізичних травм, підвищеного сприйняття психотравмувальних факторів НС, нездатності адекватно діяти в екстремальних умовах. Ставлення до себе полягає в спроможності об'єктивно оцінювати результати діяльності та самостійно відповідати за свої вчинки.

3. Фізіологічні якості, що стосуються відповідності функціональних можливостей організму (серцево-судинна система, органи відчуття, м'язова система тощо) фахівців ризиконебезпечних професій виконанню службових обов'язків в екстремальних умовах фахової діяльності.

4. Соціально-психологічні якості маркують здатність фахівців ризиконебезпечних професій до різних взаємин між фахівцями й постраждалими.

5. Стресостійкість як фахово важлива якість полягає в здатності виконання професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику й ефективного виконання службових завдань під впливом негативних факторів професійної діяльності (пожежа, землетрус, аварія, надлишок або брак інформації, загибель людей, безпосередня загроза життю чи здоров'ю фахівця, кліматичні умови тощо). На тлі нових політичних і соціально-економічних трансформаційних процесів в Україні актуальним стає питання про

вдосконалення чинної системи освіти й високоякісну підготовку фахівців ризиконебезпечних професій до фахової діяльності в НС, що базована на формуванні та розвитку ПВЯ.

Виклад матеріалу слугує підставою для висновку, що ПВЯ фахівців ризиконебезпечних професій – це індивідуальні динамічні якості фахівця, які сприяють формуванню позитивного ставлення до своєї професії і співробітників, прагнення до особистісного вдосконалення, професійного росту. Специфіка професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби полягає в постійному впливі негативних чинників, породжених подіями техногенного, природного, соціально-психологічного й медико-біологічного характеру. З огляду на це на часі питання про підготовку професійних кадрів, що прогнозує передовсім формування та розвиток ПВЯ. Для успішного виконання професійних завдань в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій пріоритетною є спеціальна фахова підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, передбачена навчальними планами і програмами освітніх закладів ДСНС України.

2.3. Зміст і структура професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до діяльності у надзвичайних ситуаціях

У контексті нашого дослідження пріоритетного статусу набувають зміст і структура підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, що доводить необхідність обґрунтування сутності базових понять – «зміст» і «структура» підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності.

Професійна підготовка майбутнього фахівця охоплює підготовку до трудової діяльності; поглиблене ознайомлення з науковими засадами й технологіями обраного виду праці; формування спеціальних практичних навичок і вмінь; розвиток психологічних та моральних якостей особистості

[249, с. 360-361]. Це органічний складник єдиної системи народної освіти, який має специфічний зміст і структуру.

В академічному словнику української мови зміст потрактований як суть, внутрішня особливість, розумна основа, мета, призначення чого-небудь [260]. Потребує уваги з'ясування цього поняття в контексті навчально-виховного процесу. «Український педагогічний словник» (за редакцією С. Гончаренка) витлумачує «зміст освіти як систему наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, практичних вмінь і навичок та способів діяльності, досвіду творчої діяльності, світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, якими повинен оволодіти учень у процесі навчання. Зміст освіти впливає з її основної функції – прилучити молодь до загальнолюдських і національних цінностей. На зміст освіти впливають об'єктивні (потреби суспільства у розвитку робочої сили; розвиток науки і техніки, що супроводжується появою нових ідей, теорій і докорінними змінами в техніці й технології) та суб'єктивні (політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених) фактори. Педагогічні вимоги до змісту освіти: зміст освіти повинен бути спрямований на досягнення основної мети виховання – формування гармонійно розвиненої, суспільно активної особистості – громадянина України; зміст освіти повинен будуватися на науковій основі» [50].

Відповідно до мети нашого дослідження (удосконалення теоретико-методичної системи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях), виникає необхідність з'ясувати змістовий аспект аналізованого питання. Зміст професійної підготовки майбутніх фахівців екстремального профілю діяльності в умовах відомчих вищих навчальних закладів студіювали О. Бикова [27], В. Бут [37], Н. Вовчаста [45], Г. Грибенюк [53], І. Гуріненко [61], М. Козяр [124–126], М. Кусій [143], О. Москаленко [181], О. Островерх [201], В. Покалюк [223], Ю. Приходько [233] та ін.

Професійна підготовка фахівців оперативно-рятувальної служби

відбувається згідно з вимогами, описаними в законодавчій і нормативно-правовій базі [95; 96; 120; 183; 184], що відображає систему, зміст, структуру професійної підготовки, порядок проходження служби, відбору кандидатів на службу, організацію навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах ДСНС України.

Унаслідок аналізу наукової літератури зроблено висновок, що професійна підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до діяльності у надзвичайних ситуаціях як стадія професійного становлення фахівця являє собою доцільно організовану систему спеціальних теоретичних знань про організацію безпечної життєдіяльності населення, про надзвичайні ситуації, екстремальні явища, практичних навичок із запобігання катастрофам, аваріям і ліквідації їхніх наслідків, поведінкових орієнтацій під час надання допомоги постраждалим тощо.

Професійно підготовлений фахівець оперативно-рятувальної служби повинен уміти захищати населення, навколишнє середовище в екстремальних умовах, проводити аварійно-рятувальні роботи, гасити пожежі, організовувати превентивні заходи щодо запобігання катастрофам, аваріям, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і надавати першу медичну допомогу постраждалим.

У педагогічному вимірі професійна підготовка до діяльності в умовах надзвичайних ситуацій потрактована як професійно-екстремальний педагогічний процес, що синтезує навчання (самоосвіту), виховання (самовиховання), розвиток, спеціальну, морально-психічну, психологічну й інші види підготовки [126].

Варто наголосити, що професійна підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до діяльності у надзвичайних ситуаціях – це системно організований і змістовно наповнений процес оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями й навичками, спрямований на формування високої дієздатності, розвиток психічного та фізичного потенціалу, професійно екстремальної стійкості.

Як слушно зауважує І. Гуріненко, до змісту професійної підготовки майбутніх фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій входять теоретико-практичний, психологічний і соціалізувальний компоненти [61]. Галузевий стандарт вищої освіти обґрунтовує зміст професійної підготовки майбутніх фахівців за напрямом «Пожежна безпека» та теоретико-практичне забезпечення освітнього процесу. М. Козяр зазначає, що зміст професійної підготовки майбутніх фахівців у надзвичайних ситуаціях полягає в сукупності спеціальних, наукових і професійно екстремальних знань, навичок та вмінь, що сприяють розвитку розумових, фізичних, ділових, психологічних, екстремальних якостей фахівця, координують вироблення готовності до діяльності в ризиконебезпечних умовах.

Серед основних вимог до змістового наповнення професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях варто виокремлювати:

- 1) соціальне замовлення суспільства, підрозділів із надзвичайних ситуацій;
- 2) характер перебігу надзвичайних ситуацій;
- 3) сприяння розвитку професійно-екстремальних якостей кожного фахівця оперативно-рятувальної служби, удосконаленню його майстерності;
- 4) спонукання фахівців оперативно-рятувальної служби до самоосвіти, саморозвитку й самовдосконалення професійно-екстремальної майстерності;
- 5) відображення взаємозалежності теорії та практики професійної діяльності в екстремальних умовах,
- 6) відповідність пізнавальним і фізичним можливостям фахівців оперативно-рятувальної служби;
- 7) сприяння єдності навчання, виховання, розвитку й формування фахівців оперативно-рятувальної служби;
- 8) постійний розвиток професійно-екстремальної майстерності [126, с. 203].

Без створення та зміцнення морально-психологічного підґрунтя неможливо підготувати майбутнього фахівця до успішного виконання службових завдань в умовах надзвичайних ситуацій, підвищити його екстремальну стійкість [126, с. 256]. Психологічна підготовка – це складник і рушій професійної підготовки фахівця до діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Соціалізація як органічний компонент змісту професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до діяльності у надзвичайних ситуаціях полягає в неперервному процесі засвоєння й відтворення певної системи знань, норм, соціальних ролей, формування соціокультурного досвіду та трансформації його у власні цінності, установки, що орієнтовані на виконання службових завдань майбутнього фахівця [109, с. 7].

Незважаючи на тісний взаємозв'язок процесів адаптації й соціалізації, адаптація – це поняття ширшого змісту, оскільки, крім соціалізації, до нього входять гармонізація взаємодії особистості й середовища. У процесі аналізу змісту професійної діяльності фахівців пожежно-рятувальної служби з'ясовано, що вона охоплює організаційно-управлінську, оперативно-тактичну й соціально-гуманітарну сфери. Специфічними ознаками професійної діяльності фахівців пожежно-рятувальної служби є чітка регламентованість статутних відносин, цілодобовий режим роботи в умовах впливу чинників екстремальних ситуацій, суттєві фізичні, моральні, розумові й психологічні навантаження [223].

Найбільш вдале теоретико-методологічне обґрунтування структури професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до діяльності у надзвичайних ситуаціях запропоноване, на наш погляд, М. Козяром, який детермінує її як ієрархію взаємозалежних підсистем за метою, завданням і змістом. За метою професійну підготовку до діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби в умовах надзвичайних ситуацій поділяють на базову професійно-екстремальну, контекстно-екстремальну й

постекстремальну. Базова професійно-екстремальна підготовка – це організований процес навчання й розвитку фахівців, спрямований на оволодіння знаннями, навичками та вміннями, необхідними для професійно-екстремальної діяльності у надзвичайних ситуаціях різного рівня. Під час цієї підготовки майбутні фахівці отримують базову підготовку до діяльності у надзвичайних ситуаціях [124; 126, с. 136].

Контекстно-екстремальна підготовка – цілеспрямований процес розвитку професійної готовності до діяльності в конкретних надзвичайних ситуаціях, різних за складністю й ризиком для життя. Протягом такої підготовки фахівці отримують спеціальні знання, навички, уміння для екстремальної діяльності в конкретній надзвичайній ситуації, а також формують необхідні фізичні, морально-психічні, психологічні та професійні якості. Контекстно-екстремальну підготовку проводять тоді, коли відбувається спеціалізація фахівців, тобто фахівці готуються до діяльності в конкретних службах.

Постекстремальна підготовка фахівців оперативно-рятувальної служби спрямована на відновлення професійно-дієвого, морально-психічного, психічного й фізичного потенціалу, корекцію професійно-дієвих, морально-психологічних, психічних і фізичних якостей та властивостей фахівців, їхню реабілітацію, запобігання розвиткові негативних явищ у психіці, поведінці й діяльності, а також на постійне підтримання професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах [124; 126].

За завданнями, що виконують, дослідник диференціює професійну підготовку фахівців оперативно-рятувальної служби до діяльності в надзвичайних ситуація на загальну професійно-екстремальну (процес оволодіння загальними знаннями, навичками, уміннями), спеціально-екстремальну (процес формування спеціальних знань, умінь, навичок, необхідних для діяльності в екстремальних умовах) та оперативно-екстремальну (зміст цієї підготовки залежить від характеру надзвичайної ситуації, її новизни й екстремальності).

Як слушно зауважує М. Козяр, за змістом професійна підготовка фахівців оперативно-рятувальної служби до діяльності у надзвичайних ситуаціях поєднує психологічну й морально-етичну, спеціальну фізичну, спеціальну медичну, спеціально-технічну, спеціально-екологічну, спеціальну екстремально-дієву (індивідуальну та групову) й інші підготовки [124]. Запропонована М. Козяром ієрархічна структура професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби найбільш точно пояснює складне поєднання взаємопов'язаних елементів професійної підготовки до виконання службових завдань в умовах надзвичайних ситуацій.

Система професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби повинна бути реалізована відповідно до ґрунтовних принципів безперервного освітнього процесу, фундаменталізації, інформатизації, інтегративності, гуманізації освіти тощо. В освітній діяльності навчальних закладів України особливо важливим є змістовий компонент, що як система знань, умінь і навичок уможливорює всебічний розвиток майбутніх фахівців, впливає на їх адаптацію до суспільного життя й готує до професійної діяльності.

Змістовий компонент загальної освіти повинен відповідати таким вимогам: гарантування особистісного розвитку майбутніх фахівців у навчально-пізнавальній діяльності; забезпечення загальної та професійної підготовки майбутніх фахівців; урахування реальних можливостей навчального процесу конкретних освітньо-виховних систем; забезпечення єдності навчання, виховання, розвитку й самовдосконалення майбутніх фахівців; підготовка громадян України до майбутньої професійної діяльності та формування активної життєвої позиції [315]. Аналізований компонент відображений у навчальних планах, робочих програмах, що регламентують вимоги до професійної підготовки майбутнього фахівця. Кожна з дисциплін, передбачених навчальним планом, представляє конкретний зміст, що сприяє опануванню майбутнім фахівцем необхідного мінімуму знань у певній сфері [96].

Логіка викладу спонукає до аналізу навчальних планів і програм в аспекті підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

2.3.1. Аналіз навчальних планів і програм щодо проблеми підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності. Змістове наповнення підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях конкретизують навчальні дисципліни, навчальні плани й робочі програми, що забезпечують ефективність підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Навчальні плани та робочі програми вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій складають відповідно до вимог Галузевого стандарту вищої освіти з напрямку підготовки «Пожежна безпека». Галузевий стандарт вищої освіти – один з основних нормативних документів, що регламентує зміст професійної підготовки фахівців вищої кваліфікації для сфери цивільного захисту з напрямку підготовки «Пожежна безпека» [57–59].

Галузеві стандарти вищої освіти як систему нормативних і навчально-методичних документів за певними напрямками підготовки та спеціальностями майбутніх фахівців [173] формують на підставі:

1) освітньо-кваліфікаційних характеристик майбутніх фахівців, що відображають мету вищої освіти та професійної підготовки, окреслюють вимоги до компетентностей особи, інших соціально важливих якостей, систему виробничих функцій і типових завдань діяльності й умінь для їх імплементації;

2) освітньо-професійних програм підготовки фахівців, що описують нормативний термін і нормативну частину змісту освіти за певним напрямом або за спеціальністю освітньо-кваліфікаційного рівня, затверджують вимоги

до змісту, обсягу, рівня освіти та професійної підготовки майбутнього фахівця;

3) засобів діагностики якості вищої освіти, що характеризують стандартизовані методики, призначені для кількісного та якісного оцінювання досягнутого особою рівня сформованості знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних та громадянських якостей.

На підставі галузевих стандартів вищої освіти розробляють навчальні плани й робочі програми, що відображають зміст освітніх програм професійної підготовки та шляхи її імплементації. Навчальний план – це складник стандартів вищої освіти вищих навчальних закладів, що розробляють на основі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки.

У цьому документі регламентовано графік навчально-виховного процесу, перелік, послідовність і час опанування навчальних дисциплін (практик), види навчальних занять та терміни їх проведення, а також форми підсумкового контролю [173]. Крім того, у навчальному плані зазначені та структуровані за модулями навчальні дисципліни, детерміновані форми проведення навчальних дисциплін, представлені методи й засоби контролю знань.

У ході наукового пошуку проаналізовано навчальні плани й програми Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України в галузі знань 1702 «Цивільна безпека» за напрямом підготовки 6.170203 «Пожежна безпека» за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр, спеціаліст, магістр (рис. 2.4).

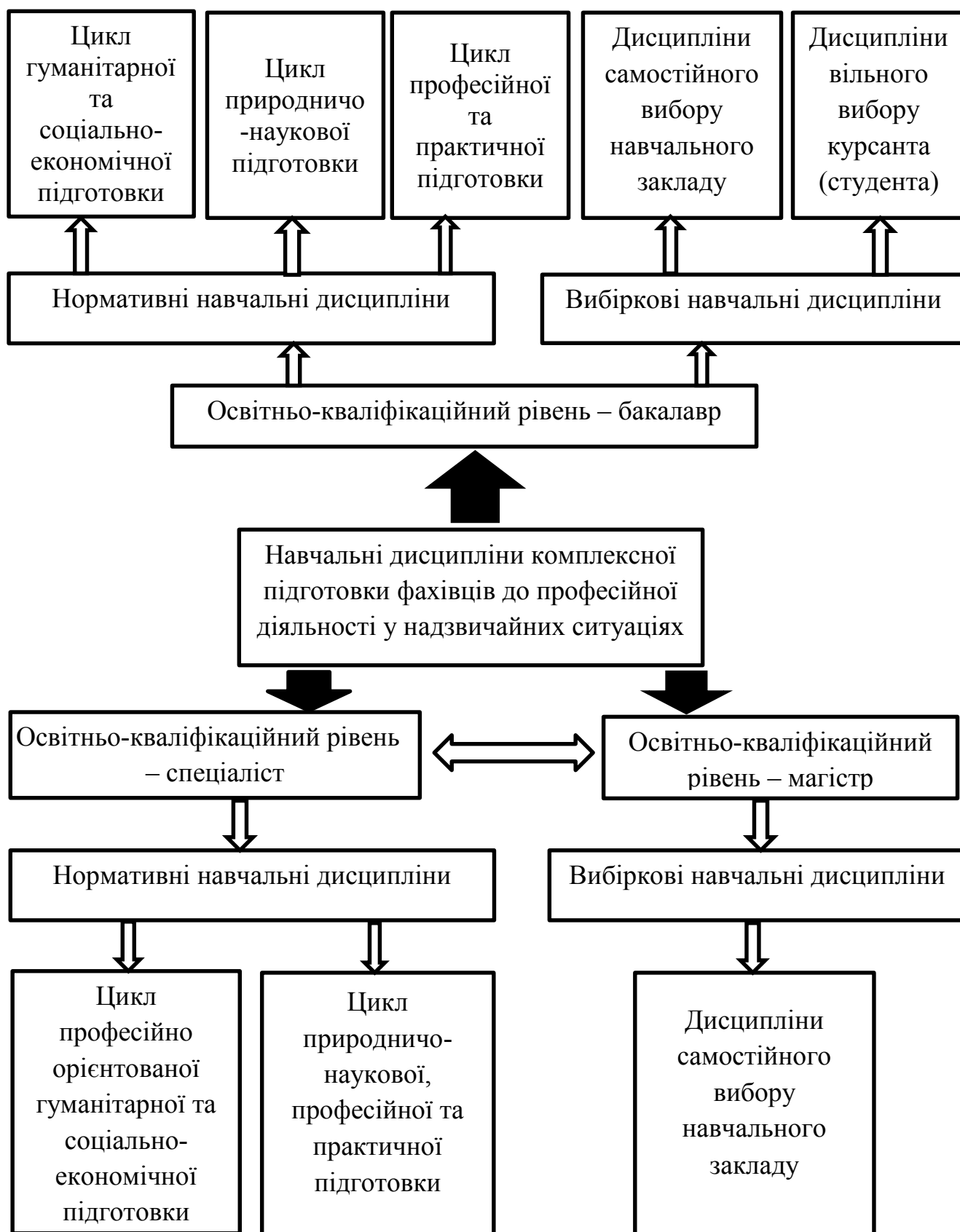

Рис. 2.4. Навчальні дисципліни комплексної підготовки фахівців до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

Виявлено характерні риси професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби у ВНЗ ДСНС України на прикладі Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України. Для всіх освітньо-кваліфікаційних рівнів навчальні плани складають із нормативних і вибіркових навчальних дисциплін. Нормативні навчальні дисципліни інституту об'єднують три цикли підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності.

Нормативна база за напрямом підготовки 6.170203 «Пожежна безпека» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» полягає в поєднанні таких циклів підготовки: цикл гуманітарної й соціально-економічної підготовки; цикл природничо-наукової підготовки та цикл професійної і практичної підготовки. Вибіркові дисципліни складаються з дисциплін самостійного вибору навчального закладу та дисциплін вільного вибору курсанта.

Навчальні плани за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліст і магістр мають подібну структуру, представляють нормативно-навчальну частину двома циклами: цикл професійно орієнтованої гуманітарної та соціально-економічної підготовки й цикл природничо-наукової, професійної та практичної підготовки.

Аналогічно репрезентовані нормативно-навчальні дисципліни й у навчальному плані за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістр: цикл професійно орієнтованої гуманітарної та соціально-економічної підготовки, цикл природничо-наукової, професійної і практичної підготовки. Вибіркові дисципліни також однакові та складаються з дисциплін самостійного вибору навчального закладу.

Аналіз змістового наповнення навчальних планів і програм Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України в галузі знань 1702 «Цивільна безпека» за напрямом підготовки 6.170203 «Пожежна безпека» за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр, спеціаліст, магістр засвідчив, що

дисципліни всіх циклів спрямовані на засвоєння професійно значущого матеріалу та ґрунтовані на принципі зв'язку теорії з практикою.

Особливо важливими для якісної професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях, на нашу думку, є дисципліни, що входять до циклу професійно орієнтованої підготовки, а саме: цивільний захист; правові основи цивільного захисту; організація управління діяльністю органів і підрозділів цивільного захисту; організація аварійно-рятувальних робіт; організація пожежно-профілактичної роботи; тактика пожежогасіння й рятувальних робіт; будівлі та споруди, їхня поведінка в умовах пожежі; пожежна профілактика в населених пунктах; пожежна профілактика технологічних процесів; прикладні інформаційні технології у сфері пожежної безпеки; інженерна та аварійно-рятувальна техніка; безпека життєдіяльності; охорона праці в галузі. У межах зміни концепції європейської освіти виникає гостра необхідність розширити гуманітарний блок професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, крім професійно орієнтованих дисциплін.

Осягнення навчальних планів Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України дало змогу визначити співвідношення навчальних годин за циклами: блок гуманітарної й соціально-економічної підготовки становить 17,1 % навчального часу, блок природничо-наукової підготовки – 25,7 %, блок професійної та практичної підготовки – решту часу (57,2 %) [162].

Унаслідок ретельного осмислення навчальних планів констатовано, що для циклу гуманітарного навчання передбачено недостатній відсоток навчального часу. Наприклад, психолого-педагогічна підготовка як складник названого циклу прогнозує формування у фахівця ДСНС України якостей, що посилюють його спроможність виконувати професійні завдання, діяти в напружених і небезпечних умовах та ситуаціях [179].

Цілком погоджуємося з О. Іващенко [105] стосовно того, що психолого-педагогічна підготовка вкрай необхідна в процесі професійної підготовки

фахівців оперативно-рятувальної служби. Психолого-педагогічна компетентність являє собою сукупність професійних та особистісних якостей, які дають змогу ефективно взаємодіяти з оточенням, сприяють успішному розв'язанню складних ситуацій, реалізації творчого підходу до власної професії.

Особливої уваги потребує навчальна дисципліна «Психологія діяльності в особливих умовах», що представляє ключові питання психології діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях; стану професійного стресу, його профілактики серед фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій, впливу стресогенних факторів під час виконання професійних завдань, ознайомлює з організацією професійно-психологічного відбору до лав ДСНС України. Мета курсу полягає у формуванні знань про психічні процеси особи, яка потрапила до надзвичайної ситуації; наслідки перевантажень; практичних умінь надання першої психологічної допомоги; знань про психологічні особливості діяльності під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. На нашу думку, проаналізований курс повинен бути збільшений погодинно та входити до циклу професійної підготовки.

У процесі аналізу навчальної програми «Психологія та педагогіка вищої школи» зафіксовано, що психолого-педагогічний аспект схарактеризований недостатньо. До основних питань навчальної дисципліни належать: етапи розвитку вітчизняної й зарубіжної вищої освіти; дидактика вищої школи; науково-дослідницька діяльність і її розвиток; загальні питання психології; соціалізація та адаптація курсанта; психологія особистості.

Психолого-педагогічна підготовка, що полягає у формуванні знань і вмінь максимально адекватно реагувати та ефективно працювати в умовах надзвичайних ситуацій, висвітлена фрагментарно. Надважливі дисципліни представлені в циклі вибіркового навчальних курсів.

Наголосимо на значущій ролі професійно орієнтованої іноземної мови, що входить до згаданого вище циклу. З огляду на інтенсифікацію процесів

адаптації до європейських стандартів, виникає необхідність збільшення годин для вивчення іноземної мови з професійного спрямування. Дисципліна «Професійна іноземна мова» – це важлива ланка ефективної підготовки фахівців в умовах інтеграції до європейського освітнього простору.

Гуманітарні науки вважають передумовою здобуття освіти. Згідно з резолюціями Ради Європи, майбутні фахівці повинні володіти п'ятьма ключовими компетенціями, що пов'язані з оперуванням усним і письмовим спілкуванням, зокрема іноземними мовами [215]:

1) політичні й соціальні компетенції (відповідальність, здатність ухвалювати рішення, розв'язувати конфлікти мирним шляхом);

2) компетенції, що стосуються життя в полікультурному суспільстві (толерантність, чемність і повага до інших, здатність взаємодіяти з людьми інших культур, мов, релігій);

3) компетенції, пов'язані з необхідністю спілкування більш як однією мовою;

4) компетенції, що стосуються виникнення й розвитку інформаційного суспільства (володіння новітніми технологіями, розуміння можливостей їх застосування, критичне ставлення до інформації, що поширюють засоби масової інформації й реклама);

5) здатність до навчання впродовж життя як основа безперервної освіти в контексті професійної підготовки і професійного зростання [333].

Аналіз змісту нормативної частини навчальних планів у галузі знань 1702 «Цивільна безпека» за напрямом підготовки 6.170203 «Пожежна безпека» за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр, спеціаліст, магістр переконує в доцільності збільшення кількості годин іноземної мови за професійним спрямуванням, зважаючи на її значущі функції під час налагодження міжнародних зв'язків та обміну професійним досвідом між провідними країнами Європи й Україною. Реалії сьогодення вмотивовують необхідність у впровадженні сучасних, визнаних на міжнародному ринку й апробованих технологій, підходів, засобів навчання.

Належне знання іноземної мови сприятиме покращенню професійної підготовки фахівців усіх сфер діяльності. Володіючи навичками комунікації іноземною мовою, фахівці зможуть розширити власне світобачення, інтенсифікувати спілкування та обмін уміннями й навичками зі спеціалістами інших країн.

Надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру не зважають на кордони й відстані між країнами. Розв'язуючи стратегічні питання організації аварійно-рятувальних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, катастроф, природних лих, фахівці оперативно-рятувальної служби ДСНС України змушені звертатися по допомогу до іноземних колег. Особливо важливий досвід іноземних колег у галузі діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, оскільки засвоєння міжнародного досвіду досягнення безпеки життєдіяльності сприятиме вдосконаленню системи цивільного захисту, відповідності європейським стандартам, корегуванню організації професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби.

Заслуговує на увагу організація англomовної підготовки у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності. На базі ВНЗ функціонує кафедра іноземних мов та технічного перекладу, що складається з двох об'єднаних кафедр: обслуговувальної (іноземних мов) і випускової (технічного перекладу). Кафедра готує фахівців із перекладу на замовлення Державної служби України з надзвичайних ситуацій за напрямом 6.020303 «Філологія», кваліфікації 2444.2 «Перекладач» (англо-український, німецько-український, французько-український, польсько-український переклад).

Курсанти ВНЗ ДСНС України більш зацікавлені саме професійно орієнтованими дисциплінами, що мають спеціально-практичний характер, сфокусовані на засвоєння професійно значущого матеріалу, завдань та умов, які максимально відтворюють умови служби й імітують надзвичайні ситуації [162]. Особливо значущими для підготовки високопрофесійного фахівця оперативно-рятувальної служби вважаємо низку дисциплін із професійно

орієнтованого циклу: організація аварійно-рятувальних робіт; організація пожежно-профілактичної роботи; пожежна тактика; пожежна профілактика в населених пунктах; пожежна профілактика технологічних процесів; тактика пожежогасіння й рятувальних робіт.

У руслі порушеної проблеми варто проаналізувати робочі програми зазначених навчальних дисциплін. Робоча навчальна програма – нормативний документ, що складає вищий заклад освіти на поточний навчальний рік. Документ конкретизує форми проведення навчальних занять, їхній обсяг, форми й засоби проведення поточного та підсумкового контролю за семестрами. Робочий навчальний план затверджує декан факультету [292].

Посутню роль у підготовці майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби відіграє навчальна дисципліна «Організація аварійно-рятувальних робіт», зорієнтована на аналіз засад організації й виконання аварійно-рятувальних робіт під час ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійних лих, пожеж. Метою курсу є підготовка кваліфікованих фахівців оперативно-рятувальної служби, які володітимуть достатніми теоретичними знаннями з проведення аварійно-рятувальних та інших нагальних робіт, ліквідуючи наслідки аварій, катастроф, стихійних лих, і практичними навичками загальної методики проведення пошуково-рятувальних робіт та методики прогнозування ситуації на цих об'єктах. До основних завдань вивчення дисципліни належать: розвиток тактичного мислення в курсантів; формування навичок ухвалювати тактично грамотні рішення під час ліквідації наслідків техногенних і природних надзвичайних ситуацій; поглиблення знань щодо організації й виконання аварійно-рятувальних робіт; удосконалення навичок проведення транспортувальних заходів і пошуково-рятувальних робіт у зоні надзвичайної ситуації.

Унаслідок засвоєння курсу майбутні фахівці повинні знати: загальні характеристики аварій, катастроф, стихійних лих й основні причини їх виникнення та наслідки; структуру, завдання, сили й засоби аварійно-рятувальної служби; основні способи та засоби виконання аварійно-

рятувальних робіт під час різноманітних аварій; особливості протипожежного забезпечення рятувальних робіт у ході ліквідації НС; безпеку праці й заходи забезпечення особистої безпеки в разі різних уражаючих факторів.

Із циклу дисциплін професійної та практичної підготовки заслуговує на дослідницьку увагу курс «Організація пожежно-профілактичної роботи». Мета вивчення дисципліни – формування вмінь і навичок роботи з пожежною технікою, пожежним озброєнням; оволодіння знаннями стосовно організації й методики проведення занять із пожежної профілактики. Серед основних завдань названого предмета – розвиток морально-вольових і фізичних якостей; умінь послуговуватися пожежним приладдям; оволодіння навичками застосовувати пожежну техніку під час проведення рятувальних робіт та гасіння пожеж.

Дисципліна «Пожежна тактика» передбачає підготовку висококваліфікованих фахівців оперативно-рятувальної служби, які готові рятувати людей і ліквідовувати пожежі на об'єктах різного призначення, володіють достатніми теоретичними знаннями з основ оперативно-тактичної діяльності та практичними навичками навчання особового складу караулу для виконання завдань на пожежно-тактичних заняттях, під час гасіння пожеж, ліквідації наслідків аварій і катастроф. Завданням курсу є надання майбутнім фахівцям теоретичних знань та формування в них практичних навичок, умінь із питань організації пожежогасіння й тактичної підготовки.

Унаслідок вивчення дисципліни майбутні фахівці повинні знати: теоретичні основи пожежної тактики; методики розрахунків сил і засобів для гасіння пожеж; основи керівництва оперативними діями підрозділів під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків аварій і катастроф; особливості гасіння пожеж на промислових підприємствах, об'єктах сільського господарства й у будівлях житлового та громадського призначення.

У ході вивчення циклу «Пожежна профілактика в населених пунктах» курсанти опановують спеціальні знання й практичні навички з розгляду проектів будівель і перевірки протипожежного стану об'єктів. Дисципліна

покликана сформувати знання, уміння, навички аналізу небезпеки; організації заходів із запобігання надзвичайним ситуаціям та евакуації людей; знання з проведення самостійної експертизи будівель і перевірки протипожежного стану об'єктів; знання щодо відповідності правил будівельного проектування та правил пожежної безпеки під час експлуатації будинків.

Варто акцентувати увагу на викладанні курсу «Пожежна профілактика технологічних процесів», під час засвоєння якої курсанти повинні навчитися перевіряти протипожежний стан різноманітних об'єктів, розробляти заходи щодо підвищення безпеки технологічних процесів; отримати практичні навички визначення пожежовибухонебезпечних процесів виробництва й систем їх захисту; оволодіти вмінням проводити пожежно-технічну експертизу.

За освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» необхідно зосереджувати увагу на засвоєнні навчальної дисципліни «Тактика пожежогасіння та рятувальних робіт». Мета викладання навчальної дисципліни – підготовка кваліфікованих фахівців оперативно-рятувальної служби, які володітимуть достатніми теоретичними знаннями з основ оперативно-тактичної діяльності та практичними навичками навчання особового складу караулу для виконання завдань на пожежно-тактичних заняттях, під час гасіння пожеж, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Серед основних завдань предмета виокремлено: розвиток тактичного мислення в курсантів, студентів і слухачів; навчання ухвалювати тактично грамотні рішення під час гасіння пожеж та ліквідації наслідків аварій і катастроф; удосконалення організаторських здібностей та командних навичок.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми, майбутні фахівці повинні знати: теоретичні основи пожежної тактики; тактичні можливості підрозділів оперативно-рятувальної служби на пожежних автомобілях основного та спеціального призначення; методики розрахунків сил і засобів для гасіння пожеж; основи керівництва оперативними діями підрозділів під

час гасіння пожеж і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; організацію керівництва гасінням великих пожеж із залученням додаткових сил.

Цикл дисциплін самостійного вибору вищих навчальних закладів ДСНС України вирізняється специфікою та продукує більш вузькі знання. Так, під час навчання в Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України курсанти опановують різноманітні дисципліни самостійного вибору (пожежно-рятувальна підготовка, організація служби й підготовки, організація роботи в непридатному для дихання середовищі, радіаційний, хімічний і бактеріологічний захист, психологія діяльності в особливих умовах та ін.).

У межах циклу дисциплін вільного вибору курсанта необхідно виокремити навчальний курс «Організація професійної підготовки особового складу підрозділів цивільного захисту». Метою викладання курсу є вивчення теоретичних положень щодо організації професійної підготовки осіб рядового й начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, формування вмінь щодо їх практичного застосування під час виконання професійних обов'язків.

Основні завдання дисципліни «Організація професійної підготовки особового складу підрозділів цивільного захисту» такі: формування в майбутніх фахівців знань щодо організації професійної підготовки особового складу підрозділів цивільного захисту; вивчення мети, структури й завдань професійної підготовки осіб рядового та начальницького складу органів й підрозділів цивільного захисту; отримання професійних знань і вмінь, формування професійно важливих якостей особистості; розвиток моральних якостей, ціннісних орієнтацій, створення умов для саморозвитку та самореалізації.

Унаслідок опанування дисципліни курсанти та слухачі повинні знати: законодавчі, нормативно-правові акти України, інші нормативні й керівні документи, що регламентують організацію професійної підготовки особового складу підрозділів цивільного захисту; організацію професійної підготовки

осіб рядового й начальницького складу підрозділів цивільного захисту; порядок відбору кандидатів на навчання до відомчих навчальних закладів; перспективи та напрями розвитку професійної підготовки особового складу підрозділів цивільного захисту.

Підготовці майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби як професіонала сприяє також навчальна дисципліна з циклу дисциплін самостійного вибору «Організація служби і підготовки». Вивчення курсу слугує формуванню знань щодо організації служби в пожежно-рятувальних підрозділах, порядку планування, організації, обліку й контролю проведення занять з особовим складом караулу пожежно-рятувального підрозділу; формування готовності випускників навчального закладу ДСНС України успішно виконувати професійні обов'язки.

Основними завданнями дисципліни «Організація служби і підготовки» є: знання керівних документів щодо організації діяльності оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України; сформованість знань з організації служби в пожежно-рятувальних підрозділах і гарнізонах цивільного захисту, уміння їх застосовувати в професійній діяльності; сформованість достатнього рівня готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Отже, на підставі проведеного аналізу навчальних планів і програм Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України в галузі знань 1702 «Цивільна безпека» за напрямом підготовки 6.170203 «Пожежна безпека» за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр, спеціаліст, магістр з'ясовано, що дисципліни всіх циклів базовані на гармонійному поєднанні теорії з практикою та спрямовані на опанування професійно важливого матеріалу, однак проблема підготовки до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях відображена частково. На нашу думку, суттєвим недоліком є брак уваги до психолого-педагогічного аспекту та іншомовної підготовки. Для вдосконалення методичного складника навчального плану ми розробили

спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях», основний зміст якого схарактеризований нижче.

2.3.2. Дидактична характеристика спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях». Важливу роль у реформуванні сучасної освітянської галузі вищої школи відіграють спецкурси як засіб удосконалення навчально-методичної системи. Спецкурс – це навчальна дисципліна, що являє собою поглиблене розроблення спеціальної, окремої теми за програмою, запропонованою лектором [261].

Брак належної кількості навчально-методичних посібників із питань професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби зумовив необхідність розроблення в контексті нашого дослідження спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях». У програмі спецкурсу чітко схарактеризовано: мету, завдання, текст програми, структуру залікового кредиту спецкурсу, питання й завдання самоконтролю, питання для самостійного опрацювання, теми рефератів і повідомлень, навчально-дослідницьке завдання, методи навчання, рекомендовану літературу, методи контролю, розподіл балів оцінювання успішності зі спецкурсу, шкалу оцінювання, методичне забезпечення.

Мета спецкурсу полягає в підвищенні рівня науково-теоретичних знань і практичних умінь щодо проблеми професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби в умовах надзвичайних ситуацій, розвитку професійної адаптованості до екстремальних умов під час виконання службових обов'язків та формування психолого-педагогічного мислення.

Сформульовано низку завдань спецкурсу:

- проаналізувати наукову й науково-методичну літературу з проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби в особливо небезпечних умовах діяльності;
- вивчити особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов’язків фахівців оперативно-рятувальної служби;
- дослідити досвід діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях за кордоном;
- сформулювати педагогічні умови, що сприяють якісній підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях;
- підготувати висококваліфікованого фахівця, який відповідатиме міжнародним стандартам.

Спецкурс структурований за вимогами кредитно-модульного навчання. Змістові модулі складаються з лекцій, семінарів, самостійної роботи, методичних напрацювань курсантів, студентів, консультацій. Заліковий кредит представляє співвідношення теоретичного матеріалу (лекції – 8 год.) і семінарських занять (8 год.). Запропоновано питання для самостійного опрацювання (самостійна робота – 7 год.) і виконання індивідуального навчально-дослідницького завдання (4 год.).

Спецкурс ґрунтований на таких позиціях:

- 1) структура підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях представлена за допомогою низки компонентів (особистісний, когнітивно-діяльнісний, практичний);
- 2) діяльність викладача вищого навчального закладу спрямована на окреслення основних підходів до організації навчально-виховного процесу (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний); під час підготовки майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби панує атмосфера співпраці між викладачем і курсантом, дружнього ставлення, взаємодовіри.

Основною формою викладу спецкурсу є лекції, за допомогою яких акумулюють основні питання. Лекційні заняття розкривають теоретичний

аспект спецкурсу, проводять навчально-пізнавальний рух під час опанування дисциплін.

Для поглибленого засвоєння матеріалу та його ґрунтового закріплення передбачено семінарські заняття. Семінари як форма колективного пошуку конкретної навчальної проблеми «сприяють активізації пізнавальної діяльності, організації дискусій, виконанню творчих завдань, формуванню самостійності суджень, умінню обстоювати власні думки, аргументувати їх на основі наукових фактів» [139].

У вступі до спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях» окреслено мету й завдання дисципліни, орієнтовані на науково-теоретичну та практичну підготовку майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності.

Змістовий модуль I передбачає опанування теоретичних засад забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби. Цей модуль курсанти засвоюють у межах двох тем. На лекційному занятті в руслі теми «Змістово-структурні аспекти поняття «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях» курсанти ознайомлюються з філософськими та психолого-педагогічними дослідженнями сутності таких понять: «діяльність», «професійна діяльність», «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби», «професійна діяльність фахівців ризиконебезпечних професій у надзвичайних ситуаціях». Унаслідок усвідомлення природи названих термінів курсанти мають підсумувати, що донині тривають наукові пошуки усталених дефініцій базисних понять.

Крім того, поняття «надзвичайної ситуації» також не має вичерпного тлумачення. Учені називають надзвичайні ситуації по-різному: «складні», «особливі», «небезпечні», «нестандартні», «ризиковані», «загрозливі», «стресові», «напружені», «екстремальні». У змістовому вимірі ці слова подібні, оскільки спільним для них є позначення чогось надзвичайного.

Різноманітність дефініцій і неоднозначність у формулюванні аналізованого терміна спонукають до обговорення на семінарському занятті такої проблеми, як «Особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби».

Наступна тема першого змістового модуля покликана проаналізувати міжнародний досвід діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях. Організація підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності в Україні потребує вдосконалення й адаптації до світових стандартів. На лекції варто схарактеризувати досвід закордонних країн (Австрія, Латвія, Литва, Сполучені Штати Америки, Великобританія, Німеччина, Франція, Італія та ін.), передові ідеї яких найбільш доцільні для впровадження в нашій державі. Тісна співпраця із закордонними рятувальними службами оптимізує взаємодію фахівців оперативно-рятувальної служби різних країн, обмін знаннями, уміннями, навичками, вироблення нових підходів у питаннях реагування на ризики й катастрофи та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

У ході семінарського заняття необхідно порівняти етапи фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності, удокладнити подібне й відмінне в питаннях теоретичної та практичної підготовки фахівців до професійної діяльності.

Змістовий модуль II програми спецкурсу зорієнтований на опанування курсантами методичних основ підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Для засвоєння цього питання заплановано вивчення двох тем. Перша тема присвячена ознайомленню з професіограмою фахівців оперативно-рятувальної служби в сучасних умовах професійного навчання. Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби, що вирізняється постійним ризиком для життя та здоров'я оточення, високою відповідальністю за життєбезпеку людей, негативним впливом надзвичайних ситуацій,

формулює підвищені вимоги до особистісних, психічних і психофізіологічних якостей фахівців.

У ході лекції акцентують увагу на необхідності вдосконалення наявних професіограм фахівців оперативно-рятувальної служби, розроблення професіограм для нових спеціальностей ризиконебезпечних професій, поглибленого дослідження професійно важливих якостей і виокремлення критеріїв успішності професійної діяльності.

Для більш ґрунтовного вивчення на семінарі курсанти студіюють тему «Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій». Успішність виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби й досягнення високих професійних результатів залежать від сукупності професійно важливих якостей, знань, умінь, фізіологічних і психологічних особливостей, інтелектуальної та емоційно-вольової стійкості фахівця.

Глобалізаційні процеси сьогодення стимулюють потребу в конкурентоспроможних і висококваліфікованих фахівцях. Підготовка фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності повинна бути ґрунтована на засадах безперервної навчальної діяльності, фундаменталізації, інформатизації, інтегративності, гуманізації освітнього процесу. З огляду на це курсантам запропонована тема «Зміст і структура підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».

Для обговорення на семінарському занятті заплановане питання «Інтерактивні технології підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях». Інтерактивні технології як педагогічна умова забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби сприяють ефективному провадженню навчальної діяльності через паритетну співпрацю викладачів і курсантів, навчають майбутніх фахівців адаптуватися до екстремальних умов

надзвичайних ситуацій, самостійно ухвалювати рішення та швидко реагувати на ситуацію.

Зосереджено також увагу й на доцільності самостійної роботи курсанта як на важливому елементі навчального процесу. З огляду на актуалізовану роль самостійної діяльності курсантів, у програмі спецкурсу сформульовано питання для самостійного опрацювання й описано індивідуальні навчально-дослідницькі завдання (ІНДЗ). ІНДЗ спрямовані на поглиблене творче опрацювання рекомендованої літератури, проведення компаративного аналізу й пошукової роботи.

Окрім питань і завдань для самоконтролю, у програмі спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях» передбачено тематику рефератів, список рекомендованої літератури; запропоновано шкалу оцінювання, методичне забезпечення та представлено розподіл балів, що отримують курсанти.

Виокремлено такі складники спецкурсу:

- інформаційний, що полягає в теоретико-методологічному роз'ясненні базисних понять та особливостей підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності;
- навчально-методичний, який висвітлює специфіку засвоєння курсантами інтерактивних технологій;
- практичний, що презентує елементи практичних занять, у ході яких курсанти навчаються використовувати інтерактивні технології.

Отже, розроблений авторський матеріал програми спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях» є потенційно корисним у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. (У наступному параграфі змодельовано педагогічну модель підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.)

2.4. Обґрунтування педагогічної моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

Посутню роль у реалізації ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби відіграють педагогічні умови. У тлумачному словнику умови потрактовані як сукупність положень, покладених в основу чого-небудь, як необхідну обставину, що робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [191].

Із філософського погляду, «умова» – це сукупність об'єктів, речей, процесів, відносин, необхідних для виникнення, існування або зміни певного об'єкта [291]. У психологічному аспекті умову кваліфікують як явища зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на розвиток конкретного психічного явища, яке своєю чергою активізує діяльність особистості [266, с. 206]. Крім того, «умовою» називають єдність соціально-педагогічних і дидактичних чинників, що скеровують навчальний процес відповідно до предметного змісту з використанням дієвих методів та прийомів [64].

Зважаючи на відсутність єдиної думки вчених стосовно цього поняття, сформулюємо авторську дефініцію терміна, беручи до уваги дидактичний вимір. Умова – це сукупність компонентів навчального процесу, що впливають на ефективність навчальної діяльності.

У науковій літературі немає й усталеної позиції щодо з'ясування сутності поняття «педагогічні умови». Педагогічні умови – це обставини, від яких залежить та за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередкований активністю особистості, групи людей [263]. Педагогічні умови реалізують у навчальному процесі ВНЗ, вони спонукають учасників навчального процесу до активізації

власної діяльності для оптимізації професіогенезу майбутніх фахівців та зумовлюють підвищення ефективності процесу професійної підготовки [161].

Досліджуючи професійну готовність фахівців професій, пов'язаних із військовим устроєм, О. Михайлишин зазначає, що педагогічні умови – це чинники, які забезпечують ефективність навчально-виховного процесу у вищому військовому навчальному закладі для досягнення кінцевої мети із запланованими результатами [176, с. 100].

Педагогічні умови як особливості організації навчально-виховного процесу детермінують результати виховання, освіти й розвитку особистості, об'єктивно впливають на їх досягнення [76]. Педагогічні умови – це компонент освітнього середовища, що спрямований на підвищення результативності навчально-виховного процесу та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності.

Відповідно до способу впливу на освітній процес, педагогічні умови поділяють на зовнішні та внутрішні [16; 176]. Зовнішні умови – це організація навчально-пізнавальної діяльності у вищому навчальному закладі ДСНС України; зміст навчального матеріалу; міжособистісний контакт. Під організацією навчально-пізнавальної діяльності слід розуміти реформування наявних форм і методів навчання, добір навчальних дисциплін відповідно до професійної орієнтації, використання інтерактивних методів навчання, упровадження новітніх комп'ютерних технологій, належне матеріально-технічне забезпечення навчально-пізнавальної діяльності. Зміст навчального матеріалу в профільних ВНЗ полягає в його відповідності реаліям сьогодення, вимогам ДСНС України, науковій новизні, теоретичній і практичній вважливості для подальшої діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби. Міжособистісний контакт – це взаємодія між викладачем і курсантом. Внутрішні педагогічні умови постають як схильності, уподобання, професійна мотивація, прагнення до знань і професійного становлення [176, с. 100].

У ракурсі нашого дослідження наукове зацікавлення становлять ті педагогічні умови, які здатні сформулювати в майбутніх фахівців оперативно-

рятувальної служби готовність до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Якість підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби забезпечують такі взаємопов'язані педагогічні умови:

- 1) організація навчального процесу для формування ПВЯ;
- 2) розвиток професійної іншомовної компетентності;
- 3) структурування навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання.

Запропоновані педагогічні умови потребують лаконічного обґрунтування. Якісна підготовка фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях відбувається в разі ретельної уваги до формування професійно важливих якостей (ПВЯ) майбутніх фахівців.

Для професійної діяльності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби характерні екстремальні умови, надзвичайні ситуації, вплив стресогенних чинників і постійна готовність до ризиків. З огляду на це фахівці таких професій повинні володіти конкретним комплексом ПВЯ. ПВЯ фахівців оперативно-рятувальної служби як індивідуальні характеристики особистості впливають на позитивне ставлення до своєї професії, прагнення до особистісного вдосконалення та професійного зростання.

Унаслідок вивчення педагогічної спадщини вітчизняних і зарубіжних дослідників [26; 37; 175; 293] підсумовано, що на рівень підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях впливає комплекс таких ПВЯ: професійна спрямованість, психологічні якості, фізіологічні якості, соціально-психологічні якості, стресостійкість.

Наступна умова підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності – розвиток професійної іншомовної компетентності. У контексті європейської інтеграції освіти України вагомого значення набуває формування професійної іншомовної підготовки фахівця. Іноземна мова стає найважливішим засобом професійної комунікації фахівців

різних профілів. Цей факт посилює мотивацію у вивченні мов міжнародного спілкування. Радикальні трансформаційні процеси у сфері міжнародних відносин і соціально-економічних структур, розширення міжнародної співпраці зумовлюють підвищення вимог до володіння нормами міжкультурної професійно орієнтованої комунікації, що сприятиме подоланню мовного бар'єру, налагодженню співпраці та взаємин між людьми в різних галузях діяльності.

Володіння іноземною мовою – одна з умов будь-якої освіти, що аргументована потребами сучасного світу. У зв'язку з розширенням міжкультурних контактів, суспільство потребує фахівців різного профілю, які б володіли іноземною мовою, конструктивно вибудовували діалог, виконували професійні завдання в чужому середовищі та сприяли ефективній взаємодії культур.

Розвиток міжнародно-орієнтованої особистості відбувається завдяки підвищенню рівня володіння професійною іншомовною компетентністю (здатність до ефективної, повноцінної професійної іншомовної комунікації). Іншомовна підготовка випускників немовного навчального закладу стала одним із провідних завдань сучасної вищої школи. Особливе місце в процесі професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби належить оволодінню іноземною мовою та забезпеченню можливості її використання в майбутній професійній діяльності.

Логіка викладу наукового матеріалу спонукає до з'ясування сутності компетентнісного підходу. Засновником підходу до використання компетенцій вважають психолога Гарвардського університету Д. Макклелланда [337]. У сучасних наукових розвідках не розв'язана суперечність стосовно розмежування понять «компетентність» і «компетенція». На підставі аналізу праць (Н. Бібік [28], І. Гудзик [62], Деламар Ле Дейст [321], І. Зимня [100], В. Клочко [119], О. Овчарук [195], А. Хуторський [299; 300] та ін.) можемо стверджувати, що ці поняття

(категорії) не мають чіткого розмежування, дуже близькі за значенням і часто ототожнювані.

Відповідно до «Енциклопедії освіти» Академії педагогічних наук, «компетенція» – це соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки майбутніх фахівців, необхідна для їхньої якісної продуктивної діяльності в певній сфері. Результатом набуття компетенції стає «компетентність» (лат. *competentia* – коло питань, у яких людина добре розуміється), її витлумачують як набуту характеристику особистості, що сприяє успішному входженню майбутніх фахівців у життя сучасного суспільства [90, с. 408–409]. Компетентність – це сформована якість особистості, що передбачає володіння людиною певною «компетенцією», під якою розуміють сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок і способів діяльності), необхідних для ефективного виконання діяльності стосовно певного кола предметів та процесів [299].

Ми схильні до думки, що поняття «компетенція» і «компетентність» взаємопов'язані. Поняття компетентність ширше, ніж поняття компетенція, оскільки остання категорія є складником компетентності та формується в процесі навчальної діяльності, тоді як компетентність – під час професійної діяльності.

Вивчення наукових джерел [17; 228; 276; 341] довело, що компетентнісний підхід передбачає спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток ключових, загальногалузевих і предметних компетентностей особистості. Компетентність натомість характеризує не лише знання людини в певній галузі та здатності їх застосовувати, а й комплексний ресурс особистості, який забезпечує ефективне виконання службових обов'язків. Компетентнісний підхід наближає вітчизняну систему освіти до європейської та узгоджує освітні системи в глобалізованому світі для надання майбутнім фахівцям елементарних можливостей інтегруватися в різні соціуми.

Із погляду компетентнісного підходу, основною метою професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби є формування компетентного фахівця, який володіє фаховими знаннями, уміннями й навичками на достатньо високому рівні, спроможний якісно та професійно виконувати службові обов'язки. У руслі дисертаційного пошуку потребує уваги поняття «іншомовна компетентність майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби», що як органічний складник професійної підготовки охоплює здатність до співпраці з представниками рятувальних служб і підрозділів інших країн, створює середовище міжкультурного іншомовного спілкування. Іншомовна компетентність – одна з ключових характеристик майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби та як педагогічна умова суттєво впливає на їхнє професійне становлення, забезпечує якісне управління виробничими процесами, що позначається на ефективній роботі зі спеціальності на рівні світових стандартів.

На підставі аналізу наукової літератури [7; 20; 121; 237; 330; 331] виокремлено основні складники іншомовної компетентності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби:

- мовна компетентність, що передбачає блок знань, умінь і навичок, потрібних для іншомовної комунікації в різних сферах спілкування;
- соціокультурна компетентність, яка представляє знання особливостей національного мовленнєвого етикету й невербальної поведінки та навички врахування їх у реальних життєвих ситуаціях, здатність організовувати мовленнєве спілкування відповідно до комунікативної ситуації;
- міжкультурна компетентність, що зумовлює здатність привести до спільного знаменника рідну й іноземну культури; культурну чуттєвість і здатність окреслювати та використовувати різні стратегії для контакту з представниками інших культур; здатність виконувати роль культурного посередника між рідною культурою й іноземною, успішно долати міжкультурні непорозуміння та конфліктні ситуації; здатність долати стереотипи в стосунках;

– професійна компетентність, що варто трактувати як поглиблені знання, характеристику якості підготовки майбутнього фахівця, потенціал ефективності трудової діяльності.

Органічною умовою підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби є організація й реалізація навчальної діяльності через імплементацію інтерактивних технологій навчання. Лексема «інтерактив» походить від англійського слова «interact», де «inter» – взаємний, «act» – діяти [211, с. 107]. Інтерактивність в освіті – це перебування в постійній, активній взаємодії, у режимі спільної роботи всіх учасників процесу навчання [225]. Дослідники кваліфікують інтерактивність у навчанні як здатність комп'ютерного засобу навчання забезпечити вербальний чи невербальний навчальний діалог між людиною й комп'ютером, унаслідок якого відбувається обмін навчальними матеріалами та результатами його опрацювання [169].

Інтерактивне навчання – це співнавчання, взаємонавчання, що передбачає постійне спілкування всіх членів колективу для налагодження взаєморозуміння, спільного розв'язання навчальних завдань, розвитку особистісних якостей. Під час навчання проводять ділові й рольові ігри, дискусії, аналіз ситуації, мозковий штурм, фронтальне опитування, круглий стіл, дебати, карусель, мікрофон [227, с. 7].

Інтерактивне навчання допомагає зробити засвоєння знань більш доступним; правильно формулювати власну думку, доводити свою позицію, аргументувати й дискутувати; навчитися слухати іншу людину, поважати альтернативну думку; моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації й переживати їх; вчитися вибудовувати конструктивні взаємини в групі, «визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути до діалогу; аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу; знаходити спільне розв'язання проблеми; розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт» [227].

Застосування інтерактивних технологій у навчально-виховному процесі привертає увагу багатьох учених і педагогів (І. Козловська [106], С. Кашлев [114], М. Кларін [115], О. Пехота [197], К. Пустовалова [245]). Інтерактивні технології (ІТ) навчання – це підхід до організації навчально-виховного процесу, що полягає в постійній активній взаємодії учасників пізнавальної діяльності.

ІТ поділяють на чотири групи: кооперативного навчання (навчання в парах; ротаційні (змінювані) трійки; два – чотири – усі разом; «карусель»); кооперативно-групового навчання (обговорення проблеми в загальному колі; «мікрофон»; незакінчені речення; мозковий штурм; навчаючи вчусь; кейс-метод; розв’язання проблеми); ситуативного моделювання (симуляції; спрощене судове слухання; розігрування ситуацій за ролями); опрацювання дискусійних питань (метод-прес; «посядь позицію»; «зміни позицію»; неперервна шкала думок; дискусія; дебати) [319].

Застосування новітніх технологій інтерактивного навчання під час професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби суттєво впливає на якість навчальної діяльності, інтенсифікує процес пізнання учасників навчального простору та забезпечує їхній високий рівень інтелектуального розвитку. Для якісної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях варто використовувати у ВНЗ ДСНС України низку інтерактивних технологій, що схарактеризовані нижче.

Мета інтерактивної технології «мозковий штурм» полягає в спільному розв’язанні конкретної проблеми протягом обмеженого часу. Мозковий штурм допомагає курсантам вільно висловлювати власні думки, креативні, неординарні підходи щодо розв’язання тих чи тих питань, не хвилюючись за оцінні судження сформульованих ідей. «Мозковий штурм» складається з таких етапів: продукування ідей; відбір кращої ідеї; аналіз й оцінювання.

Також у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби слід зважати на використання ігрових технологій

(імітування фактів і подій, навчання через включення курсантів у гру). Ігрове моделювання навчання реалізує низку завдань: забезпечує контроль «виведення» емоцій; надає особистості змогу самовизначення; надихає й допомагає розвиткові творчої уяви; уможливорює вдосконалення навичок співпраці в соціальному аспекті; сприяє висловлюванню власних думок [227].

Серед арсеналу інтерактивних ігор особливу увагу в процесі фахової підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби привертає ділова гра – імітаційна модель навчального процесу курсантів, відтворювана в умовах, що максимально наближені до реальності. Мета ділової гри – збільшення діапазону знань учнів, формування ділового стилю спілкування в практично-професійній діяльності [202].

В умовах професійної підготовки майбутніх фахівців ділову гру організовують за таких умов: кожна ділова гра повинна мати певну мету (обрання мети є важливим етапом під час підготовки ділової гри, що обов'язково повинна зацікавити учасників); тема гри має становити практично-навчальне зацікавлення; необхідний динамічний процес відтворення реальності (під час ділової гри учасники мають ставитися до завдання як до реальної проблеми); ділові ігри потрібно попередньо планувати (учасники повинні мати час для ознайомлення з темою гри та підготовки до неї); слід зважати на безперервність ділових ігор (під час ділової гри учасників нічого не повинно відволікати); рекомендовано визначати достатню кількість вправ для закріплення того чи того вміння, оскільки зайві вправи знижують активність, увагу, а отже, погіршують ефективність роботи; не можна перетворювати гру на самоціль (важливо не стільки отримати правильну відповідь, скільки зрозуміти хід дій, вчинків у грі, уміти їх аналізувати, узагальнювати, робити правильні висновки); перед початком ігор потрібно проводити інструктаж, зазначаючи мету гри, її завдання, умови; для досягнення успіху ділової гри необхідна гарна підготовка учасників, готовність змагатися, висока керованість [97]. Ділова гра складається з трьох етапів: підготовка; власне гра; аналіз результатів гри [171].

Вивчаючи професійну підготовку фахівців пожежної безпеки, О. Парубок кваліфікує ділову гру як метод навчання, що забезпечує досягнення навчальної мети через відтворення професійної діяльності вогнеборців в умовах, які імітують реальні процеси й формують у курсантів практичні вміння та професійно-службове мислення [208]. У ході професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби особливо доцільним є використання ділової гри під час оволодіння такими дисциплінами: «Організація пожежно-профілактичної роботи», «Пожежна тактика», «Пожежна профілактика в населених пунктах», «Тактика пожежогасіння та рятувальних робіт», «Психологія діяльності в особливих умовах» тощо (на прикладі Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України).

Моделювання професійної діяльності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби через упровадження ділових ігор ще до моменту безпосередньої практичної діяльності сприяє трансформуванню отриманих знань у системний комплекс професійних дій. Гра слугує надійним засобом спонукання інтересу до фахової діяльності, вона є певним досвідом, достатньо близьким до фахової роботи [71, с. 38].

ІТ як форми організації навчально-виховного процесу студіювали: С. Занько [97], В. Ортинський [196], О. Парубок [208; 209], В. Пугачов [244], В. Трайнев [284]. Гра – це особливо важливий метод навчання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, оскільки впливає на формування практичних навичок. Практичні навички, набуті в ході гри, мають особливі характеристики: сутність ігрових модулів полягає не в навчанні дій у тих або в тих конкретних ситуаціях, а «у виробленні внутрішньої орієнтації на необхідність створення психологічно правильних дій» [153, с. 74]; навчанні такого досвіду, який не можна передати словами і який здобувають тільки в процесі дії, участі, ухвалення рішень суб'єктом [2, с. 144]; водночас із навчанням, засвоєнням матеріалу відбувається оволодіння рольовою поведінкою [2, с. 144].

Важлива умова використання ділових ігор – забезпечення професійної спрямованості ділових ігор, моделювання за їхньою допомогою предметного й соціального контексту, змісту та форм майбутньої професійної діяльності курсантів [284]. На етапі проектування гри необхідно створити імітаційну модель будь-якого фрагмента професійної діяльності й ігрову модель взаємодії залучених до неї учасників. Організовуючи гру, викладач повинен поставати у двох позиціях: фахівця, який імітує зміст майбутньої діяльності (зміст навчання), і педагога, що проектує способи представлення цього змісту в особливій, навчально-ігровій формі [209].

Ділова гра – це засіб розвитку творчого професійного мислення, у процесі якого людина опановує здібності аналізувати специфічні ситуації та розв’язувати нові для себе професійні завдання [22, с. 15]. Ділова гра являє собою групову вправу з вироблення послідовності рішень у штучно створених умовах, що імітують реальну виробничу ситуацію [231, с. 5]. Нижче схарактеризовано основні принципи побудови і проведення ділових ігор.

1. Наочність і простота конструкції (моделі) ділової гри. Управлінська імітаційна гра, або, як її іноді називають, штучна діяльність, повинна бути якомога простою порівняно з реальною діяльністю, щоб забезпечити видимість проведеного експерименту, і достатньо складною, щоб створити необхідний рівень відповідності експерименту реальній дійсності.

2. Автономність тем і фрагментів ділової гри – принцип, що потребує гнучкості структури гри для самостійного розігрування окремих її частин. Теми і фрагменти ділової гри повинні бути завершеними й мати порівняно самостійні інформаційні входи та виходи. Автономність тем і навіть фрагментів гри допомагає організовувати гру для конкретного складу її учасників. У цьому випадку гра втрачає свою цілісність і завершеність, але одержує інші корисні якості.

3. Можливість подальшого вдосконалення розвитку конструкції (моделі) ділової гри. Цей принцип іноді формулюють як «відкритість» ігрової моделі, коли вона стає немовби окремим блоком, який може входити до

наступних, більш складних конструкцій ділових ігор. Така вимога зумовлена тим, що розроблення складної ділової гри, як переконує досвід, потребує суттєвих витрат праці й засобів. Використання попередніх розробок зі створення ділових ігор полегшує конструювання нових. «Відкриті» ігрові моделі створюють сприятливі можливості для ділових ігор із мінімальними затратами праці й часу.

4. Раціональне співвідношення в ігровому експерименті ігрової діяльності й діяльності з приводу гри. У загальному вигляді ділову гру організовують у такій послідовності: окреслення мети проведення гри – формування діяльності з приводу гри – конструювання ігрової діяльності. Метою проведення ділових ігор, як зазначено вище, є вивчення процесів функціонування різних організаційно-економічних систем (дільниці, цеху, підприємства, науково-дослідницької, проектної організацій тощо). Реалізують таку мету в процесі діяльності з приводу гри, а також у ході ухвалення рішень, породжених ігровими обставинами. Власне гра є своєрідним полігоном, межами, основою для діяльності з нагоди гри. Звичайно, навчальні ігри можна проводити лише для тренування учасників, формування в них певних навичок участі в грі в тій або в тій ролі.

5. Максимальне звільнення учасників ділової гри, особливо гравців, від рутинних ігрових процедур. Це необхідно для підвищення ефективності ділової гри, оскільки учасники й організатори гри одержують більше можливостей для аналізу досліджуваних у грі проблем. Особливістю ділової гри є стиснутий масштаб часу, тому можливість виконувати рутинні процедури (або більшість із них) у максимально стислі терміни – важливий чинник скорочення ігрового часу.

6. Максимальне використання готових розробок (математичних моделей, масивів інформації, організаційно-нормативних документів тощо). Можливість використання готових проектних рішень, програм, інформаційних масивів, банків даних, форм документів, положень, інструкцій та інших матеріалів скорочує час і витрати на проведення ділової гри.

7. Спрямованість усіх елементів гри на розв'язання досліджуваної в грі проблеми. Проведення ділової гри не є самоціллю, ділова гра покликана надати допомогу у формулюванні проблеми, дослідженні службової ситуації, ухваленні рішень, засвоєнні навчального курсу або групи дисциплін тощо [208, с. 66–71].

Особливості використання ділових ігор у навчальному процесі ВНЗ ДСНС України вмотивовані такими чинниками:

- 1) у разі застосування ділових ігор навчальний процес стає максимально наближеним до реальної практичної діяльності;
- 2) ділова гра – це ігровий метод, завдяки якому всі курсанти залучені та мають змогу ухвалювати власні рішення;
- 3) ділова гра є колективною технологією, що полягає в груповому виконанні завдань і навчає злагоджено працювати в колективі [218].

Ділові ігри сприяють формуванню спеціальних умінь майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби (виконання тактичних завдань із гасіння пожеж, запобігання надзвичайним ситуаціям і ліквідації їхніх наслідків, рятування людей та надання допомоги потерпілим, проведення профілактичної роботи). Унаслідок ґрунтовного осмислення наукових джерел з'ясовано, що в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби ділові ігри активізують навчально-пізнавальну діяльність та, окреслюючи основну сутність майбутньої професії, сприяють формуванню фахового мислення й безпосередньо ознайомлюють курсантів зі службовими обов'язками.

Експериментальне дослідження О. Парубка засвідчило, що навчальні ділові ігри в процесі читання таких предметів: «Пожежна профілактика», «Пожежна тактика», «Безпека життєдіяльності» – уможливають більш інтенсивні та ґрунтовні, порівняно з традиційною методикою, формування й розвиток професійних і службових умінь курсантів [208].

У студіях, присвячених питанням використання інтерактивних педагогічних технологій у ВНЗ ДСНС України [39; 142], доведено, що в

підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності ефективним є впровадження кейс-технології, пов'язаної з розв'язанням конкретних проблемних ситуацій. Кейс-метод, або кейс-стаді (від англ. case study – вивчення ситуації), відомий у вітчизняній освіті як метод ситуативного навчання на конкретних прикладах, що наближає навчальну діяльність до реальної практичної діяльності майбутніх фахівців [340]. Кейс-метод впливає на розвиток креативності, критичного мислення, формує вміння розв'язувати питання, навчає діагностувати проблеми [217].

Кейс-метод може бути використаний у будь-якій галузі професійної освіти, особливо під час підготовки фахівців, для яких у майбутній професійній діяльності важливе місце посідає ухвалення рішень і серйозна відповідальність за їхні результати [13]. Кейс-метод – це «сукупність умов та обов'язків, які характеризують реальні обставини на певному етапі» і передбачають використання конкретних ситуацій, випадків [30].

Ситуаційні вправи, тобто кейси, мають чітко поставлену мету та пов'язані з розв'язанням проблеми, що існує чи існувала раніше й потребує негайного подолання [107, с. 15]. Виокремлюють такі види кейсів: кейс-ситуація (потребує аналізу ситуації, розроблення практичного розв'язання проблеми), кейс-випадок (описує конкретний випадок і функціонує для обговорення певного питання), кейс-вправа (прогнозує застосування на практиці опанованих навичок) [102].

У руслі професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби можна стверджувати, що кейс-метод – це ігрове проектування конкретної ситуації й пошук алгоритмів її розв'язання. Така інтерактивна технологія сприяє вдосконаленню практичних навичок і фаховому зростанню майбутніх фахівців.

Спеціально-тактичне навчання як метод професійної підготовки наближає умови навчання до реальних обставин виконання службових обов'язків фахівцями оперативно-рятувальної служби; оптимізує закріплення теоретичних знань і відпрацювання здобутих практичних навичок для

становлення професійної майстерності. Аналізоване навчання наповнене елементами небезпеки й ризику, потребує застосування необхідної техніки, пожежно-технічного оснащення та аварійно-рятувального обладнання.

Наблизити заняття й навчання до реальних умов допомагають тренувальні полігони. Досвід навчання особового складу рятувальних підрозділів на полігонах засвідчує, що в умовах полігону не лише відбувається психологічна підготовка, але й формується професійна майстерність фахівців. Усе це позитивно позначається на стані бойової готовності [144]. Важливою частиною проведення спеціально-тактичних навчань є заключна фаза, аналіз. У процесі аналізу діагностують дії учасників, визначають бойову готовність, характеризують переваги й недоліки та проводять загальний аналіз навчань.

Отже, упровадження й використання в навчальній діяльності системи інтерактивних технологій навчання оптимізують формування професійних якостей, посилення мотивації в навчанні, синтезують теоретичні знання з практичними навичками, допомагають відпрацювати набуті вміння, сприяють професійному та особистісному зростанню.

Педагогічні умови перебувають у функціональній і логічній взаємозалежності, входять до складу педагогічної системи процесу професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби. Педагогічні умови стають дієвими в процесі професійної підготовки за умови їх урахування в поєднанні з іншими складниками навчального процесу ВНЗ ДСНС України.

Виокремлені нами педагогічні умови – це структурні компоненти педагогічної моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, що схематично відтворює структуру організації навчально-виховного процесу у ВНЗ ДСНС України.

Реалізація мети й завдань дослідження потребує підготовки висококваліфікованого фахівця оперативно-рятувальної служби, спроможного виконувати службові обов'язки в умовах надзвичайних

ситуацій, що вмотивовує необхідність створення нової моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у вищих навчальних закладах ДСНС України.

У контексті нашого дослідження необхідно проаналізувати погляди дослідників на поняття «модель». Лексема походить від латинського слова «modulus», що в перекладі означає «міра, норма, зразок». У словнику термін «модель» потрактований як аналог, «замінник» оригіналу, який за певних умов відтворює цікаві для дослідника властивості оригіналу. Модель містить потенційні знання, які людина, досліджуючи її, може набути, зробити наочними й використати у своїх практичних життєвих потребах [262, с. 91].

На думку Л. Сальної, модель – це об’єкт, що в деяких відношеннях має схожість із прототипом і слугує засобом опису, пояснення або прогнозування поведінки прототипу [254]. Згідно із загальнофілософською і психолого-педагогічною літературою, «модель» детермінують як штучну систему, що відображає з певною точністю основні властивості оригіналу й може замінювати його в дослідженні, а також допомагає отримати інформацію про нього [94, с. 10].

Крім того, поняття «модель» характеризують як засіб пізнання об’єкта. Вона надає змогу формалізувати певні дії, зв’язки між об’єктами, що відображають основні істотні властивості системи для їх глибокого, повного усвідомлення, можливість коригування відповідно до поставлених цілей і завдань [137, с. 94].

Наукову модель витлумачують як уявну чи матеріально реалізовану систему, яка повноцінно відображає предмет дослідження і здатна замінити його так, що вивчення моделі сприяє отриманню нової інформації про цей предмет. Основна перевага моделювання – можливість охопити систему цілісно [178]. Педагогічне моделювання полягає в дослідженні процесу підготовки фахівця, організації навчально-виховного процесу та майбутньої фахової діяльності фахівця [11].

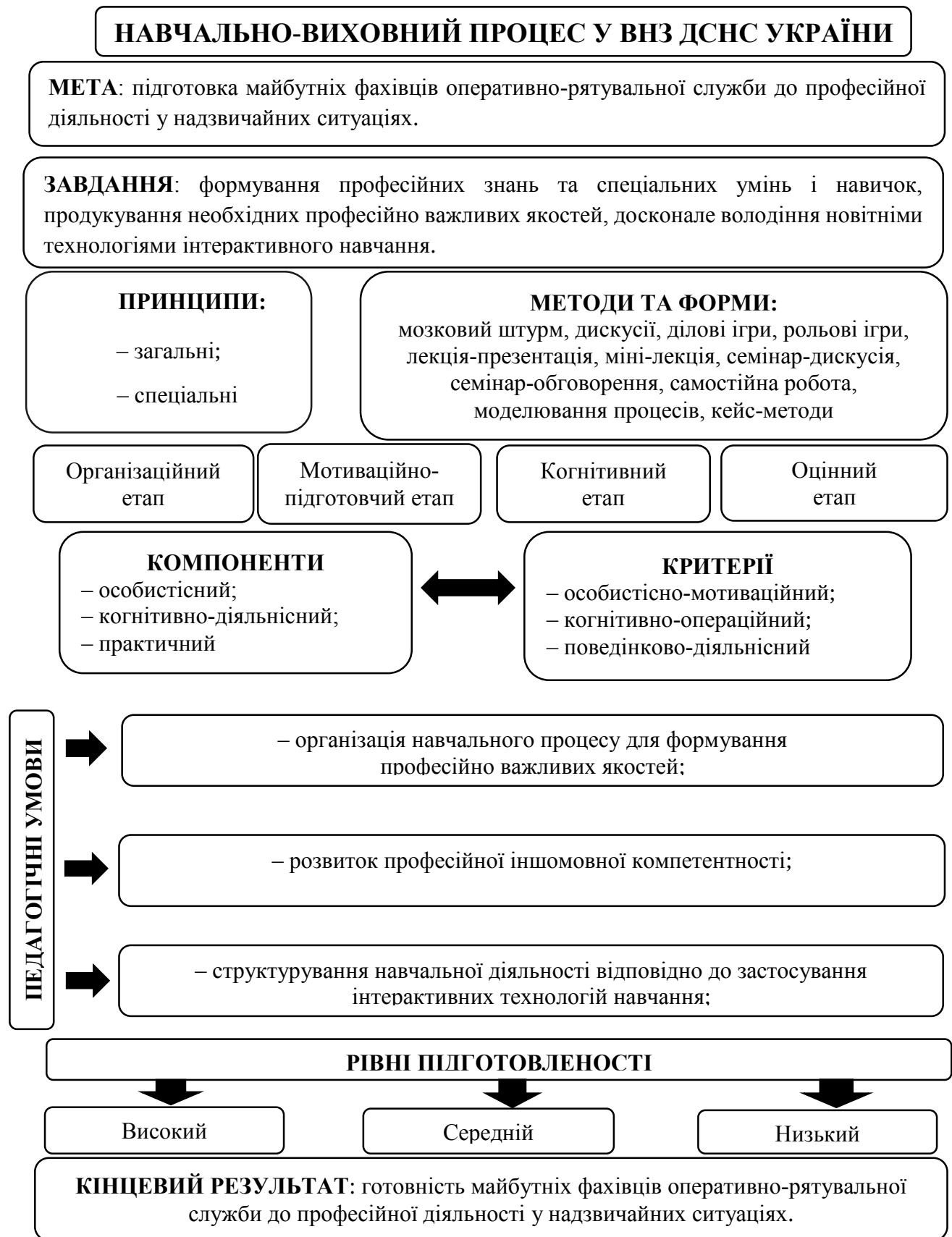
У дисертації кваліфікуватимемо «модель» як схематичний опис і теоретичне обґрунтування структурних компонентів та педагогічних заходів процесу підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності.

До складу запропонованої нами моделі входять взаємозалежні й узгоджені між собою компоненти: мета, завдання, концептуальна основа, принципи, педагогічні умови, компоненти, методи та форми роботи, критерії, показники й рівні (рис. 2.5).

Мета створення авторської моделі – удосконалення підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Досягнення мети передбачає виконання комплексу завдань: формування професійних знань і спеціальних умінь та навичок, продукування необхідних професійно важливих якостей, досконале володіння новітніми технологіями інтерактивного навчання.

Професійна підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях стає можливою завдяки дотриманню загальних і спеціальних принципів. Загальні принципи підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності, на наше переконання, охоплюють принципи: науковості й доступності; систематичності та послідовності; емоційності; зв'язку теорії з практикою; професійної спрямованості; самостійності й активності в навчанні. До спеціальних принципів належать принципи суб'єктивності навчально-виховного процесу; інтерактивності; гуманізації навчання.

Доцільно зауважити, що всі принципи взаємозалежні та взаємодоповнювальні. Ефективність навчально-виховного процесу залежить від кількості реалізованих принципів. Кожний із виокремлених принципів організації навчально-виховного процесу відповідає меті, завданням, змісту та організації підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Концептуальну основу створеної нами моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях становлять такі педагогічні підходи: особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний. Особистісний підхід відіграє особливу роль у розробленій методичній системі, оскільки в процесі організації навчальної діяльності орієнтуються на особистість, її унікальність і неповторність як основний чинник ефективної реалізації професійної підготовки. Особливістю професійної підготовки повинна бути орієнтація на розвиток особистості як неповторної індивідуальності, створення оптимальних умов для становлення фахівця, динаміку механізмів саморозвитку, саморегуляції, самозахисту й самовиховання [224].

Упровадження особистісно орієнтованого підходу в навчальний процес передбачає формування в курсантів таких якостей: прийняття світу та інших людей такими, які вони є; відчуття потреб і можливостей інших осіб, безконфліктність у спілкуванні; формування системи гуманістичних цінностей, що не суперечить індивідуальній неповторності оточення та сприяє творчій реалізації в соціумі; сформована рефлексія, прагнення до самовдосконалення, відкритість до освоєння нового досвіду; уміння опановувати професійні знання в їхній цілісності; комфортні відчуття в ситуаціях спілкування [192, с. 45].

На наш погляд, особистісно орієнтований підхід у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби постає провідним, оскільки сприяє самопізнанню й самоутвердженню курсанта, реалізації його амбіцій і вільному обранню фахової орієнтації. Курсант перебуває в центрі навчального процесу як суб'єкт діяльності, орієнтований на пізнавальну активність. Діяльнісний підхід привертає особливу увагу в руслі дисертації, він тісно пов'язаний з особистісно орієнтованим підходом і ґрунтований на сприйнятті діяльності як основного засобу розвитку особистості. Компетентнісний підхід полягає в особистісному розвитку курсанта через формування соціально значущих знань і вмінь (компетенцій).

У процесі наукового пошуку диференційовано структурні компоненти підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності: особистісний (відображає здібності, особистісні та професійно важливі якості особистості, що впливають на якість фахової діяльності); когнітивно-діяльнісний (демонструє сутність навчальної діяльності та складається зі сформованих знань, умінь з аналітичної діяльності й навичок самостійної роботи та творчого підходу); практичний (являє собою систему знань, понять, суджень, норм майбутнього фаху, що використовують у ході провадження професійної діяльності в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій).

Відповідно до компонентів виокремлені критерії, а саме: особистісно-мотиваційний критерій – рівень визначеності фахової орієнтації особистості та наявність мотивації в навчанні; когнітивно-операційний критерій – рівень засвоєння майбутнім фахівцем оперативно-рятувальної служби отриманих професійних знань і спеціальних навичок; поведінково-діяльнісний критерій – рівень оволодіння вміннями й навичками, необхідними для виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях. Представлено рівні підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності: високий, середній, низький. Узагальнену характеристику показників критеріїв і рівнів підготовленості майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях представлено в наступному розділі.

Професійна підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби стає можливою завдяки комплексу методів і форм навчання, що розвивають емоційну, когнітивну, мотиваційну та поведінкову сфери навчальної діяльності курсантів (мозковий штурм, дискусії, ділові ігри, рольові ігри, лекція-презентація, міні-лекція, семінар-дискусія, семінар-обговорення, самостійна робота, моделювання процесів, кейс-методи). Кінцевим результатом є готовність майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Реалізація розробленої моделі відбувається впродовж кількох етапів:

- організаційний етап, що полягає у формулюванні мети, завдання, окресленні принципів і змісту професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби;
- мотиваційно-підготовчий етап, який передбачає розвиток мотиваційних якостей, необхідних для успішного навчання; формування гуманістичної спрямованості курсантів; зосередження курсантів на засвоєнні професійних знань і спеціальних навичок, необхідних для роботи в надскладних умовах професійної діяльності;
- когнітивний етап забезпечує засвоєння майбутніми фахівцями теоретичних, методологічних, прикладних знань, умінь; підготовку майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях; формування аналітико-діагностичних, конструктивно-організаційних і практичних навичок, необхідних для роботи в екстремальних умовах;
- оцінний етап, що прогнозує контроль і перевірку набутих знань майбутніх фахівців.

Отже, моделювання педагогічної системи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях та виокремлення етапів її реалізації є сполучною ланкою в організації навчально-виховного процесу ВНЗ ДСНС України. Ефективність розробленої моделі апробована в процесі експериментальної частини нашого дослідження.

Висновки до другого розділу

У розділі проаналізовано класифікацію професій, що слугує підґрунтям для побудови професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби. Особливість діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби пов'язана з постійним ризиком для життя, високою відповідальністю за безпеку та

добробут людей, деструктивним впливом надзвичайних ситуацій в умовах великої кількості екстремальних чинників.

Досліджено чинники, які вмотивовують підвищені вимоги до особистісних, психічних і психофізіологічних якостей фахівців, професійної підготовки, емоційної стійкості, здатності витримувати великі фізичні навантаження, легко адаптуватися та швидко реагувати на ситуацію. Проаналізовано характеристики, які засвідчують нагальність удосконалення наявних професіограм, зокрема фахівців оперативно-рятувальної служби, розроблення професіографічного аналізу до нових спеціальностей цієї професії, ґрунтовного вивчення професійно важливих якостей та оцінювання успішності фахової діяльності.

Професіограма витлумачена як сукупність науково обґрунтованих норм і вимог до діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, трудової поведінки та професійно важливих якостей, які забезпечують ефективне виконання службових завдань та обов'язків. Професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби ґрунтована на принципах: комплексності; цілеспрямованості; соціально-політичної активності; особистісного підходу; надійності; диференціації; типізації; перспективності й реальності. Виокремлено інформаційні, діагностичні, прогностичні та методичні професіограми, усі ознаки яких відповідають професіограмі фахівців оперативно-рятувальної служби.

Диференційовано такі структурні частини професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби: загальні відомості про професію; зміст діяльності; умови діяльності; соціально-психологічні фактори діяльності; динаміка психофізіологічного стану фахівця в процесі діяльності; психограма.

На підставі оперування науковими дослідженнями розроблено авторську професіограму фахівця оперативно-рятувальної служби. Професіографічний матеріал, на нашу думку, повинен складатися із сукупності професійно важливих якостей, знань, умінь, фізіологічних і

психологічних особливостей, інтелектуальної та емоційно-вольової сфери фахівця.

До взаємозалежних і взаємодоповнювальних елементів запропонованої нами професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби належать такі структурианти: завдання та обов'язки; що, повинні знати й уміти фахівці оперативно-рятувальної служби; специфічні професійні якості. Успішне виконання завдань, що постають перед ДСНС України, зокрема підготовка фахівців ризиконебезпечних спеціальностей до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, можливе за умови особливої уваги до формування професійно важливих якостей (ПВЯ) майбутніх фахівців.

ПВЯ фахівців ризиконебезпечних професій розглянуті нами як індивідуальні динамічні якості фахівця, що сприяють формуванню позитивного ставлення до свого фаху, прагнення до професійного росту й особистісного вдосконалення. У дисертації розроблено та теоретично обґрунтовано комплекс ПВЯ фахівців ризиконебезпечних професій. До складу таких професійно важливих якостей входять: професійна спрямованість; психологічні якості; фізіологічні якості; соціально-психологічні якості; стресостійкість. Необхідною умовою підготовки висококваліфікованих кадрів для Державної служби України з надзвичайних ситуацій є формування й розвиток у курсантів ПВЯ.

Згідно з метою дослідження, проаналізовано зміст і структуру підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. На підставі рефлексії навчальних планів і програм на прикладі Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України з'ясовано, що дисципліни всіх циклів базовані на гармонійному поєднанні теорії з практикою та спрямовані на опанування професійно важливого матеріалу, але проблема підготовки до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях відображена частково. Суттєвим

недоліком визнаний брак уваги до психолого-педагогічного аспекту та іншомовної підготовки.

Для вдосконалення методичного складника навчального плану розроблений спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях», теоретично доведена доцільність змісту та структури його навчальної програми.

У розділі проаналізовано авторську модель підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Структура моделі містить: мету, завдання, принципи, етапи, форми й методи підготовки, педагогічні умови, компоненти, критерії та рівні підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Виокремлено низку педагогічних умов:

- 1) організація навчального процесу для формування професійно важливих якостей;
- 2) розвиток професійної іншомовної компетентності;
- 3) структурування навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання.

У дослідженні доведена необхідність формування професійної іншомовної компетентності. Іншомовна компетентність майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби – це органічний складник професійної підготовки, що створює середовище міжкультурного іншомовного спілкування та полягає в здатності до співпраці з представниками рятувальних служб і підрозділів інших країн. Іншомовна компетентність є однією з ключових характеристик майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, що має вагомий вплив на їхнє професійне становлення, забезпечує якісне управління навчальними процесами, позначаючись на ефективній роботі зі спеціальності на рівні світових стандартів.

Аргументовано, що опанування майбутніми фахівцями оперативно-рятувальної служби інтерактивних технологій навчання підвищує ефективність фахової підготовки майбутніх фахівців і суттєво впливає на якість навчальної діяльності курсантів, інтенсифікує процес пізнання учасників навчального простору, забезпечуючи їхній високий рівень інтелектуального розвитку, збагачує соціальний досвід, допомагає висловлювати власну думку, аналізувати навчальний матеріал, орієнтує майбутнього фахівця на самостійну роботу.

Описані вище положення вдосконалюють педагогічну систему процесу підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Зміст розділу викладено в низці публікацій автора [78; 82; 85; 87].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

У розділі визначено критерії, показники й рівні підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях; виконано педагогічне дослідження та обґрунтовано методику дослідницької роботи; проведено підсумкову діагностику рівнів підготовленості майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях і порівняно її результати з результатами констатувального етапу педагогічного експерименту.

3.1. Критерії, показники й рівні підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

Для визначення критеріїв, показників і рівнів підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях необхідно з'ясувати сутність цих понять. Насамперед зазначимо, що важливими чинниками перевірки якості педагогічного дослідження є критерії. Поняття «критерій» трактують неоднозначно: як ознаку, на основі якої відбувається оцінювання, визначення сили класифікації чого-небудь, мірило суджень, оцінювання [35, с. 595]; якості об'єкта, що вивчають та які дають змогу зробити висновки про стан і рівень його сформованості, розвитку; чинники для визначення, оцінювання предметів, явища; ознаку, узятую за основу класифікації [230]. У більш загальному вигляді критерій – це важлива й визначальна характеристика, що описує різні якісні

аспекти певного досліджуваного явища, сприяє з'ясуванню його сутності, допомагає конкретизувати основні вияви. У зв'язку з цим показник є кількісною характеристикою досліджуваного явища, що дає змогу зробити висновок про стан у статичності та динамічності [283, с. 123].

У науковій літературі поняття «показник» витлумачене як свідчення, доказ, ознака властивостей процесу [43, с. 1024]. Показник характеризує якість у діяльності, поведінці, вчинках, і тому його можна вважати компонентом критерію. Критерії й показники слугують основою для розмежування рівнів підготовки до професійної діяльності. Рівень – це міра величини, розвитку, значущості чогось; ступінь освіти, культури, підготовки [43, с. 1223].

На підставі аналізу наукових джерел [220] зазначимо, що критеріями професійної підготовки є її відмінні характеристики, на основі яких діагностують та оцінюють ступінь сформованості її компонентів. Відповідно до виокремлених у § 2.4 компонентів визначено основні критерії підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях: особистісно-мотиваційний, когнітивно-операційний, поведінково-діяльнісний.

Критеріальну структуру підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях представлено на рисунку (рис. 3.1).

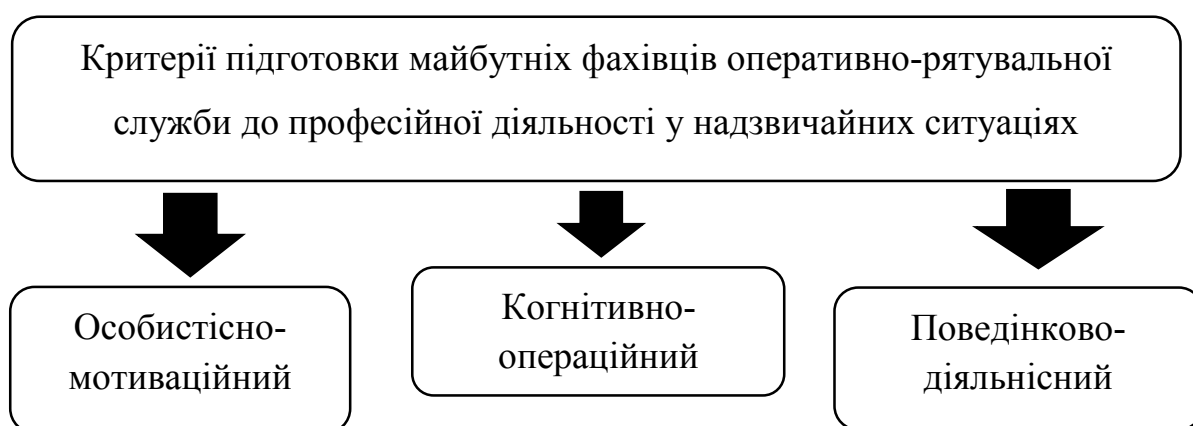

Рис. 3.1. Критерії підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Кожен критерій підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях потребує більш докладного аналізу. Особистісно-мотиваційний критерій полягає у вмотивованості, зацікавленості науково-пізнавальною діяльністю й готовності до виконання професійної діяльності в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій.

Мотиваційний компонент відіграє особливу роль і постає рушієм у підготовці до активної навчальної діяльності. Вплив мотивації на продуктивність майбутніх фахівців – предмет дослідження багатьох науковців (В. Асєєв [9], А. Маркова [166], Л. Міхєєва [177], А. Реан [247], В. Якунін [316] та ін.).

Мотивацію кваліфікують як стан людини, який характеризує завзятість, активність, спрямованість дій за певних обставин і досягнення мети [168]. Мотивація як внутрішнє спонукання особистості до будь-якої активності (діяльності, спілкування, поведінки) пов'язане із задоволенням певної потреби. Мотиви аналізують не лише кількісно (за принципом «сильний – слабкий»), а і якісно. Виокремлюють внутрішні мотиви (тобто для фахівця діяльність важлива як така) та зовнішні мотиви (значущими є заробітна плата, соціальний престиж) [247]. Розвиток мотивації в процесі фахової підготовки позначається на ефективності професійної діяльності та досягненні високих результатів під час виконання службових обов'язків.

Мотив як провідна спонукальна сила полягає в зацікавленості особистості до пізнавальної діяльності, активізує розумові зусилля. Мотив слугує підґрунтям навчання [138, с. 73]. Ф. Херцберд [328] виокремлює дві групи мотивів за спрямованістю. Перша група мотивів («фактори-мотиватори») пов'язана з розв'язанням виробничих завдань (наприклад, досягнення успіху в роботі; просування по службі; гарна оплата праці; цікавий зміст роботи тощо). Друга група мотивів («фактори гігієни») – умови праці; мінімальний стан напруженості і стресу; гарні стосунки з колегами та керівництвом тощо.

У сфері професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби найбільш вдалою вважаємо класифікацію мотивів О. Михайлишина [176]: специфічні (прагнення пізнання, удосконалення себе як військового професіонала, бажання професійного зростання, підготовки та виховання підлеглих) і неспецифічні (зумовлені зовнішніми чинниками: військовою дисципліною, почуттям відповідальності перед Батьківщиною за захист населення тощо).

До показників особистісно-мотиваційного критерію належать інтерес до професійної діяльності, бажання якісно виконувати службові обов'язки, відповідальність, мотивація досягнення успіху в особливих умовах діяльності, професійна спрямованість. Професійна спрямованість курсантів у процесі фахової підготовки формується під впливом різних психологічних чинників і містить загальний рівень освіченості, здатність та спроможність до роботи з іншими людьми, усвідомлення й аргументованість вибору конкретної спеціальності, загальноособистісну та професійну поінформованість, індивідуальну компетентність, загальноорганізаційні здібності й нахили, мотиваційно-ціннісні орієнтації. Розвиткові професійної зорієнтованості курсантів сприяє своєчасне з'ясування їхніх нахилів, інтересів, здібностей, а також розроблення та впровадження на цій базі в навчально-виховному процесі навчального закладу оптимальних умов для подальшого розвитку соціально-професійної зрілості курсантів [44].

Особистісно-мотиваційний критерій представляє не лише загальну вмотивованість, а й професійно-особистісні характеристики фахівця: ініціативність, наполегливість, відповідальність, урівноваженість, цілеспрямованість, стресостійкість, готовність до професійної діяльності в умовах надзвичайних ситуацій.

Наступним критерієм підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях є когнітивно-операційний критерій, що передбачає озброєння майбутніх фахівців теоретичними і професійно орієнтованими знаннями та вміннями

застосовувати їх на практиці. Цей критерій прогнозує високий рівень ерудиції, широкий кругозір.

Теоретичні знання – цілеспрямоване пізнання, результатом якого стає система понять, законів і теорій. Теоретичні знання спрямовані на вивчення та з'ясування причин, зв'язків, залежностей, які дають змогу схарактеризувати поведінку об'єкта, вивчити його структуру на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання. Унаслідок отриманих знань формують закони, розробляють теорії, перевіряють факти [301]. Теоретичні знання – це вагомий компонент освітнього процесу.

Засвоєння знань сприяє розвитку світогляду особистості, характеру, її ставлення до навколишньої дійсності, досягненню поставленої мети, допомагає обрати майбутню професію тощо. Професійно орієнтовані знання посідають чільне місце у фаховій підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, оскільки орієнтують їх на особливі умови діяльності, на оперативність виконання службових завдань, готовність нести відповідальність за життєбезпеку населення. Знання повинні бути ґрунтовними, глибокими й мають охоплювати всю сутність професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

У процесі професійної підготовки необхідним є вміння застосовувати теоретичні знання на практиці. Оперування знаннями допомагає вдосконалити вміння, потрібні в процесі виконання службових обов'язків. Успішність підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності полягає в тому, щоб теоретичні знання були практично відпрацьованими.

Поведінково-діяльнісний критерій, на нашу думку, передбачає опанування курсантами вмінь і навичок роботи в умовах надзвичайних ситуацій. Уміння трактують як знання в дії; здатність володіння складною системою психологічних і практичних дій, необхідних для регуляції діяльності [246, с. 116]; як дії, що ґрунтовані на теоретичних знаннях та

орієнтовані на виконання завдань розвитку гармонійної, самодостатньої особистості [212].

Навички – це операція, що внаслідок багаторазового відпрацювання доведена до автоматизму та виконується безпомилково [112]. Навички як психофізичні новоутворення полягають у засвоєнні форм опанування певних елементів діяльності та дають змогу виконувати певну дію точно і швидко [123].

Отже, уміння – це здатність оперувати належними знаннями під час виконання службових завдань, що визначає рівень професійної підготовленості; навички – це вміння, виконувані на автоматичному рівні. Уміння детермінують як здатність людини продуктивно робити певну діяльність, оперуючи раніше отриманими знаннями [226].

Учені поділяють уміння й навички на дидактичні, виховні, методичні та дослідницькі [1, с. 79]; конструктивні (уміння проектувати, планувати діяльність, переробляти подану інформацію, передбачати ускладнення в роботі), організаторські (уміння організовувати різноманітну діяльність, активізувати й застосовувати свої знання й досвід), комунікативні (уміння взаємодіяти з оточенням) та гностичні (уміння аналізувати, пізнавати) [129]; розумові (оцінювання ситуації); сенсорні, до яких залучені органи чуття; рухові [112]; навички самостійної роботи [163]; інтегративні комунікативні (цілісні гуманітарні знання для успішного розв'язання комунікативних завдань професійної сформованості) [108].

Для професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби необхідне оволодіння аналітико-діагностичними, рефлексивними вміннями й навичками самостійної роботи. У таблиці 3.1 схарактеризовано показники, які найбільше розкривають виокремлені критерії.

**Критерії та показники ефективної підготовки майбутніх фахівців
оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності
у надзвичайних ситуаціях**

Критерії	Показники
Особистісно-мотиваційний	– сформованість мотивації навчання; – професійна спрямованість; – розвиток професійно-особистісних характеристик
Когнітивно-операційний	– опанування теоретичних знань; – наявність сформованих професійно орієнтованих умінь; – використання теоретичних знань на практиці
Поведінково-діяльнісний	– сформованість аналітико-діагностичних умінь; – сформованість навичок самостійної роботи; – розвиток рефлексії

Відповідно до визначених критеріїв і показників схарактеризовані змістові ознаки рівнів підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях (табл. 3.2), а саме: високий, середній, низький.

Характеристика рівнів підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

Критерії	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Особистісно-мотиваційний	Високий рівень сформованості професійної мотивації (сильно виражена орієнтація на досягнення успіху в професійній діяльності); прагнення застосовувати свої знання, здібності у сфері обраної професії; високий рівень працездатності, відповідальності та психологічної стійкості; дотримання порядку й чинне виконання вказівок; готовність до діяльності в умовах НС.	Середній рівень сформованості професійної мотивації (помірна професійна спрямованість); сумнівне бажання застосовувати свої знання, досвід у сфері обраної професії; середній рівень працездатності, відповідальності та психологічної стійкості; дотримання порядку й виконання вказівок залежать від внутрішнього стану; готовність до діяльності в умовах НС на середньому рівні.	Низький рівень професійної мотивації (орієнтація на зовнішні та соціально-професійні чинники); відсутність бажання використовувати свої знання у сфері обраної професії; низький рівень працездатності, відповідальності та психологічна нестійкість; лінивість, прагнення уникнути виконання завдань; готовність до діяльності в умовах НС на низькому рівні.
Когнітивно-операційний	Інтерес до майбутнього фаху та його опанування, прагнення до пізнання нового матеріалу; грунтовні знання про особливості майбутнього фаху; міцні знання щодо ключових понять і теорій; прагнення закріплювати теоретичні знання на практиці.	Неоднозначний інтерес до майбутнього фаху; середній рівень знань про особливості майбутнього фаху; посередні знання щодо ключових понять і теорій, курсанти допускають помилки; поміркований інтерес до практичної діяльності.	Байдужість до опанування майбутньої професії; низький рівень знань про особливості майбутнього фаху; низький рівень знань щодо ключових понять і теорій; незацікавленість практичною діяльністю.

Поведінково-діяльнісний	Уміння оцінювати інформацію, виокремлювати важливі відомості, класифікувати та представляти інформацію загалом;	Уміння виокремлювати суттєві ознаки, узагальнювати й інтерпретувати інформацію під керівництвом викладача;	Розвиток аналітико-діагностичних умінь на низькому рівні, працює з інформацією навгад;
	виваженість, чіткість, послідовність мислення;	не завжди виявляється логічність мислення;	логічне мислення розвинене погано;
	самостійне ухвалення рішень і виконання поставлених завдань;	ухвалення рішень і виконання поставлених завдань проходять за сприяння викладача;	самостійне виконання завдань на низькому рівні;
	розвинене почуття рефлексії (здатність до самопізнання, самокритики, оцінювання власних вчинків, здатність визнавати власні помилки, виконувати самоконтроль).	почуття рефлексії розвинене недостатньо.	почуття рефлексії розвинене на низькому рівні.

Отже, виокремлені критерії, показники й рівні дають змогу дослідити стан підготовленості майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

3.2. Організація педагогічного дослідження та методика проведення дослідницької роботи

Виокремлення системи педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях (п. 2.4) слугує підставою для проведення дослідницько-експериментальної роботи, спрямованої на визначення рівнів готовності курсантів ВНЗ ДСНС України до фахової діяльності.

Перший крок до виконання науково-дослідницької роботи полягає в обранні об'єктного простору дослідження й розроблення програми. Обрання об'єктного простору зумовлює окреслення проблеми та теми дослідження.

Програма описує проблему, мету, завдання дослідження, методи їх розв'язання, гіпотезу, а також загальні шляхи й форми імплементації очікуваних результатів на практиці, висновки та нові перспективи [278].

Метою дисертації є розроблення, теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка педагогічних умов підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Відповідно до мети визначено об'єкт і предмет наукового пошуку.

Організація експериментальної роботи передбачала перевірку ефективності педагогічних умов методичної системи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

У процесі експериментального дослідження окреслено такі основні завдання:

- розробити критерії оцінювання й рівні готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях;

- запровадити в експериментальних групах спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях»;

- експериментально перевірити ефективність запропонованої педагогічної моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях;

- визначити рівень ефективної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях в експериментальних і контрольних групах.

Для розв'язання поставлених завдань дібрано комплекс наукових методів (теоретичних та емпіричних). Сформульовано гіпотезу дослідження: підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях може бути поліпшена в разі впровадження педагогічних умов: організація навчального процесу з метою

формування професійно важливих якостей, розвиток професійної іншомовної компетентності, структурування навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання. Крім того, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення роботи. Для перевірки ефективності запропонованих педагогічних умов методичної системи проведено педагогічний експеримент.

Поняття «педагогічний експеримент» трактують як спеціальне внесення в педагогічний процес принципово важливих змін відповідно до завдань дослідження й гіпотези; як організацію процесу, що дає змогу помічати зв'язки між досліджуваними явищами без порушення їхньої цілісності; як глибокий якісний аналіз і якомога точне кількісне вимірювання внесених у педагогічний процес змін та результатів усього процесу. Провідна мета педагогічного експерименту полягає в підтвердженні або у відхиленні гіпотези, покладеної в основу [207].

Основними ознаками педагогічного експерименту є внесення в навчальний процес певних змін відповідно до плану й гіпотези дослідження; створення умов, у яких найбільш виразні зв'язки між різними сторонами навчального процесу; облік результатів навчального процесу й формулювання остаточних висновків [213].

Педагогічний експеримент повинен відповідати таким критеріям науковості: привнесення в педагогічний процес нового для досягнення бажаного результату; забезпечення умов, що допомагають виявити залежність між педагогічним впливом і його результатами; документальна фіксація й достатньо повний облік параметрів (показників) досліджуваних явищ і процесів; забезпечення обґрунтованості та достовірності висновків [172, с. 8].

Отже, мета запланованого експерименту – перевірити ефективність розроблених нами педагогічних умов підготовки майбутніх майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, що вможливило з'ясування зв'язку між

запропонованими педагогічними чинниками та їхнім впливом на кінцевий результат (отримання знань, набуття спеціальних умінь і навичок).

Педагогічний експеримент був проведений за спеціально розробленою програмою, що полягала в реалізації авторської методичної системи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Експериментальною перевіркою розробленої нами моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях упродовж 2013 – 2015 рр. охоплені 303 особи, із яких 147 осіб становили контрольну групу, 156 – експериментальну групу.

Дослідницько-експериментальна робота виконана безпосередньо дисертантом або викладачами під керівництвом автора дослідження на базі Кременчуцького льотного коледжу Національного авіаційного університету, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Національного університету цивільного захисту України та Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України. Результати дослідження систематизовані й узагальнені, загальні висновки – сформульовані та оформлені належним чином.

З'ясовано критерії, змістові характеристики, рівні й розроблено шкалу оцінювання готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Дослідницько-експериментальна робота, спрямована на визначення рівня готовності курсантів ВНЗ ДСНС України до подальшої професійної діяльності, полягає в проходженні трьох етапів: констатувального, формувального та контрольного.

Констатувальний експеримент спрямований на з'ясування фактичного стану й рівня психолого-педагогічних особливостей контингенту на момент проведення дослідження [172, с. 10]. На етапі констатувального експерименту сформульовано завдання експериментальної роботи:

1) характеристика діагностичних процедур щодо рівня готовності курсантів ВНЗ ДСНС України до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях;

2) діагностика рівнів готовності курсантів за особистісно-мотиваційним, когнітивно-операційним, поведінково-діяльнісним критеріями відповідно до описаних діагностичних процедур;

3) визначення початкового рівня готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Основними методами констатувального етапу були такі діагностичні процедури: бесіда, спостереження, опитування, анкетування, аналіз та оцінювання результатів навчальної діяльності.

Формувальний експеримент спрямований на вивчення психолого-педагогічного явища безпосередньо в процесі спеціально організованого експериментального навчання й виховання, активного формування певних психолого-педагогічних особливостей [172, с. 10]. Мета формувального етапу експерименту полягала в дослідженні результатів спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях». На цьому етапі проведено бесіду, анкетування та педагогічне спостереження.

Зазначений етап дослідницько-експериментальної роботи був спрямований на перевірку ефективності теоретично обґрунтованої системи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях через дотримання комплексу педагогічних умов, а саме: організація навчального процесу для формування професійно важливих якостей; розвиток професійної іншомовної компетентності; організація навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання.

Теоретичне обґрунтування виокремлених умов навчально-виховного процесу представлено в другому розділі дисертації. Основна мета

формувального експерименту полягає в результативному управлінні процесом підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Цієї мети досягнуто через імплементацію педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, що впливає на можливість отримання курсантами теоретичних, методичних, прикладних знань.

У процесі формувального й констатувального етапів експерименту використано однакові статистичні критерії, методики обрахунків і шкалу оцінювання. Активне застосування особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного підходів і впровадження інтерактивних технологій уможливорює появу нової генерації високопрофесійних фахівців оперативно-рятувальної служби.

Зауважимо, що для визначення ефективності реалізації окреслених нами педагогічних умов запропоновано три рівні готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях: високий, середній, низький.

У ході контрольного етапу педагогічного експерименту проведено порівняльний аналіз контрольної й експериментальної груп до та після впровадження створеного нами спецкурсу в практику вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Сформульовану гіпотезу підтверджено за допомогою оброблення даних дослідження. Цей етап передбачав застосування математичного апарату – використання різних статистичних прийомів, формул, способів кількісних розрахунків та основних положень теорій імовірностей, для узагальнення, зведення в систему, виявлення прихованих закономірностей серед кількісних показників, отриманих у ході експерименту [172, с. 11].

Важливим є той факт, що під час проведення педагогічного експерименту зроблено проміжні зрізи знань і вмінь курсантів, відповідно до чого внесені зміни до підготовлених нами матеріалів. Результати

експерименту були проаналізовані, узагальнені й статистично оброблені. Цей факт сприяв перевірці доступності змісту програми спецкурсу та визначенню рівнів підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

3.3. Аналіз результатів дослідницько-експериментальної роботи

Для забезпечення науково-об'єктивної й доказової перевірки ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях проведено експеримент. Попередньо розроблена програма та методика дослідницької роботи (п. 3.2 дисертації); визначені критерії, показники й рівні підготовленості майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях (п. 3.1); обрана шкала оцінювання згідно з рівнями навчальних досягнень (таблиця 3.3); сформовані контрольна й експериментальна групи (КГ – 147 осіб, ЕГ – 156 осіб).

Таблиця 3.3

Рівні навчальних досягнень і шкала оцінювання

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	1 – 4	5 – 7	8 – 10
	3	6	9

У педагогічній моделі підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях (п. 2.4 дисертації) диференційовано такі компоненти: особистісний; когнітивно-діяльнісний; практичний. Кожен із названих компонентів досліджений окремо за відповідним критерієм (рис. 2.5). Крім того, проведено порівняльний аналіз узагальнених відомостей за всіма критеріями експериментальних даних.

Результати педагогічного експерименту проаналізовано на основі емпіричних розподілів за схемою, описаною нижче.

А) Знаходження основних числових характеристик: 1) середнє вибіркве ($\bar{x}$); 2) дисперсія (S_x^2) і стандартне відхилення (S_x); 3) точність оцінювання середнього арифметичного (δ_x) і довірчий інтервал ($\bar{x} - \delta_x; \bar{x} + \delta_x$).

Обчислення зазначених числових характеристик і побудову діаграм виконано за методикою зі [193, с. 37]. Середнє арифметичне й стандартне відхилення є найкращими характеристиками групи. Перше – узагальнений показник досягнутого групою рівня в середньому, у вигляді одного числа як міри центральної тенденції. Друге поряд із дисперсією є усталеним показником варіації. Стандартне відхилення S використовують, крім того, для розрахунку показника точності δ_x визначення вибіркового середнього $\bar{x}$.

Б) Порівняння середніх вибіркових (критерій Крамера – Уелча [193, с. 51]).

Емпіричне значення цього критерію розраховане на основі інформації про обсяги N і M вибірок X та Y , вибіркві середні $\bar{x}$ та $\bar{y}$ і вибіркві дисперсії S_x^2 і S_y^2 за такою формулою:

$$T_{\text{емп.}} = \frac{\sqrt{N \cdot M} |\bar{x} - \bar{y}|}{\sqrt{M \cdot S_x^2 + N \cdot S_y^2}}.$$

В аналізованому випадку $N=147$, $M=156$, тому

$$T_{\text{емп.}} = \frac{151,43 |\bar{x} - \bar{y}|}{\sqrt{156 \cdot S_x^2 + 147 \cdot S_y^2}}$$

Критичне значення критерію Крамера – Уелча визначене з таблиць за рівнем значущості α і числом $k = N + M - 2$. В описуваному випадку $\alpha = 0,05$; $k = 301$, тому $t_{\text{кр.}}(0,05; 301) = 1,96$.

Зіставлено емпіричне і критичне значення критерію: якщо $T_{\text{емп.}} \leq 1,96$, то на рівні значущості $\alpha = 0,05$ стверджуємо, що середні вибіркві однакові; якщо $T_{\text{емп.}} > 1,96$, то середні вибіркві відрізняються значуще з надійністю 0,95.

В) Дослідження якісної однорідності вибірок (критерій χ^2 (хі-квадрат) [193, с.62])). Емпіричне значення названого критерію визначають за формулою [193, с. 63]:

$$\chi_{\text{емп.}}^2 = N \cdot M \cdot \sum_{k=1}^L \frac{\left(\frac{n_k}{N} - \frac{m_k}{M} \right)^2}{n_k + m_k},$$

N і M – обсяги вибірок (у нашому випадку $N=147$, $M=156$); n_k, m_k – відповідні частоти в таблиці розподілу; L – кількість різних балів у шкалі оцінювання (в аналізованому випадку $L = 3$).

Критичне значення критерію «хі-квадрат» визначено з таблиць за рівнем значущості $\alpha = 0,05$ і числом $L - 1 = 2$:

$$\chi_{\text{крит.}}^2 = \chi^2(0,05; 2) = 5,99.$$

Порівняно емпіричне і критичне значення критерію: якщо $\chi_{\text{емп.}}^2 \leq 5,99$, то вибірки однорідні на рівні значущості 0,05; якщо $\chi_{\text{емп.}}^2 > 5,99$, то вибірки якісно не однорідні з надійністю 0,95.

Констатувальний експеримент

I. Особистісний компонент проаналізовано за особистісно-мотиваційним критерієм. Попередньо опрацьовані емпіричні дані представлено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності за особистісно-мотиваційним критерієм на етапі констатувального експерименту

Рівень	Низький	Середній	Високий
Бали	3	6	9
КГ(х) $N=147$	56	71	20
ЕГ(у) $M=156$	61	78	17
	117	149	37

А) Числові характеристики:

1) КГ (x): $\bar{x} = 5,26$; $S_x^2 = 4,1414$; $S_x = 2,04$;

$\delta_x = 0,33$; $(4,93; 5,59)$ – довірчий інтервал;

2) ЕГ (y): $\bar{y} = 5,15$; $S_y^2 = 5,4341$; $S_y = 2,33$;

$\delta_y = 0,36$; $(4,79; 5,51)$ – довірчий інтервал.

Б) *Порівняння середніх:*

$$1) T_{\text{емп.}} = \frac{151,43 \cdot (5,26 - 5,15)}{\sqrt{147 \cdot 4,1414 + 156 \cdot 5,4341}} = 0,44;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{емп.}} < t_{\text{кр.}}$. Середні вибіркові відрізняються не значуще.

В) *Однорідність:*

$$1) \chi_{\text{емп.}}^2 = 0,52; 2) \chi_{\text{кр.}}^2 = 5,99.$$

$\chi_{\text{емп.}}^2 < \chi_{\text{кр.}}^2$. Вибірki якісно однорідні.

Діаграми подано на рисунку 3.2.

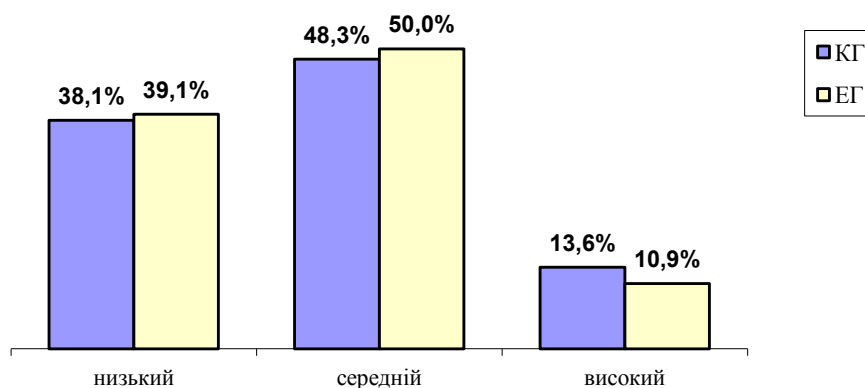

Рис. 3.2. Діаграми рівнів готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності за особистісно-мотиваційним критерієм на етапі констатувального експерименту

На етапі констатувального експерименту зафіксовано високий рівень готовності до професійної діяльності за особистісно-мотиваційним критерієм у 12,2 % досліджуваних, серед яких 44,5 % – з ЕГ, а 55,5 % – із КГ. Середній

рівень констатовано в 49,2 % учасників експерименту, серед яких 50,4 % – з ЕГ, а 49,6 % – із КГ. На низькому рівні перебувають 38,6 % респондентів, серед яких 50,6 % – представники експериментальної групи, а 49,4 % – контрольної.

За сформованістю особистісного компонента досліджувані групи якісно однорідні, а кількісні показники цих груп не відрізняються значуще.

II. Когнітивно-діяльнісний компонент

Дослідження виконано за когнітивно-операційним критерієм. Попередньо опрацьовані емпіричні дані репрезентовано в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Рівні готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності за когнітивно-операційним критерієм на етапі констатувального експерименту

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ(x) <i>N</i> = 147	60	70	17
ЕГ(y) <i>M</i> = 156	65	76	15
	125	146	32

А) Числові характеристики:

1) КГ (x): $\bar{x} = 5,12$; $S_x^2 = 3,9712$; $S_x = 1,99$;

$\delta_x = 0,32$; (4,80; 5,44) – довірчий інтервал.

2) ЕГ (y): $\bar{y} = 5,04$; $S_y^2 = 3,7146$; $S_y = 1,93$;

$\delta_y = 0,30$; (4,74; 5,34) – довірчий інтервал.

Б) Порівняння середніх:

1) $T_{\text{емп.}} = \frac{151,43 \cdot (5,12 - 5,04)}{\sqrt{147 \cdot 3,7146 + 156 \cdot 3,9712}} = 0,35$;

2) $t_{\text{кр.}} = 1,96$.

$T_{\text{емп.}} < t_{\text{кр.}}$. Середні вибіркові відрізняються не значуще.

В) Однорідність:

1) $\chi^2_{\text{емп.}} = 0,30$; 2) $\chi^2_{\text{кр.}} = 5,99$.

$\chi^2_{\text{емп.}} < \chi^2_{\text{кр.}}$. Вибірки якісно однорідні.

Розподіл рівнів готовності до професійної діяльності відображено на діаграмах (рис. 3.3).

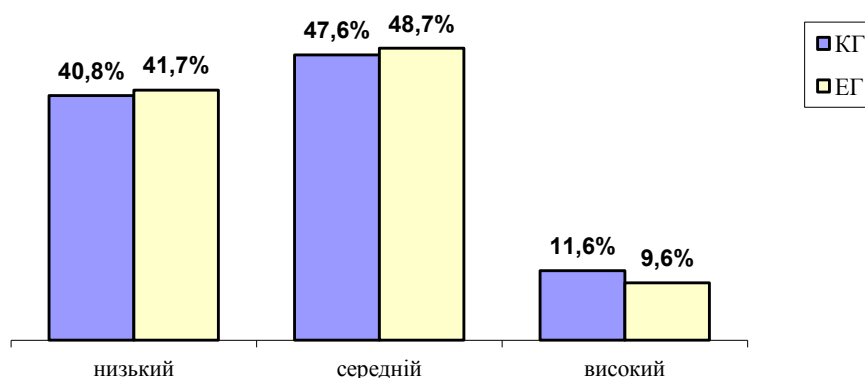

Рис. 3.3. Діаграми рівнів готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності за когнітивно-операційним критерієм на етапі констатувального експерименту

Високий рівень сформованості когнітивно-діяльнісного компонента виявлено в 10,6 % досліджуваних, серед яких 45,3 % – з ЕГ, а 54,7 % – із КГ. Середній рівень зафіксовано в 48,2 % учасників експерименту, зокрема в 50,6 % – з ЕГ, а 49,4 % – із КГ. На низькому рівні перебуває 41,2 % респондентів, серед яких 50,5 % – представники експериментальної групи, 49,5 % – контрольної.

За сформованістю когнітивно-діяльнісного компонента на етапі констатувального експерименту досліджувані групи якісно однорідні, а кількісні показники цих груп не відрізняються значуще. Внесок кожної групи в загальний розподіл рівнів готовності до професійної діяльності на цьому етапі однаковий.

II. Практичний компонент

Дослідження виконано за поведінково-діяльнісним критерієм. Попередньо опрацьовані емпіричні дані представлено в таблиці 3.6.

Рівні готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності за поведінково-діяльнісним критерієм на етапі констатувального експерименту

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ(х) <i>N</i> = 147	59	73	15
ЕГ(у) <i>M</i> = 156	63	77	16
	122	150	31

А) Числові характеристики:

1) КГ (х): $\bar{x} = 5,22$; $S_x^2 = 3,7498$; $S_x = 1,94$;

$\delta_x = 0,31$; (4,79; 5,41) – довірчий інтервал.

2) ЕГ (у): $\bar{y} = 5,09$; $S_y^2 = 3,7649$; $S_y = 1,94$;

$\delta_y = 0,30$; (4,79; 5,39) – довірчий інтервал.

Б) Порівняння середніх:

1) $T_{emp.} = \frac{151,43 \cdot (5,22 - 5,09)}{\sqrt{147 \cdot 3,7649 + 156 \cdot 3,7498}} = 0,38$;

2) $t_{кр.} = 1,96$.

$T_{emp.} < t_{кр.}$. Середні вибірок відрізняються не значуще.

В) Однорідність:

1) $\chi_{emp.}^2 = 0,20$; 2) $\chi_{кр.}^2 = 5,99$.

$\chi_{emp.}^2 < \chi_{кр.}^2$. Вибірki якісно однорідні.

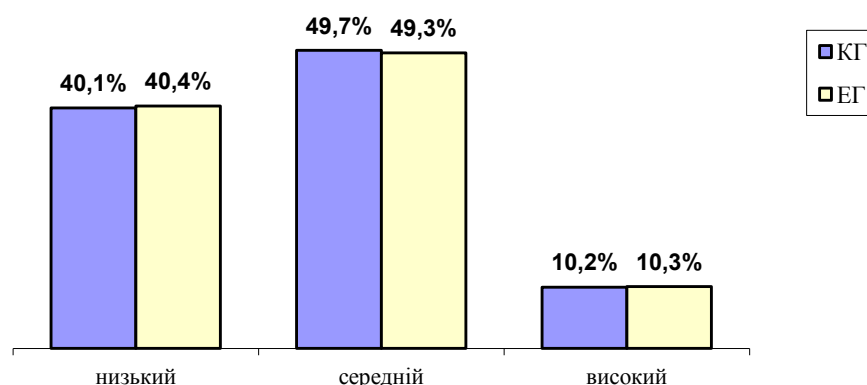

Рис. 3.4. Діаграми рівнів готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності за поведінково-діяльнісним критерієм на етапі констатувального експерименту

На етапі констатувального експерименту високий рівень сформованості практичного компонента зафіксовано в 10,2 % досліджуваних, серед яких 50,2 % – з ЕГ, а 49,8 % – із КГ.

Середній рівень наявний у 49,5 % учасників експерименту, зокрема в 49,8 % – з ЕГ, а в 50,2 % – із КГ.

На низькому рівні перебувають 40,3 % респондентів, серед яких 50,2 % – представники експериментальної групи, а 49,8 % – контрольної.

За сформованістю практичного компонента на етапі констатувального експерименту досліджувані групи якісно однорідні, а кількісні показники цих груп не відрізняються значуще.

Нижче подано таблицю узагальнених даних про рівні готовності учасників експерименту до професійної діяльності на етапі констатувального експерименту.

Таблиця 3.7

Систематизовані дані про рівні готовності учасників експерименту до професійної діяльності на етапі констатувального експерименту (у %)

<i>Компонент</i>	<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Особистісний</i>	КГ	38,1	48,3	13,6
	ЕГ	39,1	50,0	10,9
<i>Когнітивно-діяльнісний</i>	КГ	40,8	47,6	11,6
	ЕГ	41,7	48,7	9,6
<i>Практичний</i>	КГ	40,1	49,7	10,2
	ЕГ	40,4	49,3	10,3
Загалом	КГ	39,7	48,5	11,8
	ЕГ	40,4	49,3	10,3

**Порівняльний аналіз узагальнених показників
готовності учасників експерименту до майбутньої професійної діяльності
на етапі констатувального експерименту**

Розрахункову таблицю складено на підставі таблиці 3.7.

Таблиця 3.8

**Рівні готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності
на етапі констатувального експерименту**

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ(х) <i>N</i> = 147	58	71	18
ЕГ(у) <i>M</i> = 156	63	77	16
	121	148	34

А) Числові характеристики:

1) КГ (х): $\bar{x} = 5,16$; $S_x^2 = 3,9872$; $S_x = 2,00$;

$\delta_x = 0,32$; (4,84; 5,48) – довірчий інтервал.

2) ЕГ (у): $\bar{y} = 5,10$; $S_y^2 = 3,7649$; $S_y = 1,94$;

$\delta_y = 0,30$; (4,80; 5,40) – довірчий інтервал.

Б) Порівняння середніх:

$$1) T_{\text{emp.}} = \frac{151,43 \cdot (5,16 - 5,10)}{\sqrt{156 \cdot 3,7498 + 147 \cdot 3,7649}} = 0,27;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{emp.}} < t_{\text{кр.}}$. Середні вибірки відрізняються не значуще.

В) *Однорідність:*

$$1) \chi^2_{\text{emp.}} = 0,30; 2) \chi^2_{\text{кр.}} = 5,99.$$

$\chi^2_{\text{emp.}} < \chi^2_{\text{кр.}}$. Вибірки якісно однорідні.

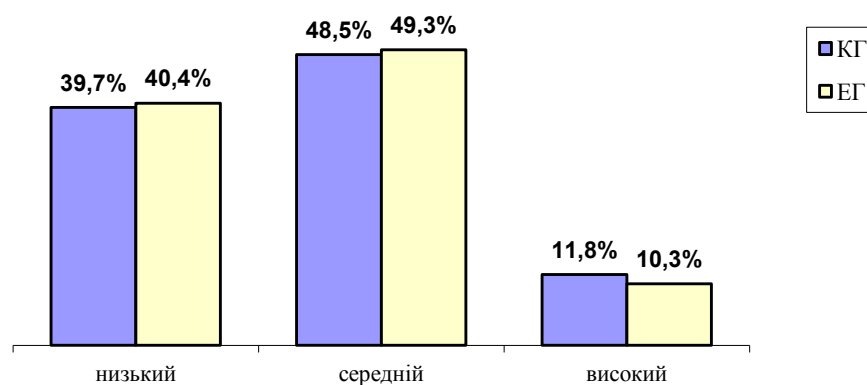

Рис. 3.5. Діаграми рівнів готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності на етапі констатувального експерименту (узагальнені показники)

На етапі констатувального експерименту високий рівень готовності до майбутньої професійної діяльності зафіксовано в 11,2 % досліджуваних, серед яких 46,6 % – з ЕГ, а 53,4 % – із КГ.

Середній рівень констатовано в 48,8 % учасників експерименту, зокрема в 50,4 % – з ЕГ, а 49,6 % – із КГ.

На низькому рівні готовності до майбутньої професійної діяльності перебуває 40,0 % респондентів (50,4 % – представники експериментальної групи, 49,6 % – контрольної).

За підготовленістю до майбутньої професійної діяльності на етапі констатувального експерименту досліджувані групи якісно однорідні, а їхні кількісні показники не відрізняються значуще. Перед початком

формувального експерименту дотримано принципу однаковості кількісних і якісних показників досліджуваних груп.

З'ясовано, що учасники експерименту мають недостатній рівень готовності до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях: у них немає чітких уявлень про майбутню професійну діяльність, її специфіку; відсутні теоретичні знання й навички організації навчальної діяльності; уміння аналізувати та оцінювати власну діяльність.

Потребує вдосконалення система підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, зокрема: організація навчального процесу для формування професійно важливих якостей; розвиток професійної іншомовної компетентності; структурування навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання; створення необхідного методичного забезпечення тощо.

Формувальний експеримент

Результати формувального експерименту проаналізовано за тією ж схемою, що й констатувального. Використано аналогічні статистичні критерії та методики числових розрахунків.

У межах цього пункту порівняно:

- 1) показники контрольної й експериментальної групи після формувального експерименту;
- 2) показники контрольної групи до та після формувального експерименту;
- 3) показники контрольної групи до й після експерименту.

I. Особистісний компонент

Таблиця 3.9

Рівні готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності після формульовального експерименту за особистісно-мотиваційним критерієм

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ(x) <i>N = 147</i>	41	78	28
ЕГ(y) <i>M = 156</i>	23	86	47
	64	164	75

А) Числові характеристики:

1) КГ (x): $\bar{x} = 5,71$; $S_x^2 = 4,1826$; $S_x = 2,05$;

$\delta_x = 0,33$; (5,40; 6,06) – довірчий інтервал.

2) ЕГ (y): $\bar{y} = 6,46$; $S_y^2 = 3,8501$; $S_y = 1,96$;

$\delta_y = 0,31$; (6,15; 6,77) – довірчий інтервал.

Б) Порівняння середніх:

1) $T_{emp.} = \frac{151,43 \cdot (6,46 - 5,71)}{\sqrt{147 \cdot 3,8501 + 156 \cdot 4,1826}} = 3,12$;

2) $t_{кр.} = 1,96$.

$T_{emp.} > t_{кр.}$. Середні вибіркові відрізняються значуще.

В) Однорідність:

1) $\chi_{emp.}^2 = 10,01$; 2) $\chi_{кр.}^2 = 5,99$.

$\chi_{emp.}^2 > \chi_{кр.}^2$. Вибірki якісно не однорідні.

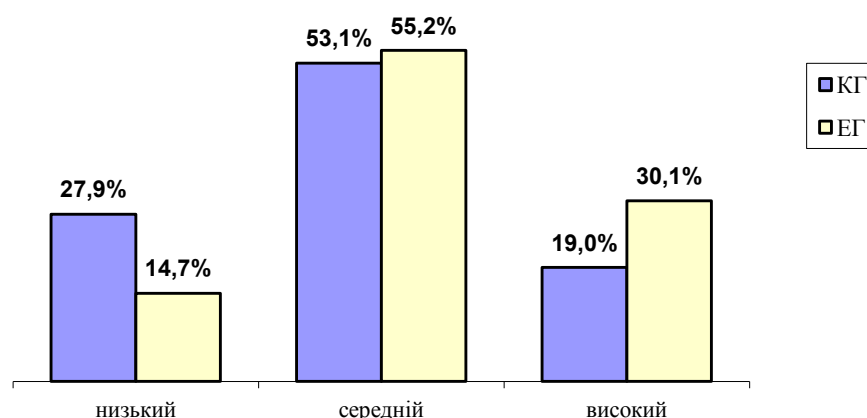

Рис. 3.6. Діаграми рівнів готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності за особистісно-мотиваційним критерієм після формувального експерименту

За сформованістю особистісного компонента після формувального експерименту досліджувані групи виявились якісно не однорідними. Рівень готовності експериментальної групи до професійної діяльності за особистісно-мотиваційним критерієм вищий, ніж контрольної.

Порівняльний аналіз показників сформованості особистісного компонента в КГ до й після формувального експерименту

Таблиця 3.10

Рівні сформованості особистісного компонента в КГ до та після формувального експерименту

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ – до експ.	56	71	20
КГ – після експ.	41	78	28
	97	149	48

А) Числові характеристики:

1) КГ (x) – до експерименту: $\bar{x}_1 = 5,26$; $S_1^2 = 4,1414$;

2) ЕГ (x) – після експерименту: $\bar{x}_2 = 5,71$; $S_2^2 = 4,1826$.

Б) *Порівняння середніх:*

$$1) T_{\text{емп.}} = \frac{5,71 - 5,26}{\sqrt{4,1414 + 4,1826}} \cdot \sqrt{147} = 1,89;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{емп.}} < t_{\text{кр.}}$. Середні вибіркові відрізняються не значуще.

В) *Однорідність вибірок:*

$$1) \chi_{\text{емп.}}^2 = 3,98; 2) \chi_{\text{кр.}}^2 = 5,99.$$

$\chi_{\text{емп.}}^2 < \chi_{\text{кр.}}^2$. Вибірki якісно однорідні.

Після формувального експерименту в контрольній групі відбулися деякі позитивні зміни, однак вони виявилися незначущими й не поліпшили рівень сформованості особистісного компонента. Діаграми подано на рисунках 3.2, 3.6.

Порівняльний аналіз показників сформованості особистісного компонента в ЕГ до й після формувального експерименту

Розрахункову таблицю складено на основі таблиць 3.4, 3.9.

Таблиця 3.11

Рівні сформованості особистісного компонента в ЕГ до й після формувального експерименту

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
ЕГ – до експ.	61	78	17
ЕГ – після експ.	23	86	47
	84	164	64

А) *Числові характеристики:*

$$1) \text{ЕГ } (y) \text{ – до експерименту: } \bar{y}_1 = 5,15; S_1^2 = 5,4341;$$

$$2) \text{ЕГ } (y) \text{ – після експерименту: } \bar{y}_2 = 6,46; S_2^2 = 3,8501.$$

Б) *Порівняння середніх:*

$$1) T_{\text{emp.}} = \frac{6,46 - 5,15}{\sqrt{5,4341 + 3,8501}} \cdot \sqrt{156} = 5,37;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{emp.}} > t_{\text{кр.}}$. Середні вибіркові відрізняються значуще.

В) *Однорідність вибірок:*

$$1) \chi^2_{\text{emp.}} = 31,64; 2) \chi^2_{\text{кр.}} = 5,99.$$

$\chi^2_{\text{emp.}} > \chi^2_{\text{кр.}}$. Вибірки якісно не однорідні.

Діаграми подано на рисунках 3.1, 3.5.

Після формувального експерименту в експериментальній групі суттєво зріс рівень сформованості особистісного компонента: зменшилася на 24,4 % кількість курсантів із низьким рівнем і водночас збільшилася на 5,1 % та на 19,3 % – із середнім і високим рівнем відповідно.

II. Когнітивно-діяльнісний компонент

Таблиця 3.12

Рівні сформованості когнітивно-діялісного компонента в КГ та ЕГ після формувального експерименту

Рівень	Низький	Середній	Високий
Бали	3	6	9
КГ(x) N = 147	42	80	25
ЕГ(y) M = 156	22	84	50
	64	164	75

А) *Числові характеристики:*

$$1) \text{КГ (x): } \bar{x} = 5,55; S_x^2 = 4,0593; S_x = 2,01;$$

$$\delta_x = 0,32; (5,41; 6,05) - \text{довірчий інтервал.}$$

$$2) \text{ЕГ (y): } \bar{y} = 6,53; S_y^2 = 3,8889; S_y = 1,97;$$

$$\delta_y = 0,31; (6,22; 6,84) - \text{довірчий інтервал.}$$

Б) *Порівняння середніх:*

$$1) T_{\text{emp.}} = \frac{151,43 \cdot (6,53 - 5,55)}{\sqrt{147 \cdot 3,8889 + 156 \cdot 4,0593}} = 3,49;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{emp.}} > t_{\text{кр.}}$. Середні вибірки відрізняються значуще.

В) *Однорідність:*

$$1) \chi^2_{\text{emp.}} = 11,94; 2) \chi^2_{\text{кр.}} = 5,99.$$

$\chi^2_{\text{emp.}} > \chi^2_{\text{кр.}}$. Вибірки якісно не однорідні.

Розподіл рівнів відображено на діаграмах (рис. 3.7).

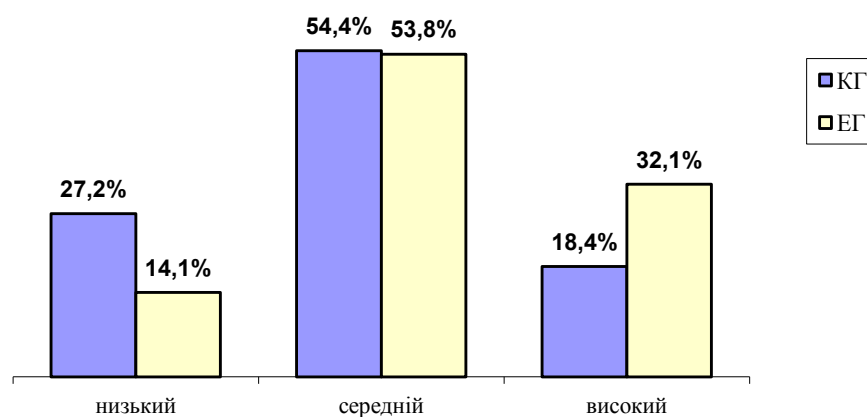

Рис. 3.7. Діаграми рівнів сформованості когнітивно-діяльнісного компонента КГ та ЕГ після формувального експерименту

Досліджувані групи якісно не однорідні, а кількісні показники ЕГ значуще перевищують показники КГ.

Порівняльний аналіз показників сформованості когнітивно-діяльнісного компонента в КГ до й після формувального експерименту

Розрахункову таблицю складено на основі таблиць 3.5, 3.12.

**Рівні сформованості когнітивно-діяльнісного компонента в КГ
до й після формувального експерименту**

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ – до експ.	60	70	17
КГ – після експ.	42	80	25
	102	150	42

А) Числові характеристики:

- 1) КГ (x) – до експерименту: $\bar{x}_1 = 5,12$; $S_1^2 = 3,9712$;
- 2) ЕГ (x) – після експерименту: $\bar{x}_2 = 5,55$; $S_2^2 = 4,0593$.

Б) Порівняння середніх:

$$1) T_{\text{emp.}} = \frac{5,55 - 5,12}{\sqrt{3,9712 + 4,0593}} \cdot \sqrt{147} = 1,84;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{emp.}} < t_{\text{кр.}}$. Середні вибірові відрізняються не значуще.

В) Однорідність вибірок:

$$1) \chi_{\text{emp.}}^2 = 5,37 ; 2) \chi_{\text{кр.}}^2 = 5,99.$$

$\chi_{\text{emp.}}^2 < \chi_{\text{кр.}}^2$. Вибірki якісно однорідні.

За сформованістю когнітивно-діяльнісного компонента досліджувані групи якісно однорідні, а кількісні показники не відрізняються значуще. Позитивні зміни в контрольній групі виявилися недостатніми для суттєвого підвищення її якісного рівня.

Діаграми подано на рисунках 3.3, 3.7.

**Порівняльний аналіз показників сформованості когнітивно-діяльнісного
компонента в ЕГ до й після формувального експерименту**

Розрахункову таблицю складено на основі таблиць 3.5, 3.12.

**Рівні сформованості когнітивно-діяльнісного компонента в ЕГ
до й після формувального експерименту**

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
ЕГ – до експ.	65	76	15
ЕГ – після експ.	22	84	50
	87	160	65

А) Числові характеристики:

- 1) ЕГ (y) – до експерименту: $\bar{y}_1 = 5,04$; $S_1^2 = 3,7146$;
- 2) ЕГ (y) – після експерименту: $\bar{y}_2 = 6,53$; $S_2^2 = 3,8889$.

Б) Порівняння середніх:

$$1) T_{\text{emp.}} = \frac{6,53 - 5,04}{\sqrt{3,7146 + 3,8889}} \cdot \sqrt{156} = 6,75;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{emp.}} > t_{\text{кр.}}$. Середні вибіркoві відрізняються значуще.

В) Однорідність вибірок:

$$1) \chi_{\text{emp.}}^2 = 31,76; 2) \chi_{\text{кр.}}^2 = 5,99.$$

$\chi_{\text{emp.}}^2 > \chi_{\text{кр.}}^2$. Вибірки якісно не однорідні.

Діаграми подано на рисунках 3.3, 3.7.

Позитивні зміни в експериментальній групі призвели до підвищення якісного рівня сформованості когнітивно-діяльнісного компонента: зменшилася на 27,6 % кількість курсантів із низьким рівнем сформованості зазначеного компонента й водночас збільшилася на 22,4 % та на 5,2 % чисельність курсантів із високим та середнім рівнем відповідно.

III. Практичний компонент

Таблиця 3.15

Рівні сформованості практичного компонента в КГ та ЕГ після формувального експерименту

Рівень	Низький	Середній	Високий
Бали	3	6	9
КГ(x) <i>N</i> = 147	40	84	23
ЕГ(y) <i>M</i> = 156	27	78	51
	67	162	74

А) Числові характеристики:

1) КГ (x): $\bar{x} = 5,65$; $S_x^2 = 3,7624$; $S_x = 1,94$;

$\delta_x = 0,31$; (5,34; 5,96) – довірчий інтервал.

2) ЕГ (y): $\bar{y} = 6,46$; $S_y^2 = 4,3146$; $S_y = 2,08$;

$\delta_y = 0,33$; (6,13; 6,79) – довірчий інтервал.

Б) Порівняння середніх:

$$1) T_{\text{емп.}} = \frac{151,43 \cdot (6,46 - 5,65)}{\sqrt{147 \cdot 4,3146 + 156 \cdot 3,7624}} = 3,51;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{емп.}} > t_{\text{кр.}}$. Середні вибіркові відрізняються значуще.

В) Однорідність:

$$1) \chi_{\text{емп.}}^2 = 13,08; 2) \chi_{\text{кр.}}^2 = 5,99.$$

$\chi_{\text{емп.}}^2 > \chi_{\text{кр.}}^2$. Вибірki якісно не однорідні.

Розподіл рівнів сформованості практичного компонента відображено на діаграмах (рис. 3.8).

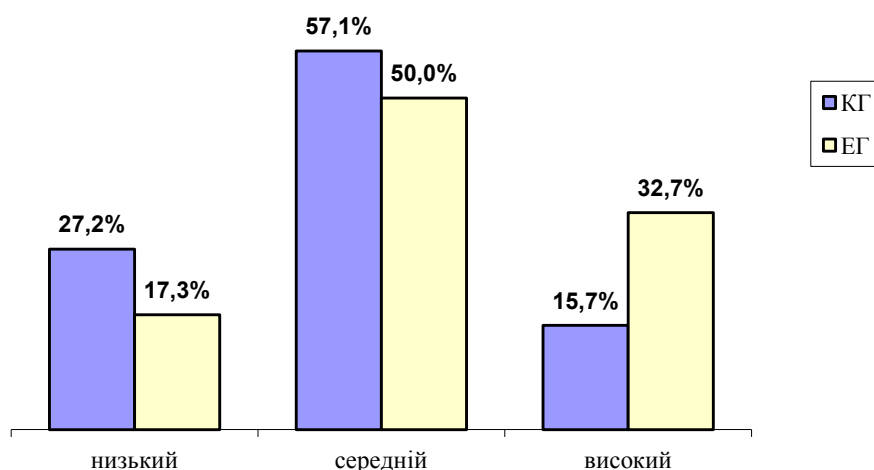

Рис. 3.8. Діаграми рівнів сформованості практичного компонента КГ та ЕГ після формувального експерименту

Після формувального експерименту досліджувані групи виявились якісно не однорідними, а кількісні показники ЕГ значуще перевищують показники КГ.

Порівняльний аналіз показників сформованості практичного компонента в КГ до й після формувального експерименту

Розрахункову таблицю складено на основі таблиць 3.6, 3.15.

Таблиця 3.16

Рівні сформованості практичного компонента в КГ до й після формувального експерименту

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ – до експ.	59	73	15
КГ – після експ.	40	84	23
	99	157	38

А) Числові характеристики:

1) КГ (x) – до експерименту: $\bar{x}_1 = 5,22$; $S_1^2 = 3,7498$;

2) ЕГ (x) – після експерименту: $\bar{x}_2 = 5,65$; $S_2^2 = 3,7624$.

Б) *Порівняння середніх:*

$$1) T_{\text{емп.}} = \frac{5,65 - 5,22}{\sqrt{3,7498 + 3,7624}} \cdot \sqrt{147} = 1,86;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{емп.}} < t_{\text{ед.}}$. Середні вибіркoві відрізняються не значуще.

В) *Однорідність вибірок:*

$$1) \chi^2_{\text{емп.}} = 5,10; 2) \chi^2_{\text{кр.}} = 5,99.$$

$\chi^2_{\text{емп.}} < \chi^2_{\text{кр.}}$. Вибірки якісно однорідні.

Розподіл рівнів сформованості практичного компонента в КГ до й після формувального експерименту відображено на діаграмах (рис. 3.4, рис. 3.8).

Після формувального експерименту в контрольній групі зменшилася на 12,9 % кількість курсантів із низьким рівнем сформованості практичного компонента, водночас збільшилася на 5,4 % та на 7,5 % чисельність курсантів із високим та середнім рівнем відповідно. Ці позитивні зміни виявилися незначущими: якісний рівень групи суттєво не змінився.

Порівняльний аналіз показників сформованості практичного компонента в ЕГ до й після формувального експерименту

Розрахункову таблицю складено на основі таблиць 3.6 і 3.15.

Таблиця 3.17

Рівні сформованості практичного компонента в ЕГ до й після формувального експерименту

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
ЕГ – до експ.	63	77	16
ЕГ – після експ.	27	78	51
	90	155	67

А) *Числові характеристики:*

$$1) \text{ЕГ (y)} - \text{до експерименту: } \bar{y}_1 = 5,09; S_1^2 = 3,7649;$$

2) ЕГ (у) – після експерименту: $\bar{y}_2 = 6,46$; $S_2^2 = 4,3146$.

Б) *Порівняння середніх:*

$$1) T_{\text{емп.}} = \frac{6,46 - 5,09}{\sqrt{3,7649 + 4,3146}} \cdot \sqrt{156} = 6,02;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{емп.}} > t_{\text{кр.}}$. Середні вибірккові відрізняються значуще.

В) *Однорідність вибірок:*

$$1) \chi_{\text{емп.}}^2 = 32,69; 2) \chi_{\text{кр.}}^2 = 5,99.$$

$\chi_{\text{емп.}}^2 > \chi_{\text{кр.}}^2$. Вибірki якісно не однорідні.

Розподіл рівнів сформованості практичного компонента в ЕГ до й після формувального експерименту відображено на діаграмах (рис. 3.4, рис. 3.8).

Після формувального експерименту в експериментальній групі зменшилася на 23,1 % кількість курсантів із низьким рівнем сформованості практичного компонента, водночас збільшилася на 22,4 % та на 0,7 % чисельність курсантів із високим і середнім рівнем відповідно. Ці позитивні зміни виявилися значущими та призвели до підвищення якісного рівня сформованості практичного компонента.

Таблиця 3.18

Узагальнені дані про рівні готовності учасників експерименту до професійної діяльності після формувального експерименту (у %)

Компонент		Рівень	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Особистісний</i>	КГ		27,9	53,1	19,0
	ЕГ		14,7	55,2	30,1
<i>Когнітивно-діяльнісний</i>	КГ		27,2	54,4	18,4
	ЕГ		14,1	53,8	32,1
<i>Практичний</i>	КГ		27,2	57,1	15,7
	ЕГ		17,3	50,0	32,7
Загалом	КГ		27,4	54,9	17,7
	ЕГ		15,4	53,0	31,6

Аналіз узагальнених показників готовності учасників експерименту до майбутньої професійної діяльності після формувального експерименту

Таблиця 3.19

Рівні готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності після формувального експерименту (узагальнені показники)

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
КГ(x) <i>N</i> = 147	40	81	26
ЕГ(y) <i>M</i> = 156	24	83	49
	64	164	73

А) Числові характеристики:

1) КГ (x): $\bar{x} = 5,71$; $S_x^2 = 3,9863$ $S_x = 2,00$;

$\delta_x = 0,32$; (5,39; 6,03) – довірчий інтервал.

2) ЕГ (y): $\bar{y} = 6,49$; $S_y^2 = 4,0062$ $S_y = 2,00$;

$\delta_y = 0,31$; (6,18; 6,80) – довірчий інтервал.

Б) Порівняння середніх:

1) $T_{emp.} = \frac{151,43 \cdot (6,49 - 5,71)}{\sqrt{156 \cdot 3,9863 + 147 \cdot 4,0062}} = 3,39$;

2) $t_{кр.} = 1,96$.

$T_{emp.} > t_{кр.}$. Середні вибірккові відрізняються значуще.

В) Однорідність:

1) $\chi_{emp.}^2 = 10,98$; 2) $\chi_{кр.}^2 = 5,99$.

$\chi_{emp.}^2 > \chi_{кр.}^2$. Вибірki якісно не однорідні.

Розподіл рівнів готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності після формувального експерименту відображено на діаграмах (рис. 3.9).

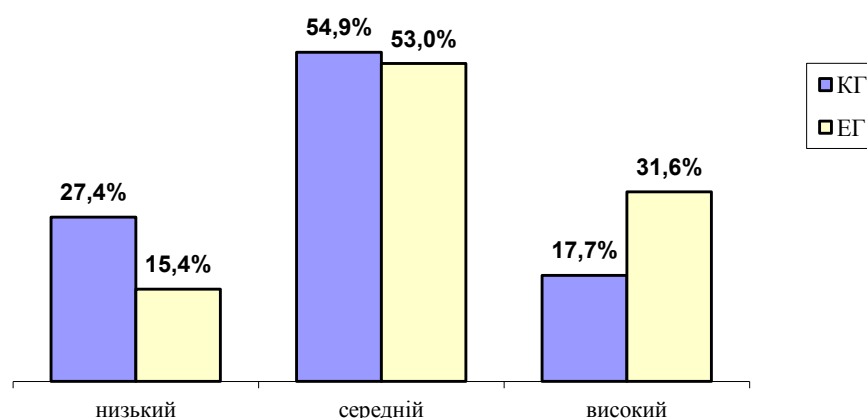

Рис. 3.9. Діаграми рівнів готовності КГ та ЕГ до професійної діяльності після формувального експерименту (узагальнені показники)

Після формувального експерименту експериментальна група має вищий якісний рівень готовності до професійної діяльності, ніж контрольна, за узагальненими показниками. Кількісні показники ЕГ значуще перевищують показники КГ.

Порівняльний аналіз узагальнених показників готовності КГ до професійної діяльності до й після формувального експерименту

Розрахункову таблицю складено на основі таблиць 3.7, 3.18.

Таблиця 3.20

Рівні готовності КГ до професійної діяльності до й після формувального експерименту (узагальнені показники)

Рівень	Низький	Середній	Високий
Бали	3	6	9
КГ – до експ.	58	71	18
КГ – після експ.	40	81	26
	98	152	44

А) Числові характеристики:

1) КГ (x) – до експерименту: $\bar{x}_1 = 5,26$; $S_1^2 = 3,9872$;

2) ЕГ (x) – після експерименту: $\bar{x}_2 = 5,71$; $S_2^2 = 3,9863$.

Б) Порівняння середніх:

$$1) T_{\text{emp.}} = \frac{5,71 - 5,26}{\sqrt{3,9872 + 3,9863}} \cdot \sqrt{147} = 1,93;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{emp.}} < t_{\text{кр.}}$. Середні вибіркoві відрізняються не значуще.

В) *Однорідність вибірок:*

$$1) \chi^2_{\text{emp.}} = 5,42; 2) \chi^2_{\text{кр.}} = 5,99.$$

$\chi^2_{\text{emp.}} < \chi^2_{\text{кр.}}$. Вибірки якісно однорідні.

Діаграми подано на рисунках 3.5, 3.9.

Після формувального експерименту в контрольній групі зменшилася на 12,3 % кількість курсантів із низьким рівнем готовності до професійної діяльності, водночас збільшилася чисельність курсантів із високим і середнім рівнями – на 5,9 % та на 6,4 % відповідно. Ці позитивні зміни виявилися незначущими: вони не призвели до суттєвого підвищення якісного рівня групи.

Порівняльний аналіз узагальнених показників готовності ЕГ до професійної діяльності до й після формувального експерименту

Розрахункову таблицю складено на основі таблиць 3.7 і 3.18.

Таблиця 3.21

Рівні готовності ЕГ до професійної діяльності до й після формувального експерименту (узагальнені показники)

<i>Рівень</i>	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Бали</i>	3	6	9
ЕГ – до експ.	63	77	16
ЕГ – після експ.	24	83	49
	87	160	65

А) *Числові характеристики:*

$$1) \text{ЕГ (y) – до експерименту: } \bar{y}_1 = 5,10; S_1^2 = 3,7649;$$

$$2) \text{ЕГ (y) – після експерименту: } \bar{y}_2 = 6,49; S_2^2 = 4,0062.$$

Б) *Порівняння середніх:*

$$1) T_{\text{emp.}} = \frac{6,49 - 5,10}{\sqrt{3,7649 + 4,0062}} \cdot \sqrt{156} = 6,22;$$

$$2) t_{\text{кр.}} = 1,96.$$

$T_{\text{emp.}} > t_{\text{кр.}}$. Середні вибірккові відрізняються значуще.

В) *Однорідність вибірок:*

$$1) \chi_{\text{emp.}}^2 = 34,46; 2) \chi_{\text{кр.}}^2 = 5,99.$$

$\chi_{\text{emp.}}^2 > \chi_{\text{кр.}}^2$. Вибірки якісно не однорідні.

Розподіл рівнів готовності експериментальної групи до професійної діяльності до й після формувального експерименту відображено на діаграмах (рисунки 3.5, 3.9).

Після формувального експерименту в експериментальній групі зменшилася на 25,0 % кількість курсантів із низьким рівнем готовності до професійної діяльності, водночас збільшилася чисельність курсантів із високим і середнім рівнями – на 21,3 % та на 3,7 % відповідно. Суттєво підвищився якісний рівень експериментальної групи, а її кількісні показники після експерименту значуще перевищують показники до експерименту.

Узагальнені показники контрольної й експериментальної групи до та після формувального експерименту відображено в таблиці 3.22.

Таблиця 3.22

Рівні готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

(узагальнені показники, у %)

Рівень	Низький	Середній	Високий
КГ – до форм. експер.	39,7	48,5	11,8
КГ – після форм. експер.	27,4	54,9	17,7
різниця	-12,3	+6,4	+5,9
ЕГ – до форм. експер.	40,4	49,3	10,3
ЕГ – після форм. експер.	15,4	53,0	31,6
Різниця	-25,0	+3,7	+21,3

Отже, педагогічний експеримент підтвердив ефективність змодельованої педагогічної системи процесу підготовки майбутніх фахівців оперативно-

рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Статистичний аналіз дає підстави констатувати, що після завершення експериментальної роботи відмінності між учасниками контрольної й експериментальної груп за всіма основними показниками є достовірними. Експериментальна група має високу мотивацію до професійної діяльності, достатній рівень фізичної й розумової працездатності та достатню психофізіологічну підготовленість до майбутньої професійної діяльності в екстремальних умовах. Підтверджено також гіпотезу дослідження.

Висновки до третього розділу

У розділі визначені й теоретично обґрунтовані критерії підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях (особистісно-мотиваційний, когнітивно-операційний, поведінково-діяльнісний); показники (сформованість мотивації навчання; професійна спрямованість; розвиток професійно-особистісних якостей; опанування теоретичних знань; наявність сформованих професійно орієнтованих умінь; застосування теоретичних знань на практиці; сформованість аналітико-діагностичних умінь, навичок самостійної роботи; розвиток рефлексії). Диференційовано високий, середній і низький рівні підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Дослідницько-експериментальна робота з підготовки курсантів ВНЗ ДСНС України до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях організована згідно з теоретично обґрунтованими педагогічними умовами підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності. Експеримент передбачав реалізацію трьох етапів: констатувального, формувального, контрольного.

Під час формувального етапу дослідницько-експериментальної роботи впроваджено спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-

рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях», що має на меті теоретичну і практичну підготовку курсантів до виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях та є рушієм фахової підготовки курсантів до їхньої подальшої професійної діяльності.

Результати формувального етапу дослідницько-експериментальної роботи довели ефективність окреслених і перевірених нами педагогічних умов методичної системи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Це засвідчують кінцеві результати рівнів підготовленості майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Після формувального експерименту в експериментальній групі зменшилася на 25,0 % кількість курсантів із низьким рівнем готовності до професійної діяльності, водночас збільшилася чисельність курсантів із високим і середнім рівнями – на 21,3 % та на 3,7 % відповідно.

Унаслідок упровадження в навчальний процес авторської методики суттєво підвищився якісний рівень експериментальної групи, а її кількісні показники наприкінці експерименту значуще перевищують показники до експерименту. У контрольній групі зменшилася на 12,3 % кількість курсантів із низьким рівнем готовності до професійної діяльності, натомість збільшилася чисельність курсантів із високим і середнім рівнями – на 5,9 % та на 6,4 % відповідно. Однак позитивні зміни в цій групі менш переконливі; вони не призвели до суттєвого підвищення якісного рівня групи.

Результати педагогічного експерименту доводять, що курсанти ЕГ мають більший рівень мотивації до професійної діяльності, достатній рівень фізичної підготовки й розумової працездатності та належну психофізіологічну підготовленість до майбутнього фаху в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій. Експериментальний зміст програми спецкурсу впливає на ефективне опанування курсантами змісту новітніх технологій (інтерактивних) і підходів (особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного); умінь застосовувати їх як у навчальному процесі, так і в подальшій професійній

діяльності. Програма спецкурсу допомагає оволодіти змістом базисних понять («діяльність», «професійна діяльність», «надзвичайна ситуація», «професійна діяльність майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях»), ознайомитися з особливостями надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби, із міжнародним досвідом діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби, психолого-педагогічними засадами професійного відбору до професій екстремального профілю діяльності, структурою професійно важливих якостей фахівців ризиконебезпечних професій.

Розроблений спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях» сприяє ефективному засвоєнню знань і закріпленню вмінь курсантів на заняттях. Порівняльний аналіз констатувального й формувального експерименту доводить, що виокремлення педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, оптимальних для якісно високої підготовки курсантів до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, систематична та цілеспрямована робота з курсантами, залучення курсантів до активної пізнавальної діяльності через застосування інтерактивних технологій навчання й підходів (особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного) впливають на підвищення рівня сформованості професіоналізму та готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Отже, мета розробленого нами спецкурсу полягає в підвищенні рівня підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, тому доцільним є його впровадження в навчальну діяльність вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення й новий підхід до актуальної наукової проблеми – підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. На підставі виокремлених педагогічних умов запропоновано шляхи практичного розв'язання порушеного питання. Проведене науково-педагогічне дослідження засвідчує ефективність виконання окреслених завдань, досягнення мети й уможливорює формулювання низки переконливих та обґрунтованих висновків.

1. На основі аналізу наукових джерел з'ясовано особливості підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях і підсумовано, що донині в науковій літературі немає глибокого й усебічного витлумачення зазначеної проблеми.

Вивчення філософської та психолого-педагогічної літератури послугувало підґрунтям для уточнення сутності поняття «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях». Теоретико-методичну базу дослідження становлять наукові праці, у яких аргументовано й систематизовано основні психолого-педагогічні теорії професійної діяльності.

Запропоновано авторську дефініцію поняття «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях» та «надзвичайні ситуації».

З'ясовано сутність суміжних термінів; виокремлено структурні компоненти діяльності та схарактеризовано її види. Діяльність як організований процес активності суб'єкта, що орієнтований на досягнення конкретної мети, класифікують на професійну та непрофесійну. Диференційовано основні функціональні компоненти професійної діяльності. Системотворчим компонентом названа професія (сфера самореалізації людини).

Специфіка професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби вмотивована такими чинниками: висока відповідальність за життєбезпеку людей, робота в умовах дефіциту часу, рішучість, ухвалення оперативних рішень, стресостійкість до екстремального навантаження, психологічна підготовка до роботи з постраждалими й готовність до дій у надзвичайних ситуацій.

У дослідженні надзвичайні ситуації поділено на п'ять категорій.

2. Осмислення досвіду зарубіжних країн із підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності дало змогу сформулювати теоретичну основу для реалізації практичних завдань організації діяльності фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Зосереджено увагу на необхідності врахування прогресивних ідей іноземних колег. Екстраполяція світового досвіду сприятиме взаємодії між фахівцями оперативно-рятувальної служби різних країн, обміну знаннями, спеціальними навичками й уміннями, виробленню нових підходів не лише в питаннях реагування на ризики, а й щодо теоретичної та практичної підготовки фахівців, тісній співпраці з іноземними рятувальними службами.

На підставі аналізу основних засад діяльності та професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби в закордонних державах, найбільш подібних до України, зазначено, що зарубіжна система життєбезпеки суспільства має багато спільних ознак з українською, але організація професійної підготовки фахівців є більш досконалою.

3. Унаслідок опрацювання наукових студій розроблено авторську професіограму фахівців оперативно-рятувальної служби. Професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби – ієрархічна структура, що складається з таких компонентів: завдання й уміння; що повинні знати та вміти фахівці; специфічні професійні якості.

У дисертації схарактеризовано зміст і структуру підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Наголошено, що зміст підготовки майбутніх фахівців

оперативно-рятувальної служби регламентований навчальними планами та програмами вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а структура представлена комплексом професійно-особистісних чинників майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби, сформованим під час навчально-виховної діяльності.

Удосконаленню методичного складника навчального плану ВНЗ ДСНС України сприятиме розроблений спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».

Виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях: організація навчального процесу для формування професійно важливих якостей; розвиток професійної іншомовної компетентності; структурування навчальної діяльності відповідно до застосування інтерактивних технологій навчання.

4. Створено педагогічну модель підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. До складу моделі входять: мета й завдання, принципи взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, етапи, педагогічні умови, компоненти, критерії й рівні підготовленості майбутніх фахівців до професійної діяльності, а також кінцевий результат. Системоутворювальним компонентом слугує загальна мета, якій підпорядковані всі структурні компоненти цієї системи. Така модель уможливорює цілісність процесу фахової підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до виконання службових обов'язків в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій.

5. Для верифікації ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях виконано дослідницько-експериментальну перевірку дієвості навчальної програми авторського спецкурсу.

Описано динаміку рівнів підготовленості майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, що репрезентована низкою показників. Згідно з результатами формувального експерименту, в експериментальній групі на 25,0 % зменшилася кількість курсантів із низьким рівнем готовності до професійної діяльності, а також зросла чисельність курсантів із високим і середнім рівнями – на 21,3 % та на 3,7 % відповідно. У контрольній групі зменшилася на 12,3 % кількість курсантів із низьким рівнем готовності до професійної діяльності, водночас збільшилася чисельність курсантів із високим і середнім рівнями – на 5,9 % та на 6,4 % відповідно. Підсумовано, що позитивні зміни в цій групі менш промовисті та не засвідчують суттєвого підвищення якісного рівня групи.

На підставі результатів формувального експерименту зроблено висновок про ефективність реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Формувальний експеримент довів, що курсанти експериментальної групи, порівняно з контрольною, мають за узагальненими показниками вищий якісний рівень готовності до професійної діяльності. Серед позитивів – зменшення в експериментальній групі показників низького рівня підготовленості до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Унаслідок зіставлення результатів дослідницько-експериментальної роботи підсумовано, що виокремлені педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях є ефективними. Змістове наповнення програми авторського спецкурсу адресоване майбутнім фахівцям оперативно-рятувальної служби та сприяє опануванню ними ґрунтовних знань.

Теоретико-методологічне обґрунтування основних положень дослідницько-експериментальної роботи (дотримання вимог системного підходу; оперування сучасними методами з огляду на об'єкт, предмет, мету й

завдання, упровадження результатів експериментальної роботи в практику навчальної діяльності профільних вищих освітніх закладів) підтверджує достовірність її результатів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби. До перспективних напрямів належить з'ясування шляхів формування готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях та вивчення прогресивних ідей закордонного досвіду професійної підготовки у сфері цивільного захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Педагогическая практика студентов : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / О. А. Абдуллина, Н. Н. Загрязкина. – М. : Просвещение, 1989. – 175 с.
2. Айламазьян А. М. Деловые игры и их использование в психологическом исследовании / А. М. Айламазьян, М. М. Лебедева // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 143–150.
3. Альбуханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности : монография / К. А. Альбуханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 336 с.
4. Аминов Н. А. Модель работы эффективного психоконсультанта в системе психолого-медико-социальных центров Москвы / Н. А. Аминов, Н. А. Янковская // Психологическая наука и образование. – 1999. – № 3–4. – С. 92–105.
5. Аминов Н. А. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов / Н. А. Аминов, М. В. Молоканов // Вопросы психологии. – 1992. – № 1–2. – С. 73–83.
6. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев ; АН СССР, Ин-т психологии. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с. – (Серия «Мастера психологии»).
7. Андриенко А. С. Развитие иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности студентов технического вуза : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. С. Андриенко ; Таганрогский технологический ин-т ФГОУ ВПО «Южный федеральный ун-т». – Ростов н/Д., 2007. – 26 с.
8. Андрієнко М. В. Проблеми міжнародного співробітництва у сфері цивільного захисту / М. В. Андрієнко // XII Міжнародний виставковий форум «Технології захисту – 2013» : матеріали 15 Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників. – К. : ІДУЦЗ ДСНС України, 2013. – С. 57–59.

9. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности / В. Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 158 с.
10. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А. Г. Асмолов. – М. : изд-во «Ин-т практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 768 с.
11. Ашеро́в А. Т. Методы и модели обучения студентов компьютерных специальностей эргономической экспертизе трудовой среды / А. Т. Ашеро́в, В. В. Малёваная. – Х. : «НТМЛ», 2009. – 152 с.
12. Бабенко Ю. Деякі аспекти психології поведінки людей в екстремальних умовах / Ю. Бабенко, Л. Ішичкіна // Пожежна безпека. – 2003. – № 8 (47). – С. 31.
13. Бакиева Ф. Р. Кейс-метод как способ формирования профессиональной компетентности будущих педагогов / Ф. Р. Бакиева, В. С. Муллакаева // Молодой ученый. – 2015. – № 12. – С. 707–710.
14. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : ООО «Фортуна – пресс», 1998. – 464 с.
15. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.
16. Барабанщиков А. В. Психология и педагогика высшей военной школы / А. В. Барабанщиков. – М. : Воениздат, 1989. – 366 с.
17. Баранников А. В. Содержание общего образования: компетентностный подход / А. В. Баранников. – М. : ГУ ВШЭ, 2002. – 134 с.
18. Бараннік В. А. Соціальні особливості розвитку військовослужбовців строкової служби з девіантною і делінквентною поведінкою до призову на службу / В. А. Бараннік // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2001. – Т. 3 (Ч. 1). – С. 137–141.
19. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) / В. І. Барко. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 448 с.

20. Барышникова С. Н. Формирование коммуникативной компетенции в системе обучения иноязычной речевой деятельности студентов медицинских вузов : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / С. Н. Барышникова ; Саратовский государственный медицинский ун-т. – Саратов, 2005. – 22 с.

21. Безопасность полетов : учеб. для вузов / [Р. В. Сакач, Б. В. Зубков, М. Ф. Давиденко и др.] ; под ред. Р. В. Сакача. – М. : Транспорт, 1989. – 239 с.

22. Бельчиков Я. М. Деловые игры / Я. М. Бельчиков, М. М. Бирштейн. – Рига : Автос, 1989. – 302 с.

23. Бернштейн Н. А. Физиология движений и активность / Н. А. Бернштейн ; под ред. академика О. Г. Газенко ; изд. подгот. проф. И. М. Фейгенберг. – М. : Наука, 1990. – 498 с.

24. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2. – 344 с.

25. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.

26. Бигунец В. Д. Физиолого-гигиеническая характеристика профессиональной деятельности спасателей МЧС России : дисс. ... канд. мед. наук : спец. 05.26.02 «Безопасность в чрезвычайных ситуациях (по отраслям наук)» / Бигунец Василий Дмитриевич ; Всероссийский центр экстренной и радиационной медицины. – Санкт-Петербург, 2004. – 138 с.

27. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Бикова ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2001. – 21 с.

28. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті:

світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К. І. С», 2004. – С. 47–52.

29. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 272 с.

30. Бобохуджаев Ш. И. Инновационные методы обучения: особенности кейс-стади метода обучения и пути его практического использования / Ш. И. Бобохуджаев, З. Ю. Юлдашев. – Ташкент : «IQTISOD-MOLIYA», 2006. – 88 с.

31. Бовин Б. Г. Профессионально-личностные качества сотрудников органов внутренних дел / Б. Г. Бовин, Е. А. Киселева, О. М. Улашников // Известия методического центра профессионального образования и координации научных исследований. – 1996. – № 2. – С. 112–129.

32. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособ. для вузов / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.

33. Болтівець С. І. Педагогічна психогігієна: теорія і методика : монографія / С. І. Болтівець. – К. : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2000. – 302 с.

34. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.

35. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – 2-е изд. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 1456 с.

36. Бут В. П. Методичні рекомендації по особливостях професійного відбору до оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / В. П. Бут, В. В. Вареник. – Черкаси : Черкаський ін-т пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля, 2004. – 133 с.

37. Бут В. П. Формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Бут Віталій Петрович ; Національна академія оборони України. – К., 2008. – 255 с.

38. Вареник В. В. Інженерно-психологічне забезпечення професійного відбору до державної пожежної охорони України : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психологія праці, інженерна психологія» / Вареник Володимир Володимирович ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 219 с.

39. Варій М. Й. Військова психологія і педагогіка : посіб. / М. Й. Варій, М. М. Козяр, М. С. Коваль ; за заг. ред. М. Й. Варія. – Львів : «Сполом», 2003. – 624 с.

40. Варій М. Й. Психічні стани військовослужбовців у ході військової діяльності / М. Й. Варій // Військова психологія і педагогіка : посіб. – Львів : «Сполом», 2003. – С. 199–244.

41. Васянович Г. П. Вступ до філософії : навч. посіб. / Г. П. Васянович. – Львів : «Норма», 2001. – 216 с.

42. Введение в психологию / под общ. ред. проф. А. В. Петровского. – М. : Издательский центр «Академия», 1996. – 496 с.

43. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

44. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.

45. Вовчаста Н. Я. Організаційно-педагогічні умови професійної підготовки фахівців пожежно-рятувальної служби : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Я. Вовчаста ; Вінницький державний педагогічний ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2010. – 21 с.

46. Военная инженерная психология / [Б. Ф. Ломов, А. А. Васильев, В. В. Офицеров, В. Ф. Рубахин]. – М. : Воениздат, 1970. – 400 с.

47. Гаврилов В. Е. Использование модульного подхода для психологической классификации профессий в целях профориентации / В. Е. Гаврилов // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 35–38.

48. Гальперин П. Я. Введение в психологию : учеб. пособ. для вузов / П. Я. Гальперин. – М. : «Книжный дом «Университет», 1999. – 332 с.

49. Гонтаренко Л. О. Професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби МНС України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Л. О. Гонтаренко ; Університет цивільного захисту України. – Х., 2008. – 22 с.

50. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

51. Гора В. А. Формування готовності до професійного спілкування майбутніх керівників оперативно-рятувальних служб цивільного захисту в умовах надзвичайних ситуацій : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Гора ; Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2014. – 20 с.

52. Горак Г. І. Філософія : курс лекцій / Г. І. Горак. – К. : «Відбір», 1998. – 272 с.

53. Грибенюк Г. С. Мотиваційна готовність курсантів і слухачів вищого навчального закладу до професійної діяльності : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Г. С. Грибенюк ; Київський військовий гуманітарний ін-т. – К., 1997. – 17 с.

54. Грибенюк Г. С. Розвиток саморегуляції у професійній діяльності майбутніх рятувальників / Г. С. Грибенюк ; Черкаський ін-т пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2006. – 397 с.

55. Григоренко М. М. Безопасность жизнедеятельности : учеб. пособ. / М. М. Григоренко. – СПб. : СПбГУЭФ, 2008. – 112 с.

56. Громкова М. Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности : учеб. пособ. для вузов / М. Т. Громкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 415 с.

57. ГСВОУ 06 Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра напрямку підготовки 0928 «Пожежна безпека», кваліфікації 3439 «Фахівець з протипожежної безпеки», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 2006 р.

58. ГСВОУ 07 Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-професійна програма підготовки магістра напрямку підготовки за спеціальністю 8.092801 «Пожежна безпека», кваліфікації 2149.1 «науковий співробітник (галузь інженерна справа)», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 2007 р.

59. ГСВОУ 07 Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика магістра напрямку підготовки за спеціальністю 8.092801 «Пожежна безпека» напрямку підготовки 0928 «Пожежна безпека» кваліфікації 2149.1 «науковий співробітник (галузь інженерна справа)», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 2007 р.

60. Губанов В. М. Чрезвычайные ситуации социального характера и защита от них : учеб. пособ. / В. М. Губанов, Л. А. Михайлов, В. П. Соломин. – М. : Дрофа, 2007. – 285 с.

61. Гуріненко І. Ю. Педагогічні умови застосування засобів мас-медіа у професійній підготовці майбутніх державних інспекторів з пожежної безпеки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Гуріненко Інна Юріївна ; Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. – Черкаси, 2012. – 282 с.

62. Гудзик І. Шкільні програми для компетентісно орієнтованого навчання російської мови у початкових класах (аналіз програм) / І. Гудзик // Початкова школа. – 2006. – № 12. – С. 46–50.

63. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.

64. Данилов М. А. Процесс обучения / М. А. Данилов // Основы дидактики / под ред. Б. П. Есипова. – М. : Учпедгиз, 1967. – С. 197–198.

65. Депутат О. П. Цивільна оборона : навч. посіб. / О. П. Депутат, І. В. Коваленко, І. С. Мужик ; за ред. В. С. Франчука ; Наук.-метод. центр вищ. освіти. Курси цив. оборони Львів. обл. держадмін. – Львів : Афіша, 2000. – 332 с.

66. Державний класифікатор України. ДК 019-2001. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій : Наказ 19.11.2001 р. № 552. – К. : Держстандарт України, 2002. – 16 с.

67. Деркач А. А. Профессионализм деятельности в особых и экстремальных условиях / А. А. Деркач, С. Гремлинг, С. Ауэрбах. – М. : изд-во РАГС, 1998. – 223 с.

68. Деятельность // Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : «Сов. энциклопедия», 1983. – 840 с.

69. Дикая Л. Г. Деятельность и функциональное состояние: активационный компонент деятельности / Л. Г. Дикая // Психологические проблемы профессиональной деятельности : сб. – М. : Наука, 1991. – С. 93–111.

70. Дикая Л. Г. Психология саморегуляции функционального состояния субъекта в экстремальных условиях деятельности : дисс. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.03. «Психология труда, инженерная психология, эргономика» / Дикая Лариса Григорьевна ; РГБ. – М., 2003. – 342 с.

71. Ділова гра в підготовці керівника гасіння пожежі / [І. Г. Маладика, Л. В. Маладика, М. Г. Шкарабура, О. М. Мирошник]. – Черкаси : [ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ], 2014. – 203 с.

72. Дмитриева М. А. Психология труда и инженерная психология : учеб. пособ. / М. А. Дмитриева, А. А. Крылов, А. И. Нафтульев ; под общ. ред. А. А. Крылова ; ЛГУ. – Л. : изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 220 с.

73. Домбровська С. М. Міжнародний досвід розвинених демократичних країн у сфері цивільного захисту/ С. М. Домбровська, Ю. Є. Харламова // XII Міжнародний виставковий форум «Технології захисту-2013»: матеріали 15 Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників. – К.: ІДУЦЗ ДСНС України, 2013. – С. 118–119.

74. Дружилов С. А. Обобщенный (интегральный) подход к обеспечению становления профессионализма человека [Электронный ресурс] / С. А. Дружилов // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2012. – № 1 (21). – Режим доступа: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2012n1-21/621-druzhilov21.html>.

75. Дружилов С. А. Основы психологии профессиональной деятельности инженеров-электриков: монография / С. А. Дружилов. – М.: Академия естествознания, 2010. – 119 с.

76. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. – [Електронний ресурс] / О. Дурманенко. – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/752/1/Durmanenko_O%201.pdf.

77. Дячкова О. М. Адаптація курсантів вищого навчального закладу МНС України до умов професійної діяльності / О. М. Дячкова // Вісник Черкаського ун-ту. – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси: вид. від. Черкаського національного ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. № 191 (Ч. II). – С. 40–43.

78. Дячкова О. М. Міжкультурна компетентність фахівців з протипожежної безпеки у контексті компетентнісного підходу: теоретичний аспект / О. М. Дячкова // Актуальні проблеми менталінгвістики: зб. наук. пр. за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції / відп. ред. Л. В. Корновенко. – Черкаси: видав. Чабаненко Ю. А., 2013. – С. 176–178.

79. Дячкова О. М. Міжнародний досвід організації діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях / О. М. Дячкова // Вісник Черкаського ун-ту. – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси: вид. від.

Черкаського національного ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2015. – Вип. №3 (336). – С. 3–7.

80. Дячкова О. М. Надзвичайна ситуація як середовище професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби / О. М. Дячкова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Чернівецький нац. ун-т. – Чернівці, 2014. – Вип. 715. – С. 57–62.

81. Дячкова О. М. Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях : навч.-метод. посіб. / О. М. Дячкова. – Черкаси : вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – 86 с.

82. Дячкова О. М. Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій / О. М. Дячкова // Вісник Черкаського ун-ту. – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси : вид. від. Черкаського національного ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2015. – Вип. №6 (339). – С. 133–137.

83. Дячкова О. М. Психологічні особливості діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях / О. М. Дячкова // Наукові записки РВВ КДПУ ім. В. Винниченка / ред. кол. В. В. Радул, В. А. Кушнір та ін. – Кіровоград, 2015. – Вип. 135: Педагогічні науки. – С. 109–113.

84. Дячкова О. М. Психолого-педагогические принципы профессионального отбора профессий экстремального профиля деятельности / О. М. Дячкова // Вектор науки Тольяттинского государственного ун-та. – Серия: Педагогика, психология. – Тольятти, 2014. – Вып. № 3 (18). – С. 94–96.

85. Дячкова О. М. Сутність і структура іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців з протипожежної безпеки / О. М. Дячкова // Вітчизняна філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення : зб. наук. пр. – Черкаси : вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 4. – С. 125–129.

86. Дячкова О. М. Сутність понять «діяльність», «професійна діяльність», «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби

у надзвичайних ситуаціях» / О. М. Дячкова // Вісник Черкаського ун-ту. – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси : вид. від. Черкаського національного ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. № 10 (303). – С. 141–145.

87. Дячкова О. М. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх фахівців з протипожежної безпеки як наукова проблема / О. М. Дячкова // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених «Родзинка – 2013»: матеріали XV Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Черкаси, 18–19 квітня 2013 р.). – Черкаси : Брама-Україна, 2013. – С. 54–56.

88. Ежанова Л. В. Постановка и решение управленческих задач на промышленных предприятиях методом деловых игр [Электронный ресурс] / Л. В. Ежанова. – Режим доступа : <http://www.indepsocres.spb.ru/home.html>.

89. Екстремальна психологія : підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – Х. : НУЦЗУ, 2007. – 502 с.

90. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред.: О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

91. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала / Е. П. Ермолаева. – М. : изд-во «Ин-т психологии РАН», 2008. – 347 с.

92. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. П. Євсюков ; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2007. – 20 с.

93. Забродин Ю. М. Основные направления исследований деятельности человека – оператора в особых и экстремальных условиях / Ю. М. Забродин, В. Г. Зазыкин // Психологические проблемы деятельности в особых условиях / под ред. Б. Ф. Ломова, Ю. М. Забродина. – М. : Наука, 1985. – 182 с.

94. Задворна С. Г. Концептуальне моделювання навчальної інформації : навч.-метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / С. Г. Задворна. – Черкаси : вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – 96 с.
95. Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
96. Закон України від 10.02.1998 р. № 103 «Про професійно-технічну освіту» (Редакція станом на 01.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=103/98-%C2%D0>.
97. Занько С. Ф. Игра и учение / С. Ф. Занько, Ю. С. Тюнников, С. Н. Тюнникова. – М. : Ассоциация «Профессиональное образование», 1992. – Ч. 1. – 127 с.
98. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
99. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Э. Ф. Зеер. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 240 с.
100. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 5 мая. – Режим доступа : <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
101. Знаменок Г. М. Психіка людини в екстремальних ситуаціях (на прикладі життєдіяльності в умовах війни) / Г. М. Знаменок // Військова освіта : зб. наук. пр. – 2003. – № 12. – С. 34–44.
102. Зубар К. І. Інструктивні матеріали по впровадженню кейс-методу [Електронний ресурс] / К. І. Зубар. – Режим доступу : <http://pedkab.wordpress.com/2013/01/28/кейс-метод>.
103. Зюбин Л. М. Психология воспитания / Л. М. Зюбин. – М. : Высшая школа, 1991. – 94 с.

104. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Е. М. Иванова. – М. : МГУ, 1987. – 208 с.
105. Іващенко О. А. Формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби у вищому навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Іващенко Оксана Алімівна ; Кіровоградський державний пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2013. – 244 с.
106. Інноваційні методики навчання у професійно-технічній освіті : монографія / за ред. І. Козловської. – Львів : Сполом, 2006. – 172 с.
107. Інноваційні форми підвищення кваліфікації бібліотечного персоналу : методичні рекомендації, поради / уклад.: І. М. Хмара, І. М. Палаташ ; Закарпат. обл. б-ка для дітей та юнацтва. – Ужгород : вид-во Олександрів Гаркуші, 2013. – 32 с. – (Фаховий блокнот; вип. 4).
108. Каверіна О. Г. Інтегративний підхід до формування готовності студентів вищих навчальних закладів до професійної комунікації : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Г. Каверіна ; АПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К., 2010. – 46 с.
109. Капля А. М. Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / А. М. Капля ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 22 с.
110. Карпов А. В. Психологический анализ трудовой деятельности : учеб. пособ. – Ярославль : ЯрГУ, 1988. – 76 с.
111. Карпов А. В. Психология труда : учеб. для вузов / А. В. Карпов, Е. В. Конева, Е. В. Маркова. – М. : Владос-Пресс, 2005. – 352 с.
112. Картамышев П. В. Методика летного обучения / П. В. Картамышев, А. К. Тарасов. – М. : Транспорт, 1974. – 312 с.

113. Каспрік Н. М. Система профорієнтаційної роботи в закладах профтехосвіти : метод. посіб. / Н. М. Каспрік. – Хмельницький : ХНУ, 2006. – 58 с.
114. Кашлев С. С. Технология интерактивного обучения / С. С. Кашлев. – Мн. : Белорусский верасень, 2005. – 196 с.
115. Кларин М. В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта / М. В. Кларин // Педагогика. – 2000. – № 7. – С. 12–19.
116. Климов Е. А. Введение в психологию труда : учеб. для вузов / Е. А. Климов. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. – 350 с.
117. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д. : «Феникс», 1996. – 304 с.
118. Климов Е. А. Пути в профессионализм (Психологический взгляд) : учеб. пособ. / Е. А. Климов. – М. : Московский психолого-социальный ин-т: Флинта, 2003. – 320 с.
119. Ключко В. І. Формування професійно спрямованої іншомовної компетентності фахівців технічних та економічних спеціальностей засобами сучасних інформативних технологій : монографія / В. І. Ключко, М. Г. Прадівляний ; М-во освіти і науки України, Вінницький національний технічний ун-т. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 196 с.
120. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI (із змінами, внесеними згідно із Законами № 224-VII від 14.05.2013 та № 353-VII від 20.06.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
121. Козак С. В. Формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. В. Козак ; Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2001. – 24 с.

122. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент : підруч. : у 2 ч. / В. А. Козаков ; МОН України, КНЕУ. – К. : КНЕУ, 2000. – Ч. 1 : Психологія суб'єкта діяльності. – 243 с.
123. Козубовська І. В. Особливості професійно-педагогічного спілкування з важковиховуваними дітьми молодшого шкільного віку : навч. метод. посіб. / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець ; Ужгородський державний ун-т. – Ужгород : [б. в.], 1999. – 91 с.
124. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях / М. М. Козяр. – Львів : СПОЛОМ, 2004. – 376 с.
125. Козяр М. М. Педагогічні основи процесу виховання військовослужбовців / М. М. Козяр // Військова психологія і педагогіка : навч. посіб. / за заг. ред. М. Й. Варія. – Львів : СПОЛОМ, 2003. – С. 510–547.
126. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Козяр Михайло Миколайович ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 532 с.
127. Колледж пожарной безопасности и гражданской защиты Латвийской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ucak.vugd.gov.lv/rus/>.
128. Кондаш О. Волнение: страх перед испытанием / О. Кондаш. – К. : Радянська школа, 1981. – 172 с.
129. Кондрашова Л. В. Концепція взаємодії моральних і психологічних якостей у змісті педагогічного професіоналізму / Л. В. Кондрашова // Професійне становлення майбутнього вчителя : монографічний огляд / за ред. Л. В. Кондрашової. – Кривий Ріг : [б. в.], 2006. – С. 6–34.
130. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. С. Корольчук. – [2-е вид., випр. та доп.]. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400 с.

131. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 532 с.

132. Красий А. С. Педагогические условия профессионального отбора и подготовки специалистов для работы в условиях чрезвычайных ситуаций : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Красий Андрей Сергеевич ; Ин-т общего образования. – М., 1999. – 157 с.

133. Кремень М. А. Спасателю о психологии / М. А. Кремень. – Мн. : Изд. центр БГУ, 2003. – 136 с.

134. Криворучко Л. С. Організація професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних умовах : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Криворучко Лариса Сергіївна ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 209 с.

135. Кришталь М. А. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : навч. посіб. / М. А. Кришталь. – Черкаси : Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2011. – 226 с.

136. Крылова Н. Б. Формирование культуры будущего специалиста : метод. пособ. / Н. Б. Крылова. – М. : Высш. шк., 1990. – 142 с.

137. Кубрак С. В. Модель профессионального саморазвития будущего учителя филологического профиля средствами информационных технологий / С. В. Кубрак // Вісник Житомирського державного ун-ту. – Серія : Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 4 (70). – С. 93–97.

138. Кузьмінський А. І. Наукові засади методичної підготовки майбутнього вчителя математики / А. І. Кузьмінський, Н. А. Тарасенкова, І. А. Акуленко. – Черкаси : вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – 320 с.

139. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

140. Кулагин Б. В. Основы профессиональной психодиагностики / Б. В. Кулагин. – Л. : Медицина, 1984. – 216 с.
141. Куликов Л. В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики : учеб. пособ. – Санкт-Петербург : «Питер», 2004. – 464 с.
142. Кусій М. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності у ВНЗ МНС України : метод. рекомендації / М. Кусій ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. Козяра М. М. – Львів : вид-во СПОЛОМ, 2011. – 128 с.
143. Кусій М. І. Підготовка майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Кусій Мирослава Ігорівна ; Львівський державний ун-т безпеки життєдіяльності. – Львів, 2011. – 267 с.
144. Кусій М. І. Розробка та використання моделювання у професійній підготовці майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби / М. І. Кусій // Вища освіта України. – К. : вид-во «Гнозис», 2011. – Т. VII (25). – С. 220–226.
145. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. – М. : Политиздат, 1989. – 228 с.
146. Левитов Н. Д. Психология труда / Н. Д. Левитов. – М. : Учпедгиз, 1963. – 340 с.
147. Леонова А. Б. Психопрофилактика стрессов / А. Б. Леонова, А. С. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 123 с.
148. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
149. Лисюк С. Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій до професійної діяльності : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / С. Г. Лисюк ; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2011. – 20 с.

150. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Ліфарєва. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
151. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 446 с.
152. Ломов Б. Ф. Системный подход и система детерминизма в психологии / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. – 1989. – № 4. – С. 19–33.
153. Лоос В. Г. Об активных методах в психологической подготовке руководителей и педагогов / В. Г. Лоос // Методические вопросы. – 1982. – Т. 3. – С. 73–81.
154. Лукашевич Н. П. Психология труда : учеб.-метод. пособие / Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская, Е. И. Бондарчук ; под ред. И. П. Лукашевича. – К. : МАУП, 1997. – 104 с.
155. Майборода А. О. Концептуальні засади акмеологічного підходу у професійній підготовці майбутніх інженерів пожежної безпеки / А. О. Майборода // Вісник Черкаського ун-ту. – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси : вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 183. – Ч. IV. – С. 85–89.
156. Майборода А. О. Формування акмеологічної компетентності майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту у процесі професійної підготовки : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. О. Майборода ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 22 с.
157. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / М. В. Макаренко. – К. : Ін-т фізіології

ім. О. О. Богомольця НАН України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗС України, 2006. – 395 с.

158. Макаренко Н. В. Теоретические основы и методики профессионального психофизиологического отбора военных специалистов / Н. В. Макаренко. – К. : Научно-исследовательский ин-т проблем военной медицины Украинской военно-медицинской академии, 1996. – 336 с.

159. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.

160. Максименко С. Д. Общая психология / С. Д. Максименко. – М. : «Рефл-бук»; К. : «Ваклер», 2004. – 528 с.

161. Максимчук Л. Педагогічні умови застосування інтерактивних технологій у підготовці майбутніх економістів-міжнародників [Електронний ресурс] / Л. Максимчук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2012. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_1_13.pdf.

162. Маладика Л. В. Педагогічні технології підготовки майбутніх бакалаврів пожежної безпеки в процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Маладика ; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2015. – 20 с.

163. Маладика Л. В. Практичний аспект організації самостійної роботи в умовах реалізації основних вимог Болонського процесу / Л. В. Маладика // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – К.; Вінниця : [б. в.], 2012. – Вип. 33. – С. 27–32.

164. Марищук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств : автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.03 «Психология труда,

инженерная психология, эргономика» / В. Л. Марищук ; Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный ун-т им. А. А. Жданова Военный дважды Краснознаменный ин-т физической культуры. – Л., 1982. – 32 с.

165. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : МГФ «Знание», 1996. – 308 с.

166. Маркова А. К. Формирование мотивации учения : пособ. для учителя / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.

167. Мартинюк І. А. Концептуальна модель професійно важливих якостей психолога початкової школи / І. А. Мартинюк // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – К. : [б. в.], 2002. – Т. IV. – Ч. 7. – С. 157–161.

168. Махорт Н. Проблема мотивації у трудовій діяльності / Н. Махорт // Управління персоналом. – 2002. – № 7. – С. 35–37.

169. Машбиць Е. И. Диалог в обучающей системе / Е. И. Машбиць, В. Б. Андриевская, Е. Ю. Комиссарова. – К. : Вища школа, 1989. – 184 с.

170. Медведев В. И. Устойчивость физиологических и психофизиологических функций человека при действии экстремальных факторов / В. И. Медведев. – Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1982. – 104 с.

171. Мельник С. И. Роль и место игры при обучении иностранному языку / С. И. Мельник. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореца, 1996. – Вып. 368. – С. 94–103.

172. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту / [уклад. Г. П. Лаврентьева та ін.]. – К. : ІТЗН, 2007. – 74 с.

173. Методичні рекомендації з розроблення складових стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід) / [В. Л. Гуло, К. М. Левківський, Л. О. Котоловець та ін.]. – К. : ІТЗО МОНУ, 2013. – 92 с.

174. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Миронець Сергій Миколайович ; Ун-т цивільного захисту України. – Х., 2007. – 250 с.

175. Миронець С. М. Структура професійно важливих якостей рятувальників МНС України / С. М. Миронець // Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗИС», 2003. – Т. V (Ч. 2). – С. 151–156.

176. Михайлишин О. О. Формування професійно-педагогічної готовності офіцерів-прикордонників до виховної роботи в умовах нестандартних ситуацій : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Михайлишин Орест Олегович ; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 207 с.

177. Міхеєва Л. В. Формування мотивації вивчення педагогічних дисциплін майбутніми вчителями праці і професійного навчання : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Міхеєва ; Вінницький державний педагогічний ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 17 с.

178. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 3-тє видання, допов. – К. : ВАТ «КДНК», 2001. – 608 с.

179. Москаленко А. М. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу / А. М. Москаленко // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2004. – № 20. – С. 51–55.

180. Москаленко А. П. Психологическое обеспечение профессионального отбора в вузы системы МВД Украины : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология,

эргономика» / Москаленко Андрей Петрович ; Национальный ун-т внутренних дел. – Х., 2002. – 204 с.

181. Москаленко О. І. Методологічні засади підготовки авіаційних фахівців до виконання професійних дій в екстремальних умовах : навч.-метод. посіб. / О. І. Москаленко. – Кіровоград : «ПОЛІМЕД-Сервіс», 2014. – 188 с.

182. Мул С. А. Психологічна готовність персоналу прикордонного контролю до дії в екстремальних умовах : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. А. Мул ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2011. – 22 с.

183. Наказ МНС України № 444 від 01.07.2009 «Про затвердження Настанови з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mns.gov.ua/files/2010/11/22/nakaz444.doc.

184. Наказ МНС України від 01.09.2009 № 601 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки особового складу органів і підрозділів цивільного захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mns.gov.ua/files/2010/11/3/Nakaz601.doc.

185. Наказ МНС України від 01.12.2009 № 808 «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України». – К. : МНС України, 2009. – 127 с. – (Нормативний документ МНС України. Наказ).

186. Науменко Ф. І. Про предмет і принципи дидактики вищої школи : лекція з педагогіки вищої школи для аспірантів і молодих викладачів вузів / Ф. І. Науменко. – Львів : [б. в.], 1970. – 25 с.

187. Національна психологічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vocabulary.ru/dictionary>.

188. Небылицын В. Д. Избранные психологические труды / В. Д. Небылицын. – М. : Педагогика, 1990. – 408 с.

189. Немов Р. С. Психология: Словарь-справочник : в 2 ч. / Р. С. Немов. – М. : изд-во Владос-Пресс, 2003. – Ч. 1. – 304 с.
190. Никифоров Г. С. Механизмы надежности человека / Г. С. Никифоров // Проблемы индустриальной психологии / под ред. А. А. Крылова и В. Д. Шадрикова. – Ярославль : ЯрГУ, 1976. – С. 102–135.
191. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-ге вид. – К. : Аконіт, 2005. – Т. 3: П–Я. – 928 с.
192. Новиков А. М. Образовательный проект (методология образовательной деятельности) / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : «Эгвес», 2004. – 120 с.
193. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.
194. Овсяннікова Я. О. Соціально-психологічний тренінг як засіб відновлення психологічної стійкості рятувальників МНС України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Я. О. Овсяннікова ; Ун-т цивільного захисту України. – Х., 2010. – 19 с.
195. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – К. : «К. І. С.», 2003. – С. 13–39.
196. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
197. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.] ; за ред. О. М. Пехоти. – К. : вид-во «А. С. К.», 2003. – 255 с.
198. Основи професіографії : навч. посіб. / [С. Я. Карпіловська, Р. І. Мітельман, В. В. Синявський та ін.]. – К. : МАУП, 1997. – 148 с.
199. Основи цивільного захисту : навч. посіб. / [О. В. Бикова, О. Ч. Болієв, Д. М. Деревинський та ін.] ; за заг. ред. канд. іст. наук

М. В. Болотських ; МНС України, Ун-т цивільного захисту України, Ін-т держ. упр. у сфері цивільного захисту. – К. : [б. в.], 2008. – 223 с.

200. Основи цивільного захисту : навч. посіб. / [В. О. Васійчук, В. Є. Гончарук, С. І. Качан, С. М. Мохняк]. – Львів : вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – 417 с.

201. Островерх О. О. Особливості професійної підготовки курсантів та студентів ВНЗ МНС України до наглядово-профілактичної діяльності / О. О. Островерх // Пожежна безпека: теорія і практика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2011. – С. 231–232.

202. Островерхова Н. Урок-ділова гра та її аналіз [Електронний ресурс] / Н. Островерхова. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/technol/718>.

203. Ответчиков А. В. Психические состояния военнослужащих в особых условиях ведения боевых действий : учеб. пособ. / А. В. Ответчиков. – М. : ВПА, 1991. – 112 с.

204. Охременко О. Р. Діяльність у складних, напружених та екстремальних умовах / О. Р. Охременко. – К. : НАОУ, 2004. – 341 с.

205. Павлова А. М. Психология труда : учеб. пособ. / А. М. Павлова ; под ред. Э. Ф. Зеера. – Екатеринбург : изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2008. – 156 с.

206. Павлушенко В. М. Психолого-педагогічні умови адаптації майбутніх офіцерів ВВ МВС України до професійної діяльності : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. М. Павлушенко ; Національна академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2003. – 18 с.

207. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 496 с.

208. Парубок О. М. Дидактичні умови застосування ділових ігор у професійній підготовці фахівців пожежної безпеки : дис. ... канд. пед. наук :

спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Парубок Олександр Миколайович ; Національна академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Вінниця, 2003. – 265 с.

209. Парубок О. М. Ділові ігри в підготовці фахівців протипожежного захисту / О. М. Парубок // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – К.; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2002. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 487–489.

210. Педагогика / под общ. ред. проф. А .П. Кондратюка. – [2-е изд., испр. и доп.]. – К. : «Вища школа», 1982. – 384 с.

211. Педагогический словарь : учеб. пособ. для пед. вузов / [под. ред.: В. И. Загвязинский, А. Ф. Закирова]. – М. : Академия, 2008. – 352 с.

212. Педагогічна майстерність : підручник для студ. вищ. пед. навч. закл. / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.

213. Педагогічний експеримент : навч.-метод. посіб. / [укл. О. Е. Жосан]. – Кіровоград : вид-во КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. – 72 с.

214. Пенно А. Ф. Оптимизация процесса подготовки будущих военных летчиков к деятельности в экстремальных ситуациях / А. Ф. Пенно // Вестник Адыгейского государственного ун-та. – Серия 3: Педагогика и психология. – 2010. – № 2. – С. 50–55.

215. Перегуда Є. Про нерозривність союзу фізиків і ліриків: щоб покращити якість навчального процесу в Україні, Міністерству освіти і науки варто уважніше придивитися до європейського та американського досвіду викладання гуманітарних і суспільних наук у технічних університетах / Є. Перегуда // Український тиждень. – 2015. – № 8 (380). – С. 32–34.

216. Петровский А. В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 19–24.

217. Петрук В. А. Ретроспективний аналіз інноваційних методів навчання [Електронний ресурс] / В. А. Петрук, Н. О. Андрущенко, О. П. Прозор. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Petruk.php>.

218. Платов В. Я. Деловые игры: разработка, организация, проведение : учеб. пособ. / В. Я. Платов. – М. : ИПО Профиздат, 1991. – 192 с.

219. Платонов К. К. Вопросы психологии труда / К. К. Платонов. – М. : Медгиз, 1962. – 264 с.

220. Плахотнюк Н. П. Критерії та показники рівня готовності майбутніх учителів до інноваційної діяльності / Н. П. Плахотнюк // Зб. наук. пр. Слов'янського державного педагогічного ун-ту. – 2010. – Ч. II (5). – С. 181-191.

221. Плачинда Т. С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців: зарубіжний і вітчизняний досвід та шляхи підвищення якості : монографія / Т. С. Плачинда. – Кіровоград : «Полімед-Сервіс», 2014. – 533 с.

222. Пліско В. І. Теоретичні і методичні засади формування готовності працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти / Пліско Валерій Іванович ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 462 с.

223. Покалюк В. М. Педагогічні засади адаптації до умов професійної діяльності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби у профільному вищому навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Покалюк Віктор Миколайович ; Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля. – Черкаси, 2010. – 180 с.

224. Покроєва Л. Проблеми підготовки до навчання шестилітніх першокласників / Л. Покроєва // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 7–9.

225. Пометун О. І. Активні і інтерактивні методи навчання: до питання про диференціацію понять / О. І. Пометун // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 10–15.

226. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К. : «А. С. К.», 2007. – 144 с.
227. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко ; за ред. О. І. Пометун. – К. : «А. С. К.», 2004. – 192 с.
228. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К. І. С.», 2004. – С. 15–24.
229. Попков В. А. Дидактика высшей школы : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Попков, А. В. Коржуев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 192 с.
230. Популярна юридична енциклопедія / [В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
231. Приобретение знаний / под ред. С. Осуги, Ю. Ссаэки ; перевод с японского. – М. : Мир, 1990. – 304 с.
232. Приходько Ю. О. Аналіз стану професійного відбору пожежних-рятувальників МНС України на сучасному етапі / Ю. О. Приходько // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2007. – Вип. 2. – С. 171–181.
233. Приходько Ю. О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Приходько Юрій Олександрович ; Ун-т цивільного захисту України. – Х., 2008. – 307 с.
234. Пророк Н. В. Практичний психолог: професійно важливі якості / Н. В. Пророк // Психологія. – Донецьк, 2002. – № 1. – С. 16–17.
235. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України :

монографія / [М. А. Кришталь, В. П. Садковий, А. Г. Снісаренко, О. В. Тімченко]. – Х.; Черкаси : видавець Ю. Чабаненко, 2011. – 230 с.

236. Профессиональная пригодность: субъектно-деятельностный подход / под ред. В. А. Бодрова. – М. : изд-во «Ин-т психологии РАН», 2004. – 390 с.

237. Прудникова Н. Н. Педагогическая технология формирования иноязычной компетенции студентов неязыковых вузов : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Прудникова Надежда Николаевна ; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского». – Саратов, 2007. – 231 с.

238. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Ин-т практической психологии; Воронеж : «МОДЭК», 1996. – 334 с.

239. Пряжников Н. С. Психология труда и человеческого достоинства / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. – М. : Академия, 2001. – 480 с.

240. Психологическая подготовка спасателей : учеб. пособ. для спасателей студенческих спасательных отрядов / [М. Г. Ковтунович, Н. В. Рожков, С. Н. Енколопов, Е. В. Орлова] ; под ред. М. Г. Ковтунович. – М. : [б. и.], 2007. – 250 с.

241. Психологический отбор кандидатов на службу в ГПС МЧС России : метод. рекомендации. – М. : ВНИИПО, 2003. – 148 с.

242. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / [Т. Н. Гуренкова, И. Н. Елисеева, Т. Ю. Кузнецова и др.] ; под общей ред. Ю. С. Шойгу. – М. : Смысл, 2007. – 319 с.

243. Психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту : монографія / М. А. Кришталь, П. В. Теслюк, М. В. Фомич. – Черкаси : видавець Ю. Чабаненко, 2014. – 166 с.

244. Пугачев В. П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом : учеб. для студентов вузов / В. П. Пугачев. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – 285 с.

245. Пустовалова Е. И. Развитие профессионально значимых качеств специалистов ГПС МЧС России на основе интерактивных методов обучения / Е. И. Пустовалова // Известия Уральского государственного ун-та. – 2010. – № 3(78). – С. 116–122.

246. Радул В. В. Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя : навч. посіб. / В. В. Радул, В. О. Кравцов, М. В. Михайліченко. – Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛДТ», 2007. – 252 с.

247. Реан А. А. Психология изучения личности : учеб. пособ. / А. А. Реан. – СПб. : изд-во Михайлова В. А., 1999. – 288 с.

248. Рибалка В. В. Психологія праці особистості : навч.-метод. посіб. / В. В. Рибалка. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2005. – 60 с.

249. Розенфельд Ю. Н. Профессиональная подготовка / Ю. Н. Розенфельд // Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. Е. Ю. Усик ; [сост.: Астахова В. И. и др.]. – Х. : изд-во НУА, 2007. – С. 360–361.

250. Романова Е. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы / Е. Романова. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 464 с.

251. Рубинштейн С. Л. Избранные философско-психологические труды: Основы онтологии, логики и психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Ин-т психол. РАН, 1997. – 634 с.

252. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : изд-во «Питер», 2000 – 712 с.

253. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті; світовий досвід та українські перспективи : кол. монографія. – К. : «К. І. С.», 2006. – С. 33–45.

254. Сальная Л. К. Модель обучения профессионально ориентированному иноязычному общению студентов неязыкового вуза : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Сальная Лейла Климентьевна ; Таганрогский государственный педагогический ин-т. – Таганрог, 2007. – 193 с.

255. Самонов А. П. Влияние экстремальных условий на эффективность действий пожарного подразделения в связи с некоторыми индивидуально-психологическими особенностями пожарных : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Самонов Алексей Петрович ; Академия МВД СССР. – М., 1978. – 198 с.

256. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М. : «Прогресс», 1979. – 125 с.

257. Сисоєва С. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія / С. Сисоєва. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с.

258. Сисоєва С. О. Технологізація освітньої діяльності в умовах неперервної професійної освіти / С. О. Сисоєва // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. – К. : «ВІПОЛ», 2000. – С. 27–45.

259. Сластенин В. А. Психология и педагогика : учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений / В. А. Сластенин, В. П. Каширин. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 480 с.

260. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 3. – 728 с.

261. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 9. – 918 с.

262. Словник-довідник для соціального працівника / автор-упоряд. А. П. Литвин. – Тернопіль : [б. в.], 2008. – 225 с.

263. Словник-довідник з професійної педагогіки / [ред.-упоряд. А. В. Семенова]. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.

264. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б. А. Смирнов, Е. В. Довгополова. – Х. : изд-во «Гуманитарный центр», 2007. – 292 с.

265. Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / А. Г. Снісаренко ; Національний ун-т цивільного захисту України. – Х., 2011. – 27 с.

266. Социальная педагогика : курс лекций / под общей ред. М. А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2000. – 416 с.

267. Соціально-психологічні детермінанти помилкових дій у професійній діяльності фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : монографія / [Д. В. Лебедев, С. Ю. Лебедева, О. В. Тімченко та ін.]. – Х. : УЦЗУ, 2009. – 216 с.

268. Старостенкова Т. А. Характерологические факторы отбора военнотружачих по призыву для обучения специальностям железнодорожных войск : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психология деятельности в особых условиях» / Т. А. Старостенкова ; Военный ун-т М-ва обороны Рос. Федерации. – М., 2001. – 18 с.

269. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособ. / А. М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2002. – 607 с.

270. Сургунд Н. А. Професійна придатність практичного психолога: діагностика професійно важливих якостей особистості / Н. А. Сургунд // Підготовка соціального працівника: надбання, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький : ТУП, 2003. – С. 55–58.

271. Суходольский Г. В. Основы классификации профессиографических методов / Г. В. Суходольский // Методология

исследований по инженерной психологии и психологии труда. – Ленинград : ЛГУ, 1974. – Ч. 1. – 148 с.

272. Суходольский Г. В. Основы психологической теории деятельности / Г. В. Суходольский. – 2-е изд. – М. : изд-во ЛКИ, 2008. – 168 с.

273. Сучасний словник іншомовних слів / відпов. ред. Г. П. Півторак ; укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с. – (Словники України).

274. Сціборовський О. А. Психологічні особливості прийняття ефективних рішень офіцерами ДПС України в нестандартних ситуаціях : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. А. Сціборовський ; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2005. – 23 с.

275. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология : учеб. пособ. для студ. сред. пед. учеб. заведений / Н. Ф. Талызина. – М. : Издательский центр «Академия», 1998. – 288 с.

276. Тенищева В. Ф. Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции : автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. Ф. Тенищева ; Московский государственный лингвистический ун-т. – М., 2008. – 44 с.

277. Теоретические и практические основы профессионально-прикладного физического воспитания в вузе [Электронный ресурс] / [Н. Е. Калинина, В. Д. Марушкин, В. С. Якимович и др.] ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Волгогр. гос. архит.-строит. ун-т. – Волгоград : ВолгГАСУ, 2014 // Научное электронное издание сетевого распространения. – Официальный сайт Волгоградского государственного архитектурно-строительного университета. – Режим доступа : <http://www.vgasu.ru/publishing/on-line>.

278. Теорія і методика професійної освіти : навч. посіб. / [З. Н. Курлянд, Т. Ю. Осипова, Р. С. Гурін та ін.] ; за ред. З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2012. – 390 с.

279. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Тімченко Олександр Володимирович ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2003. – 387 с.

280. Тімченко О. В. Професіографічний аналіз діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України : монографія / О. В. Тімченко, С. М. Мордюшенко, А. Г. Снісаренко. – Х. : видавець Ю. Чабаненко, 2014. – 184 с.

281. Ткаченко Т. В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності вищих навчальних закладах МНС України / Т. В. Ткаченко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – К.; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2007. – Вип. 14. – С. 435–441.

282. Ткаченко Т. В. Організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності курсантів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : метод. рекомендації / Т. В. Ткаченко ; за заг. ред. М. М. Козяра. – Львів : вид-во СПОЛОМ, 2009. – 100 с.

283. Торчевський Р. В. Педагогічні умови розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Торчевський Руслан Вікторович ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. – К., 2012. – 300 с.

284. Трайнев В. А. Деловые игры в учебном процессе: методология разработки и практика проведения / В. А. Трайнев. – М. : Издательский Дом «Дашков и К»: МАН ИПТ, 2002. – 360 с.

285. Труш О. О. Досвід побудови та діяльності систем цивільного захисту країн – членів ЄС Центральної Європи [Електронний ресурс] / О. О. Труш // Теорія та практика державного управління. – Х. : вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – Вип. 2 (29). – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua>.

286. Труш О. О. Досвід побудови та діяльності систем цивільного захисту країн – членів Європейського Союзу Північної Європи та Норвегії [Електронний ресурс] / О. О. Труш // Державне будівництво. – 2009. – Вип. 2. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua>.

287. Труш О. О. Досвід побудови та функціонування систем цивільного захисту країн – членів ЄС Західної Європи [Електронний ресурс] / О. О. Труш // Теорія та практика державного управління. – Х. : вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – Вип. 4 (27). – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua>

288. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Д. Н. Узнадзе ; пер. с грузинского Е. Ш. Чомахидзе ; под ред. И. В. Имедадзе. – М. : Смысл; СПб. : Питер, 2004. – 413 с.

289. Український соціум: загрози екстремальних ситуацій : монографія / [Г. В. Рева, В. К. Врублевський, В. П. Ксьонзенко, І. В. Мариніч] ; за ред. проф. В. К. Врублевського. – К. : «Інтелект», 2003. – 431 с.

290. Учебник спасателя [С. К. Шойгу, М. И. Фалеев, Г. Н. Кириллов и др.]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Краснодар : Советская Кубань, 2002. – 528 с.

291. Философская энциклопедия : в 5 т. / [науч. ред. Ф. В. Константинов]. – М. : «Советская энциклопедия», 1964. – Т. 5. – 740 с.

292. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – 2-е вид. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 136 с.

293. Фомич М. В. Розвиток професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія

діяльності в особливих умовах» / М. В. Фомич ; Національний ун-т оборони України. – К., 2012. – 17 с.

294. Фонарев А. Р. Психологические особенности личностного становления профессионала / А. Р. Фонарев. – М. : изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2005. – 560 с.

295. Фролов А. В. Безопасность жизнедеятельности. Охрана труда : учеб. пособ. для вузов / А. В. Фролов, Т. Н. Бакаева ; под общ. ред. А. В. Фролова. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 736 с.

296. Хлудова О. В. Развитие профессиональных качеств сотрудников ОВД в экстремальных ситуациях деятельности : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Хлудова Оксана Викторовна ; Тамбовский государственный ун-т им. Г. Р. Державина. – Тамбов, 2004. – 165 с.

297. Хміляр О. Ф. Психологічні особливості розвитку професійно важливих фізичних якостей особистості офіцера : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. Ф. Хміляр ; Національна академія оборони України. – К., 2004. – 18 с.

298. Хоменко И. А. Профессиональное становление педагога / И. А. Хоменко // Введение в педагогическую деятельность : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. С. Роботова, Т. В. Леонтьева, И. Г. Шапошникова и др. – М. : «Академия», 2000. – С. 163–194.

299. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с. – (Серия «Учебник нового века»).

300. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 12 декабря. – Режим доступа : <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>.

301. Чайченко Н. Н. К методике формирования теоретических знаний / Н. Н. Чайченко // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 5. – С. 15–17.

302. Чернова Л. П. Вплив екстремальних ситуацій на психологічну стійкість людини в процесі професійної діяльності / Л. П. Чернова // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / ред. кол.: Б. І. Холод (голов. ред.), О. Я. Савченко, О. І. Ляшенко, А. М. Федяєва та ін. – К. : НМЦВО, 2000. – Вип. 27. – С. 44–50.

303. Чобітько М. Г. Особистісно орієнтована професійна підготовка майбутнього вчителя: теоретико-методологічний аспект: монографія / М. Г. Чобітько. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 560 с.

304. Чурсов М. В. Концептуальна антиципація екстремальних ситуацій (соціально-філософський та методологічний аспект) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М. В. Чурсов ; Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2000. – 13 с.

305. Шадриков В. Д. Деятельность и способности / В. Д. Шадриков. – М. : «Логос», 1995. – 336 с.

306. Шадриков В. Д. Проблемы систематизации профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 2002. – 256 с.

307. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учеб. пособ. / В. Д. Шадриков. – 2-е изд, перераб. и доп. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с.

308. Шапкин С. А. Деятельность в особых условиях: компонентный анализ структуры и стратегий адаптации / С. А. Шапкин, Л. Г. Дикая // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 1. – С. 19–35.

309. Шленков А. В. Соответствие личностных особенностей выпускников вузов государственной противопожарной службы МЧС России профессиональным программам основных должностей пожарной охраны / А. В. Шленков

// Научно-теоретический журнал «Учёные записки». – 2009. – Вып. 2 (48). – С. 101–105.

310. Шойгу Ю. С. Профессиональный психологический отбор курсантов вузов МЧС России – будущих спасателей: обоснование психодиагностического инструментария : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 05.26.02 «Безопасность в чрезвычайных ситуациях» / Шойгу Юлия Сергеевна ; Всероссийский центр экстренной и радиационной медицины, Центр экстренной психологической помощи МЧС России. – СПб., 2003. – 168 с.

311. Шпаковский Ю. Г. Основные мировые тенденции развития систем антикризисного управления и обоснование предложений по формированию государственной политики в области защиты населения и территорий на период до 2010 года / Ю. Г. Шпаковский, В. П. Малышев, Э. Я. Богатырев // Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования. – 2013. – Т. 3. – № 2. – С. 538–561.

312. Щёкин Г. В. Организация и психология управления персоналом : учеб.-метод. пособ. / Г. В. Щёкин. – К. : МАУП, 2002. – 832 с.

313. Яворська Г. Х. Теоретичні та методичні засади формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. Х. Яворська ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006. – 45 с.

314. Яворський С. Х. Підготовка курсантів навчальних закладів МВС до професійних дій у нетипових ситуаціях оперативно-службової діяльності : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. Х. Яворський ; Південноукраїнський державний педагогічний ун-т (м. Одеса) ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2004. – 25 с.

315. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

316. Якунин В. А. Педагогическая психология : учеб. пособ. / В. А. Якунин. – 2-е изд. – СПб. : изд-во В. А. Михайлова, 2000. – 349 с.
317. Ambitious Without Borders. AmBeGran / edited by Oksana Galarowicz. – Warsaw, 2012. – 187 p.
318. Atkinson F. Motivational determinants of risk-taking behavior / F. Atkinson // Psychological Review. – 1957. – Vol. 64. – P. 29–83.
319. Barnes L. B. Teaching and the Case Method / L. B. Barnes, C. R. Christensen, A. Hansen. – 3-rd ed. – Boston MA : Harvard Business School Press, 1994. – 223 p.
320. Cart-Tanneur Ph. Lenstang un sapeurs-pompiers Sapeur-pompiers Gean / Ph. Cart-Tanneur. – Paris, 1986. – 288 p.
321. Delamare Le Deist F. What Is Competence? / F. Delamare Le Deist & J. Winterton // Human Resource Development International. – 2005. – Vol. 8. – № 1. – P. 27–46.
322. Deutsche Feuerwehrverband [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.dfv.org>.
323. Drucker P. F. Innovation And Entrepreneurship / P. F. Drucker. – Harper & Row Publishers, 1985. – 278 p.
324. Ellis A. Rational-emotive therapy / A. Ellis // Current Prsychotherapies / ed. R. Corsini. – Itasca, Illinois. – P. 79–112.
325. Estonian Rescue Service [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.112.ee/structure>.
326. European Commission. Humanitarian Aid and Civil Protection [Electronic resource] / – Access mode : http://ec.europa.eu/echo/files/civil_protection/vademecum/it/2-it.html.
327. Fire and Rescue Department under the Ministry of Interior of the Republic of Lithuania [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.vpgt.lt/go.php/lit/English>.
328. Harzberd F. Motivation to work / F. Harzberd. – N. Y. : Willey, 1959. – 498 p.

329. Hidi S. Interest, a motivational variable that combines affective and cognitive functioning / S. Hidi, K. A. Renninger // D. Y. Dai, R. J. Sternberg (eds.) *Motivation, emotion, and cognition: Integrative perspectives on intellectual functioning and development*. – Mahwah, NJ : Erlbaum, 2004. – P. 89–115.

330. Hutmacher W. Key competencies for Europe / W. Hutmacher // Report of the Symposium Berne (Switzerland 27–30 March, 1996). Council for Cultural Co-operation a Secondary Education for Europe. – Strasburg, 1997. – 73 p.

331. Hymes D. Communicative Competence / D. Hymes // J. B. Pride and J. Holmes (eds.) *Sociolinguistics*. – Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 269–293.

332. Jimenez P. Specific influences of job satisfaction and work characteristics on the intention to quit / Results of different studies / P. Jimenez // *Psychological bulletin*. – 2002. – Vol. 44. – № 4. – P. 596–663.

333. Key Competencies for Europe. Report of the Symposium (Berne, Switzerland, March 27–30, 1996). A Secondary Education for Europe [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.eric.ed.gov>.

334. Laurence J. H. The Oxford Handbook of Military Psychology / J. H. Laurence, M. D. Matthews (eds.). – Oxford University Press, 2012. – 432 p.

335. Lazarus R. S. Stress-related transactions between person and environment / R. S. Lazarus, R. S. Launier // *Perspectives in interactional psychology* / L. A. Perlin, M. Lauris (eds.). – N.-Y. : Plenum, 1978. – P. 248–302.

336. Maslow A. Theory of human motivation / A. Maslow // *Psychological Review*. – 1943. – № 50. – P. 69–93.

337. McClelland D. C. Testing for Competence Rather Than for «Intelligence» / D. C. McClelland // *American Psychologist*. – 1973. – Vol. 28. – № 1. – P. 1–14.

338. New York City Fire Department [Electronic resource]. – Access mode : http://www.nyc.gov/html/fdny/html/community/ff_eligibility_requirements_080106.shtml.

339. Pabini G.-P. 13 Human Qualities You Must Have to Succeed in Work and Life [Electronic resource] / G.-P. Pabini. – Access mode : <http://www.uxmatters.com/mt/archives/2014/09/13-human-qualities-you-must-have-to-succeed-in-work-and-life.php>.

340. Pearce J. Cases in Strategic Management / J. Pearce, R. B. Jr. Robinson. – Burr Ridge, Illinois; Boston, Massachusetts. Sydney, Australia, 1994. – 520 p.

341. Sampson, Demetrios; Fytros, Demetrios. Competence Models in Technology-enhanced Competence-based Learning, 2008 [Electronic resource]. – Access mode : <http://dspace.learningnetworks.org/bitstream/1820/1196/1/Sampson-Fytros-CompetenceBasedLearning.pdf>.

342. State Fire and Rescue service of Latvia [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.vugd.gov.lv/eng>.

343. State Fire Service [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.straz.gov.pl/page/en.php>.

344. Volunteer Fire Department [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Volunteer_fire_department.

345. VolunteerFD.org [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.volunteerfd.org>.

ДОДАТКИ

Додаток А. Програма спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях»

Пояснювальна записка

Сучасна парадигма освітнього процесу орієнтована на підвищення рівня освіченості майбутнього фахівця. Особистісно орієнтована модель освіти полягає в підготовці досвідчених, висококваліфікованих професіоналів, спроможних органічно інтегруватися в європейський освітній простір.

На тлі утвердження європейських стандартів особливої уваги потребує професійно орієнтований напрям підготовки майбутніх фахівців. У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби окреме місце посідають спецкурси, що в повному обсязі розкривають актуальні питання певної галузі науки. Нині для якісної організації навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій необхідна більша кількість навчально-методичних посібників, що потенційно вдосконалять підготовку майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності. Описані чинники вмотивовують доцільність авторського спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».

Мета спецкурсу – підвищити рівень науково-теоретичних знань і практичних умінь із проблеми професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби в умовах надзвичайних ситуацій, розвитку професійної адаптованості до екстремальних умов під час виконання службових обов'язків і формування психолого-педагогічного мислення.

Завдання спецкурсу:

1) проаналізувати наукову й науково-методичну літературу з проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби в особливо небезпечних умовах діяльності, з'ясувати сутність понять «діяльність», «професійна діяльність», «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби»;

2) вивчити особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби;

3) дослідити досвід іноземних колег у сфері підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях;

4) виокремити педагогічні умови, що сприяють якісній підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях;

5) підготувати висококваліфікованого фахівця, який відповідатиме міжнародним стандартам.

Позиції, на яких ґрунтоване вивчення спецкурсу, такі: структура підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях представлена за допомогою низки компонентів (особистісний, когнітивно-діяльнісний, практичний); діяльність викладача вищого навчального закладу спрямована на окреслення основних підходів до організації навчально-виховного процесу (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний); підготовка майбутнього фахівця оперативно-рятувальної служби відбувається завдяки тісній співпраці викладача й курсанта, у дружньому середовищі взаємодовіри.

Розроблений посібник допомагатиме майбутнім фахівцям Державної служби України з надзвичайних ситуацій вивчати теоретичні засади підготовки до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, ознайомлюватися з досвідом іноземних колег із досліджуваного питання та сприятиме його реалізації під час виконання службових обов'язків.

Структура програми спецкурсу

«Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби
до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях»

Опис предмета навчального курсу

Предмет: «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної
служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».

Курс	Напрямок, спеціальність; галузь знань; освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS – 0,7. Модулів – 1; ІНДЗ – 1. Змістових модулів – 2. Загальна кількість год. – 36 год.; Тижневих год. – 1 год.	0101. Педагогічна освіта. 1702. Цивільна безпека. Освітньо- кваліфікаційний рівень: бакалавр.	Варіативна частина. Лекції: 8 год. Семінари: 8 год. Самостійна робота: 11 год. Вид контролю: за шкалою оцінювання.

ПРОГРАМА

Змістовий модуль I

**Теоретичні основи забезпечення якості професійної підготовки
майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби**

Тема 1. Змістово-структурні аспекти поняття «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях».

Сутність понять «діяльність», «професійна діяльність», «професійна діяльність майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях». Актуальність і домінантні напрями дослідження проблеми професійної підготовки фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Понятійний аспект дефініції «надзвичайні ситуації» та

особливості надзвичайних ситуацій як середовище діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби.

Тема 2. Міжнародний досвід діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях.

Проблеми підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби в зарубіжних країнах, зокрема аналіз особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби в Австрійській Республіці, Латвійській і Литовській Республіках, Сполучених Штатах Америки, Сполученому Королівстві Великої Британії, Федеративній Республіці Німеччині, Французькій Республіці та інших країнах ЄС. Психолого-педагогічні аспекти фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.

Змістовий модуль II

Методична система підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Тема 3. Професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби в сучасних умовах професійного навчання.

Характеристика наявних професіограм фахівців ризиконебезпечних професій. Вимоги до побудови професіограм та їхні структурні складники. Професійно важливі якості як органічні складники професіограм, що впливають на ефективність професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях.

Тема 4. Зміст і структура підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Змістове наповнення фахової підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях. Аналіз навчальних планів і програм для професійної підготовки майбутніх фахівців ДСНС України. Інтерактивні технології навчання та їхня роль у підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.

Теми семінарських занять

№ з/п	Тема заняття	Кількість годин, запланованих для практичних занять
1.	Особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівцями оперативно-рятувальної служби.	2 год.
2.	Психолого-педагогічні аспекти фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.	2 год.
3.	Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій.	2 год.
4.	Інтерактивні технології в підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.	2 год.

Заліковий кредит із курсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях»

Тема	Лекції	Семінари	Самостійна робота	Індивідуальна робота
Змістовий модуль I. Теоретичні основи забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби				
Тема 1. Змістово-структурні аспекти поняття «професійна діяльність фахівців»	2 год.		2 год.	2 год.

оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях».				
Особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівцями оперативно-рятувальної служби.		2 год.	2 год.	
Тема 2. Міжнародний досвід діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях.	2 год.		2 год.	2 год.
Психолого-педагогічні аспекти фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.		2 год.		2 год.
Усього годин за I модуль	4 год.	4 год.	6 год.	6 год.
Змістовий модуль II. Методична система підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях				
Тема 3. Професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби в сучасних умовах професійного навчання.	2 год.			2 год.
Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій.		2 год.		2 год.
Тема 4. Зміст і структура підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.	2 год.		2 год.	
Інтерактивні технології в підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях.		2 год.	2 год.	
Усього годин за II модуль	4 год.	4 год.	4 год.	4 год.
Усього годин	8 год.	8 год.	10 год.	10 год.

Індивідуальні навчально-дослідницькі завдання (ІНДЗ)

ІНДЗ спрямовують роботу курсантів на ґрунтовне вивчення й аналіз літератури, передбаченої програмою спецкурсу «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях» (систематизувавши рекомендовану літературу, підготувати матеріал, що стане в нагоді під час фахової підготовки майбутніх фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій). До індивідуального навчально-дослідницького завдання повинні увійти творчі напрацювання курсантів.

Теми рефератів

1. Категорія «діяльність» як взаємодія людини з об'єктивним світом.
2. Поняття «діяльності» із погляду педагогіки.
3. Професійна діяльність як найвища форма діяльності.
4. Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби.
5. Сучасні погляди вчених на проблему професійної діяльності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях.
6. Основні завдання професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби.
7. Надзвичайні ситуації як середовище діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби.
8. Різноманітність дефініцій поняття «надзвичайна ситуація».
9. Класифікація надзвичайних ситуацій.
10. Організація професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби в зарубіжних країнах.
11. Добровольчі організації в системі діяльності оперативно-рятувальної служби за кордоном.
12. Сутність поняття «професійний відбір».
13. Особливості фахового відбору до професій екстремального профілю діяльності.
14. Принципи професійного відбору.
15. Методи, покладені в основу професійного відбору фахівців екстремального профілю діяльності.
16. Професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби.
17. Структурні складники професіограми фахівців оперативно-рятувальної служби.
18. Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій.
19. Змістове наповнення професійної підготовки майбутніх фахівців екстремального профілю діяльності.

20. Соціалізація в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Вимоги до написання рефератів

Реферат повинен мати таку структуру:

- 1) найменування теми (на титульній сторінці);
- 2) план роботи (простий або розширений);
- 3) вступ (обґрунтувати актуальність обраної теми, обов'язково надати загальний реферативний огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми);
- 4) основна частина (з'ясувати сутність основних теоретичних аспектів, з огляду на аналіз наявної літератури, зосередити увагу на наукових поняттях, продемонструвати теоретичні положення прикладами, довести важливість основних питань для професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби);
- 5) короткі фіксовані висновки (1, 2, 3 та ін.) із попередньо викладеного матеріалу (висновки можуть бути з кожного параграфа роботи; підсумкові висновки є обов'язковими);
- 6) література (15-20 сучасних джерел), оформлена відповідно до чинних правил бібліографічних описів (інтернет-джерела з обов'язковим покликанням);
- 7) обсяг реферату повинен становити 15-20 сторінок тексту через 1,5 інтервалу (14 кегль);
- 8) покликання на літературні джерела робити за вимогами позатекстових зносок.

Методичне забезпечення: конспекти лекцій, навчально-методичні посібники, нормативні документи, фахові журнали.

Розподіл балів за оцінювання успішності курсантів зі спецкурсу

Модуль 1				Сума балів
Змістовий модуль 1 (Т. 1–2)	Змістовий модуль 2 (Т. 3–4)	ІНДЗ	Підсумковий контроль	
20	30	25	25	100

Шкала оцінювання:

90 – 100 балів – відмінно (A);

85 – 89 балів – дуже добре (B);

75 – 84 бали – добре (C);

65 – 74 бали – посередньо (D);

60 – 64 бали – задовільно (E);

35 – 59 балів – незадовільно, із можливістю повторного складання (FX);

1 – 34 бали – незадовільно, з обов'язковим повторним курсом (F).

Оцінювання відповідей курсанта під час підсумкового контролю

25 – 23 бали. Ґрунтовне засвоєння основних положень курсу. Усвідомлене застосування відомостей, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між окремими змістовими блоками. Аналітико-узагальнювальний виклад матеріалу. Грамотне й логічне мовлення. Уміння чітко аргументувати та формулювати висновки й пропозиції науково-прикладного характеру. Курсант постійно виявляє активність, ініціативу, обстоює власну позицію.

22 – 15 балів. Курсант вичерпно засвоює матеріал. Іноді виявляється недостатній рівень володіння інформацією. Відповіді аргументовані не достатньо. Логічність відповіді та взаємозв'язок викладу матеріалу дещо порушені. Наявне вміння виконувати завдання за зразком. Виникають труднощі в процесі аналізу, систематизації матеріалу. Неточне формулювання висновків.

14 – 7 балів. Курсант частково, несистемно відтворює інформацію. Наводить лише окремі елементарні частини матеріалу. Відповіді недостатньо осмислені.

6 – 0 балів. Курсант має нечітке уявлення про предмет вивчення; не володіє понятійним апаратом; фрагментарно висвітлює окремі питання на репродуктивному рівні.

Питання й завдання для самоконтролю

1. Професійна діяльність фахівців ризиконебезпечних професій.
2. Особливі умови діяльності фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій.
3. Поняття «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях» у сучасній психолого-педагогічній літературі.
4. Нормативні документи, що регламентують діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби.
5. Термінологічна невизначеність поняття «надзвичайні ситуації».
6. Принцип проходження служби в оперативно-рятувальних формуваннях за кордоном.
7. Етапи професійного відбору фахівців оперативно-рятувальної служби.
8. Завдання та обов'язки фахівців оперативно-рятувальної служби.
9. Формування професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби.
10. Специфіка діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях.

Питання для самостійного опрацювання

1. Сили цивільного захисту України.
2. Основні завдання професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби.
3. Надзвичайні ситуації природного характеру. Характеристика їхніх складників.
4. Надзвичайні ситуації техногенного характеру. Характеристика їхніх складників.
5. Надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру. Характеристика їхніх складників.
6. «Надзвичайна» ситуація як ширше поняття від терміна «екстремальна» ситуація.
7. Інтеграція системи оперативно-рятувальної служби до світових стандартів.
8. ФЕМА – загальнодержавний орган у Сполучених Штатах Америки, що відповідає за допомогу під час надзвичайних ситуацій.
9. Професійна адаптація в умовах фахової підготовки фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій.
10. Аналіз професійно важливих якостей фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Додаток Б. Принципи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

Принципи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях – це провідні положення, дотримання яких детермінує якість фахової підготовки.

Загальні принципи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

Принцип науковості та доступності. Принцип науковості ґрунтований на включенні до змісту професійної підготовки курсантів об'єктивних фактів, положень, теорій і законів певної науки. Зміст навчання повинен бути науково правильним, підтвердженим практикою. У ході професійної підготовки принцип науковості варто поєднувати з принципом доступності, що полягає в обранні й реалізації змісту навчального процесу з огляду на вікові та індивідуальні якості особистості [210].

Принцип систематичності й послідовності навчання передбачає окреслення міждисциплінарних зв'язків у навчальній діяльності; дотримання наступності в опануванні навчальних дисциплін; взаємозв'язок на основі логічно поєднаних окремих розділів і тем курсу навчального предмета. Цей принцип зумовлює педагогічно доцільне обрання принципів, форм, методів і засобів навчання відповідно до його мети й змісту та прогнозує системність у роботі учасників навчального процесу [303, с. 53].

Для підготовки курсантів до виконання службових обов'язків вважаємо необхідним дотримання ***принципу зв'язку теорії з практикою***. Теорія та практика – це взаємодоповнювальні елементи навчального процесу. Названий принцип виявляється в співвідношенні теоретико-методологічних, прикладних знань і в забезпеченні їхнього зв'язку з практичними, аналітико-

діагностичними, конструктивно-організаційними, комунікативними, рефлексивними вміннями й навичками. Принцип зв'язку теорії з практикою домінує на всіх етапах навчання: під час теоретичних занять, навчальної практики, стажування, самостійної навчально-дослідницької роботи тощо.

Органічним складником професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби є контроль емоційного стану. В умовах надзвичайних ситуацій фахівцям важко керувати настроєм, емоціями, почуттями. З огляду на це наступним принципом підготовки курсантів є ***принцип емоційності***. Дотримуючись названого принципу, курсанти зможуть відчувати власну фахову запотребованість і гордість за значущість обраної професії.

Цілком погоджуємося з думкою, обґрунтованою в [229, с. 51], стосовно важливості застосування в процесі професійної підготовки ***принципу професійної спрямованості***. Цей принцип передбачає, по-перше, включення до програми навчання (починаючи з молодших курсів) предметів професійного спрямування, що формують у курсантів професійні фундаментальні знання, по-друге, зосередження уваги на практичних способах діяльності та виробничій практиці, аналоги яких виконуватимуть майбутні фахівці.

Принцип самостійності та активності в навчанні вможливорює налагодження психолого-педагогічної атмосфери, що сприяє розвиткові та реалізації курсантами самостійності, вияву обдарованості й таланту в ході навчально-виховного процесу [329].

Специфічні принципи підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

Принцип гуманізації навчання полягає в повному розкритті здібностей людини й задоволенні різноманітних освітніх потреб, утвердженні її як найвищої соціальної цінності, виявленні індивідуальності та усвідомленні

пріоритетності загальнолюдських цінностей [303, с. 54]. Цей принцип ґрунтований на взаєморозумінні, взаємоповазі, доброті й довірі між учасниками навчального процесу. Реалізація принципу гуманізації навчання сприяє зміст, методи, форми та засоби навчання, які мають максимально впливати на емоційну сферу курсантів, формувати в них гуманні якості й мотиви діяльності [там само].

Принцип суб'єктивності навчально-виховного процесу регламентує визнання курсанта як суб'єкта процесу професійної підготовки, спрямованість на його внутрішні мотиви; вільне обрання методів, форм і способів навчання; застосування викладачем переважно діалогічних форм комунікативної взаємодії з курсантом.

Принцип інтерактивності передбачає, що в ході навчальної діяльності курсанти опановують теоретичні знання, практичні навички, розвивають світогляд, уяву, мислення, виявляють активність та ініціативу. Цей принцип реалізують через використання інтерактивних методів у навчальному процесі (ділові ігри, кейс-методи, лекції, дискусії, презентації).

Додаток В. Анкета для курсантів «Діагностика готовності курсантів до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях»

1. Чи ознайомлені Ви з поняттям «професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби у надзвичайних ситуаціях»?

Так

Ні

2. Чи цікавить Вас психолого-педагогічний аспект Вашої діяльності?

Так

Ні

3. Чи відомі Вам особливості надзвичайних ситуацій під час виконання службових обов'язків фахівців оперативно-рятувальної служби?

Так

Ні

4. Чи доцільним було б вивчення міжнародного досвіду діяльності фахівців ризиконебезпечних професій?

Так

Ні

5. Чи вважаєте Ви, що успішне виконання завдань, які постають перед фахівцями Державної служби України з надзвичайних ситуацій, можливе за умови формування професійно важливих якостей?

Так

Ні

6. Чи вважаєте Ви достатнім рівень Вашої готовності до діяльності у надзвичайних ситуаціях?

Так

Ні

7. Чи сприяє вивчення дисциплін, що викладають у вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій, набуттю необхідних знань, умінь і навичок для діяльності у надзвичайних ситуаціях?

Так

Ні

8. Чи вважаєте Ви необхідним розширення циклу гуманітарних дисциплін у навчальному процесі вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій?

Так

Ні

9. Чи потрібне майбутнім фахівцям оперативно-рятувальної служби введення до навчально-виховного процесу додаткових навчальних курсів з іноземної мови?

Так

Ні

10. Чи вважаєте Ви іншомовну компетентність однією з умов становлення Вашого професіоналізму?

Так

Ні

11. Чи хотіли б Ви відвідувати факультатив із підвищення знань іноземної мови?

Так

Ні

12. Чи вважаєте Ви достатньою кількість практичних занять для професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби?

Так

Ні

13. Чи потрібно, на Вашу думку, збільшити кількість тактико-спеціальних навчань у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій?

Так

Ні

Додаток Г. Діагностика уваги як професійно важливої якості майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби (коректурна проба Ландольта)

Серед низки професійно важливих якостей (ПВЯ) фахівців оперативно-рятувальної служби особливе зацікавлення становлять ті, що регулюють ефективність несення служби. Найчастіше такою якістю вважають стійкість уваги, що дає змогу зберігати необхідну зосередженість в умовах надзвичайних ситуацій [241].

Стійкість уваги як її якість відіграє посутню роль у підготовці майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності, оскільки вони повинні бути тривалий час сконцентровані на виконанні поставленого завдання (наприклад, рятування людей), не відволікатися на зовнішні збудники (погодні явища, задимленість, дефіцит часу тощо). Стійкість уваги полягає в здатності певний час зосереджуватися на одному об'єкті [159].

Надзвичайні умови діяльності зумовлюють потребу в експериментальній діагностиці стійкості уваги майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби. Аналізована методика передбачає закреслення символів, зображених на спеціальних роздрукованих бланках (рис. Бланк із кільцями Ландольта), і триває 5 хвилин.

Інструментарій: роздруковані бланки з кільцями Ландольта, секундомір, два олівці (один запасний).

Учасникам тесту пропонують ознайомитися з таблицею символів, уважно роздивитися зліва направо рядок за рядком, починаючи від верхнього лівого кутка таблиці. За командою експериментатора потрібно викреслювати кільця з положенням розриву, наприклад «на 9 годин». Працювати необхідно швидко й точно.

Розпочинається експеримент за командою «Почали», одночасно експериментатор умикає секундомір. Через 5 хвилин дослідження

завершується. Учасники позначають вертикальною рисою переглянуту частину таблиці. Протоколом експерименту слугує бланк коректурної проби.

Оброблення результатів передбачає підрахунки таких показників:

- кількість правильно відмічених символів (А);
- кількість неправильно викреслених символів (С);
- загальна кількість переглянутих символів (Р);
- кількість помилково пропущених символів (В);
- показник точності роботи (Т): $T = A / (A + B + C)$;
- показник продуктивності роботи (Е): $E = P \times T$ [241].

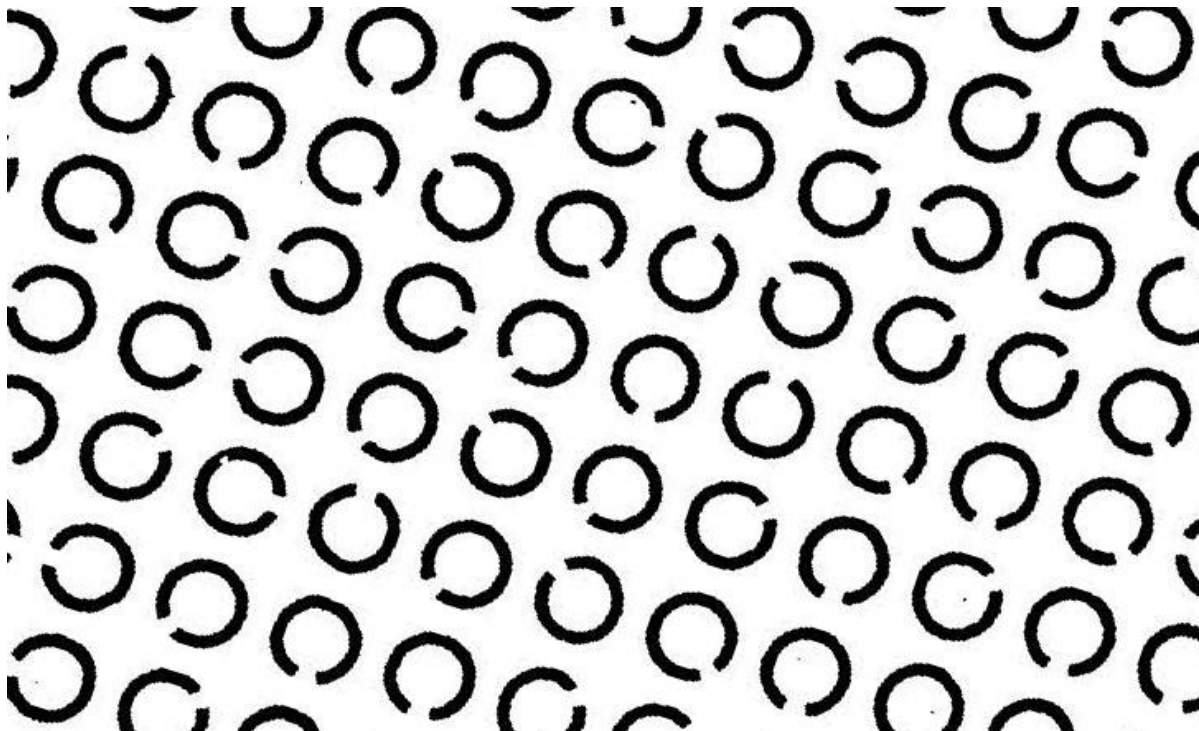

Рис. Бланк із кільцями Ландольта

Додаток Д. Тест для визначення знань понятійного апарату підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях

1. Діяльність – це:
 - а) соціальна активність, спрямована на створення нових умов існування людини та суспільства, перебудову навколишнього середовища (зокрема й людини) відповідно до своїх потреб;
 - б) предмет навчальної діяльності;
 - в) набуття людиною знань, умінь і навичок.
2. Професійна діяльність – це:
 - а) особливий вид соціальної діяльності;
 - б) майстерність, обізнаність у справі;
 - в) набуття кваліфікації.
3. Професійна діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби – це:
 - а) рятування людей і надання першої медичної допомоги в разі необхідності;
 - б) психологічна готовність до роботи в екстремальних умовах;
 - в) організація життєзабезпечення людей, збереження матеріальних цінностей, що супроводжувана постійною робочою напруженістю, стресовим навантаженням і високим ступенем ризику.
4. Надзвичайні ситуації – це:
 - а) екстремальні ситуації;
 - б) особливі ситуації, що загрожують життю людей і становлять крайню небезпеку;
 - в) діалектична цілісність двох процесів: руйнування і творення.
5. Надзвичайні ситуації поділяють на:
 - а) надзвичайні ситуації державного, місцевого та об'єктового рівнів;
 - б) надзвичайні ситуації техногенного, природного характеру та конфліктні й безконфліктні надзвичайні ситуації;

в) надзвичайні ситуації V категорії – це умови, які не є загрозливими для життя фахівців оперативно-рятувальної служби й не супроводжуються психічною напруженістю; надзвичайні ситуації IV категорії, що за певних умов ускладнюють діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби та мають низьку ймовірність загрози для життя; надзвичайні ситуації III категорії – складні обставини, для яких характерна помірна психічна напруженість, окрім травмування, можуть призвести до загибелі; надзвичайні ситуації II категорії – високого рівня складності, містять високу психічну напруженість, загрозу серйозних травм і навіть загибелі; надзвичайні ситуації I категорії – це умови й обставини найвищого рівня складності, що становлять безпосередню загрозу життю фахівців оперативно-рятувальної служби.

6. Професійний відбір – це:

а) ухвалення рішень про готовність і придатність майбутніх фахівців до професійної діяльності, з огляду на результати психологічних та психофізіологічних тестів;

б) діагностичні методики, технічні засоби і стандартизована процедура обстеження;

в) сукупність психологічних і психофізичних особливостей людини, необхідних та достатніх для провадження успішної діяльності.

7. Професіограма фахівців оперативно-рятувальної служби повинна складатися з таких структурних частин:

а) загальні відомості про професію, зміст діяльності, умови діяльності, соціально-психологічні чинники діяльності, динаміка психофізіологічного стану фахівця в процесі діяльності, психограма;

б) зміст діяльності та умови діяльності;

в) загальні відомості про професію, зміст діяльності, умови діяльності, психограма.

8. Професійно важливі якості фахівців ризиконебезпечних професій:

а) професійна компетентність, ергономічні якості, інженерно-психологічні якості, емоційно-вольові якості;

б) професійна спрямованість, психологічні якості, фізіологічні якості, соціально-психологічні якості, стресостійкість;

в) стресостійкість, упевненість, комунікативність, психологічні якості, фізіологічні якості, соціальні якості.

9. Педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях:

а) організація навчально-виховного процесу для формування професійно важливих якостей, розвиток професійної іншомовної компетентності, упровадження інтерактивних технологій навчання.

б) упровадження кредитно-модульної системи організації навчально-виховного процесу, застосування інноваційних інформаційно-комунікативних технологій, використання особистісно орієнтованого підходу;

в) формування професійно важливих якостей, розвиток професійної іншомовної компетентності, упровадження активних та інтерактивних технологій навчання.

10. Основні критерії підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях:

а) умотивованість, зацікавленість науково-пізнавальною діяльністю та готовність до виконання професійної діяльності в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій, отримання теоретичних знань, оволодіння вміннями й навичками роботи в умовах надзвичайних ситуацій;

б) уміння брати на себе відповідальність, самостійно ухвалювати конструктивні рішення, саморозвиток;

в) готовність до виконання службових завдань у надзвичайних ситуаціях, уміння адаптуватися до ситуації, знання нормативних документів, емоційна гнучкість, толерантність.

Додаток Е. Приклад заняття з дисципліни «Пожежна тактика» із використанням інтерактивних методів навчання («Ділова гра»)

Ділова гра – це форма відтворення предметного й соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем відносин, характерних для певного виду практики [187].

В умовах професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби ділова гра – це метод навчання, що забезпечує досягнення навчальної мети через відтворення професійної діяльності фахівців в умовах, які імітують реальні процеси й формують у курсантів практичні вміння та професійно-службове мислення [71]. Ділова гра розвиває фахову зацікавленість, дає змогу реалізовувати набуті знання, сприяє виробленню відповідальності (індивідуальної чи колективної), допомагає експериментувати з подією, проектувати власне бачення щодо розв’язання проблем, впливає на розвиток соціальних навичок (наприклад, професійний діалог під час дискусії), трансформувати отримані навички на практиці, пропонувати різноманітні стратегії щодо успішного виконання запропонованих завдань та ін.

Базовим елементом ділової гри є сценарій, що являє собою основний документ для її проведення. Створена для розроблення сценарію група фахівців аналізує: кожен етап, фрагмент (бажано не більше від трьох), зміст, епізоди, чітко окреслює навчальну мету, готує інструкцію кожному гравцеві й експертам, затверджує повний комплект ролей, час гри, місце гри, рекомендує вступний матеріал або лекцію, обговорює порядок використання технічних засобів тощо [88].

Тема: «Оперативне розгортання, розвідка та рятування людей на пожежі. Робота оперативного штабу на пожежі»

Навчальна мета: ґрунтовне закріплення навчального матеріалу стосовно основних завдань розвідки, окреслення вирішального напрямку,

принципів визначення вирішального напрямку; навчання курсантів оцінювати обстановку, організовувати розвідку, ухвалювати рішення, віддавати накази щодо проведення оперативного розгортання та рятування людей.

Виховна мета: формування в курсантів умінь аналізувати, систематизувати й узагальнювати інформацію; розвиток відповідальності за ефективність виконаних завдань.

Метод проведення: наочно-інформаційний із порушенням проблемних завдань.

Час проведення заняття: 1 год. 20 хв.

Матеріально-методичне забезпечення: нормативні документи, дошка, картки із завданнями для ділової гри.

Література

1. Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожара / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – 288 с.
2. Пожежна тактика : підручник / [П. П. Ключ, В. Г. Палюх, А. С. Пустовой та ін.]. – Х. : Основа, 1998. – 592 с.

І. Підготовка до заняття

Перед діловою грою проводять заняття, під час якого акцентують увагу на завданнях розвідки та принципах обрання вирішального напрямку.

ІІ. Організація та хід заняття

1. Організаційна частина – 10 хв. Доповідь чергового про готовність взводу до заняття, перевірка присутніх, оголошення теми й мети заняття, порядок його проведення та оцінювання знань.
2. Надання інформації в разі виникнення питань щодо попередньої лекції – 5 хв.
3. Повідомлення завдань для ділової гри – 5 хв.
4. Розрахунок параметрів пожежі, кількості вогнегасних речовин, техніки, особового складу – 50 хв.
5. Підбиття підсумків – 5 хв.
6. Завдання для самопідготовки – 5 хв.

Контрольні питання для опитування курсантів

1. Розвідка пожежі.
2. Оперативна дільниця, принципи створення.
3. Основні завдання розвідки.
4. Випадки створення оперативного штабу пожежогасіння, його склад.
5. Вирішальний напрямок оперативних дій на пожежі.
6. Принципи обрання вирішального напрямку оперативних дій на пожежі.
7. Плани й картки пожежогасіння: призначення, основний зміст, порядок відпрацювання та оперативного використання.
8. Гасіння пожеж за умов недостатньої кількості води, низьких температур, сильного вітру.
9. Гасіння пожеж за наявності вибухових речовин.
10. Мета розвідки.
11. Вирішення задачі за запропонованим варіантом.

Загальний сценарій ділової гри

1. Взвод курсантів умовно поділяють на кілька груп. У кожній групі обирають капітана, якому надають право обирати з команди-супротивника курсанта для відповіді.
2. Викладач роздає картки із завданням (приклади завдань продемонстровані нижче).
3. Для підготовки завдання курсанти мають 15-20 хвилин, можуть користуватися конспектами лекцій.
4. За кожну правильну відповідь команда заробляє бал.
5. Після передбаченого часу капітани команди по чергово обирають курсантів із команд-супротивників для висловлення думки щодо виконання завдань. У разі неготовності обраного курсанта дати відповідь і відсутності охочих з інших команд капітан призначає для відповіді курсанта зі своєї команди, заробляючи бал на рахунок команди.

6. Подальший процес гри відбувається подібно до описаного сценарію, поки не будуть відпрацьовані всі завдання.
7. За кількістю набраних балів викладач обирає переможця.

Приклади завдань на картках, запропонованих курсантам

Завдання 1

Тема: «Гасіння пожеж у навчальному закладі».

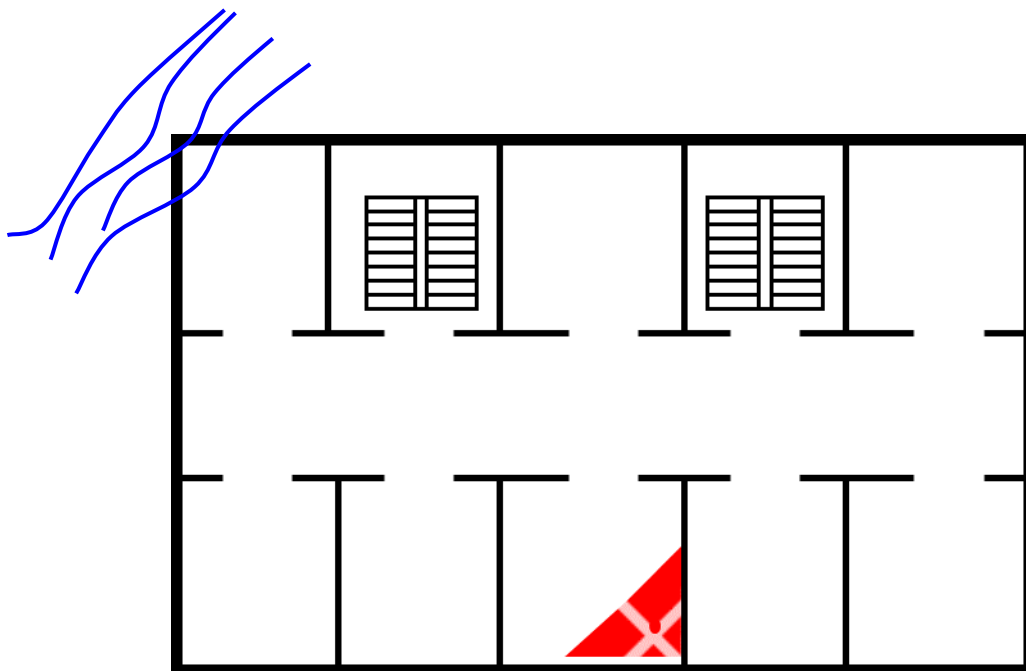
Характеристика об'єкта: будівля школи II СВ, 4-поверхова. Опалення водяне. Освітлення електричне: планування коридорного типу.

Вододжерела: у 200 метрах від місця пожежі протікає річка.

Сили й засоби: на пожежу прибув караул ДПЧ-4 на АЦ-40(130)63Б і АНР-40(130)127А.

Обстановка на пожежі: пожежа виникла о 10 годині на другому поверсі в кабінеті хімії, вогнем охоплені 30 м² площі кабінету, коридор сильно задимлений, у небезпеці перебувають 25 учнів.

Необхідно: 1) оцінити обстановку, ухвалити рішення й віддати накази; 2) скласти схему розташування сил і засобів.

Розв'язання

1. Розрахунок сил і засобів.

1.1. Визначаємо необхідні витрати на гасіння пожежі:

$$Q_n = S_n \cdot I_n = 30 \cdot 0,06 = 1,8 \text{ л/с},$$

де: I_n – необхідна інтенсивність подавання води на гасіння, л/с на кв. м (Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожара / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 52).

S_n – площа пожежі.

1.2. Визначаємо необхідну кількість стволів на гасіння пожежі:

$$N_{ств} = \frac{Q_n}{q_{ств}} = \frac{1,8}{3,7} = 1 \text{ ств}'' \text{ Б}''$$

де: $q_{ств}$ – витрата ствола (Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожара / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 111 (табл. 3.25)).

Із тактичного задуму приймаємо три стволи «Б» на захист: кабінету математики, стелі першого й підлоги третього поверхів.

1.3. Визначаємо фактичну витрату води для гасіння пожежі та захисту.

$$Q_{\phi} = N_{ств} \cdot q_{ств} = 4 \cdot 3,7 = 14,8 \text{ л/с}$$

1.4. Для забору води використовуємо гідроелеваторну схему насос – гідроелеватор – цистерна – насос на два гідроелеватори.

1.5. Визначаємо необхідну кількість рукавів.

Для цієї схеми необхідно 7 рукавів $d = 77$ мм і 4 рукави $d = 66$ мм.

$$N_p = \frac{1,2 \cdot L}{20} = \frac{1,2 \cdot 20}{20} = 2 \text{ рук};$$

$$H_n = 2 \cdot 0,015 \cdot 3,7^2 + 5 + 2 \cdot 0,15 \cdot 3,7^2 + 50 + 6 = 65,5 \text{ м}$$

1.6. Визначаємо кількість особового складу:

де: $N_{ств}^{\Gamma} \cdot 3$ – кількість о/с, який подає стволи на гасіння пожежі ланками ГДЗС;

$N_{ств}^3 \cdot 2$ – кількість о/с, який подає стволи на захист покрівлі й циклонів; $N_{ств}^3 \cdot 1$ –

кількість о/с, що подає стволи на захист протипожежних дверей; $N_{\text{КПП}}$ – кількість о/с на контрольно-перепускних пунктах газодимозахисної служби (ГДЗС); $N_{\text{К}}$ – кількість о/с, що забезпечує контроль за роботою насосно-рукавних систем; $N_{\text{ЗВ}}$ – кількість зв'язкових (КГП, НШ, НТ, НБД-1, НБД-2); 1,5 – резерв особового складу.

1.7. Визначаємо необхідну кількість відділень на основних пожежних автомобілях:

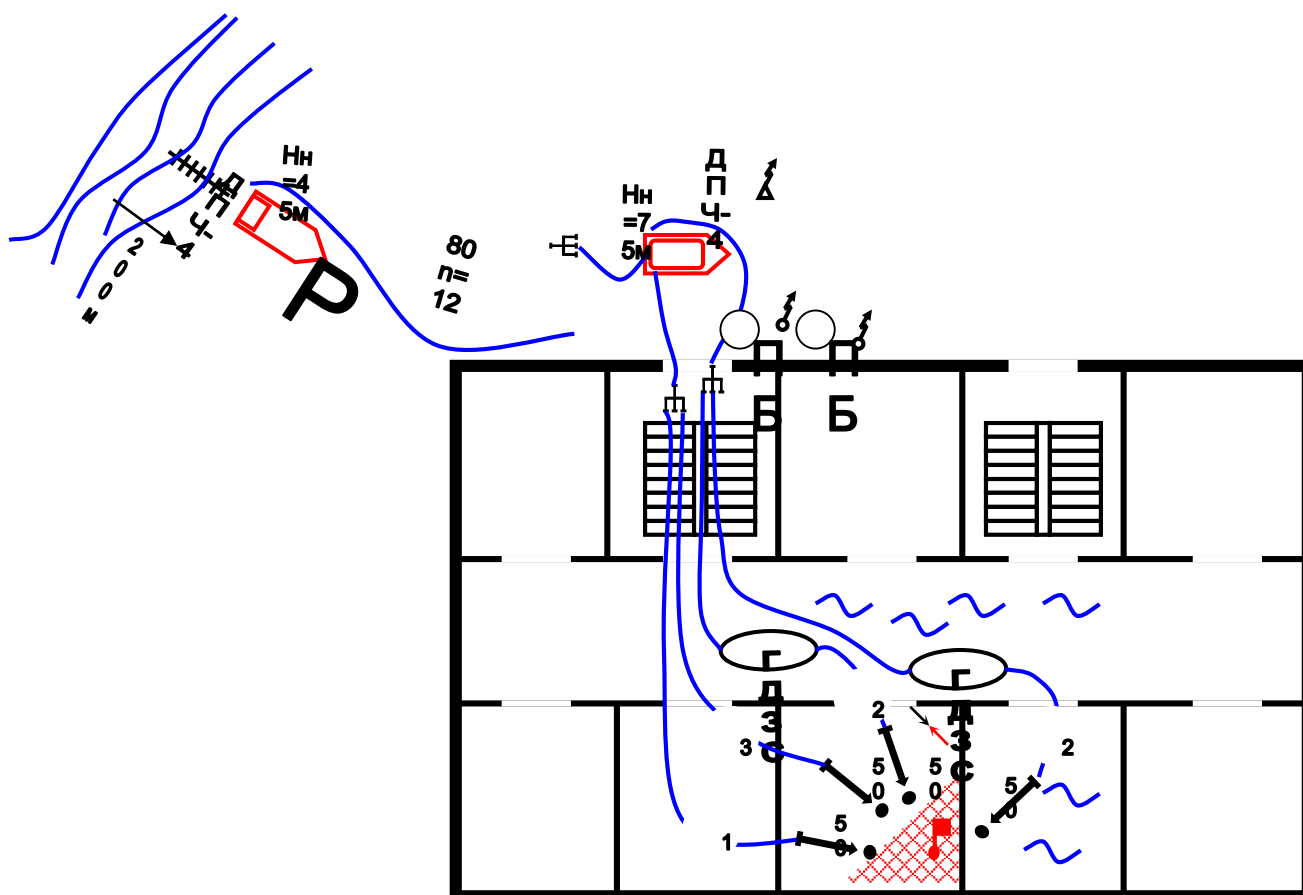
$$N_{\text{від}} = \frac{N_{\text{о/с}}}{4} = \frac{20}{4} = 5 \text{ відділень}$$

2. Очікувані дії та розпорядження

Обстановка на пожежі	Очікувані дії, накази й розпорядження КГП
1	2
Із вікон 2-го поверху виходить дим, із вікна кабінету хімії видно проблиски полум'я. Пожежа виникла в кабінеті хімії, другий поверх – сильно задимлений, у небезпеці перебувають 25 учнів. Через заболоченість берегів забрати воду з річки за допомогою всмоктувальних рукавів неможливо. Необхідно організувати забір води за допомогою гідроелеватора.	<u>Оцінювання обстановки:</u> – пожежа на 2 поверсі; – існує загроза людям; – можливе поширення вогню в сусідній кабінет; – коридор 2-го поверху задимлений; – можливе задимлення верхніх поверхів та евакуаційних шляхів; – існує вододжерело на відстані 200 м. <u>Ухвалення рішення:</u> – на зв'язок із черговою частиною (ЧЧ) оперативно-диспетчерською службою (ОДС); – на організацію рятування учнів та розвідку пожежі (ІІ відділення); – на попереднє розгортання (І відділення). <u>Віддавання наказів:</u> 1. Зв'язківцю на ЧЧ ОДС: «Прибули до місця виклику, із вікон другого поверху виходить дим. Загроза людям. Розпочинаю рятування людей та розвідку пожежі. Викликати службу 02, 03 та аварійну енергослужбу». 2. Командирові першого відділення: «АЦ на вододжерело, забрати воду за допомогою гідроелеваторної схеми та подати до АНР». 3. Командиру 2-го відділення: «АНР до входу в школу, ланка ГДЗС, ствол «Б» за мною в розвідку та на рятування людей».
1	2
За результатами розвідки, пожежа на 2 поверсі в кабінеті хімії $S=30 \text{ м}^2$, задимлений	<u>Оцінювання обстановки:</u> – загрози людям немає; – можливе поширення вогню по всьому кабінету, у сусідні приміщення через системи вентиляції, прогари в підлозі;

коридор 2-го поверху, на вище та нижче розташованих поверхах прогріта підлога і стеля, люди врятовані. Електроенергія не вимкнена.	– на гасіння пожежі поданий один ствол «Б»; – необхідність вимкнення електромережі. <u>Ухвалення рішення:</u> – на зв'язок із ЧЧ ОДС; – вирішальний напрямок на локалізацію пожежі; – відчинити вікна, щоб підняти нейтральну зону. <u>Віддавання наказів:</u> 1. Аварійній енергослужбі: «Вимкнути електромережу». 2. Зв'язківцю: Передати на ЧЧ ОДС «Пожежа на 2 поверсі в кабінеті хімії $S=30 \text{ м}^2$, люди врятовані, додаткових сил і засобів не потрібно, організовую гасіння пожежі». 3. Командирові I відділення: «Ствол «Б» на захист стелі 1-го поверху та захист підлоги 2-го поверху». 4. Командиру II відділення: «Продовжувати гасіння». 5. Директорові школи: «Перевірити за списком дітей».
Сили й засоби введені. Подальшого поширення горіння немає. Нейтральна зона піднята, що дає змогу працювати без апаратів для захисту органів дихання.	<u>Віддавання наказів:</u> 1. Зв'язківцю: Передати на ЧЧ ОДС «Пожежа локалізована». 2. Командирові I відділення: «Припинити захист. Провести огляд верхніх поверхів». 3. Командиру II відділення: «Продовжувати гасіння».
Горіння немає	<u>Віддавання наказів:</u> 1. Зв'язківцю: Передати на ЧЧ ОДС «Пожежа ліквідована». 2. Командирові I відділення: «Відбій, заправити АЦ водою». 3. Командиру II відділення: «Відбій, зібрати ПТО».

Схема розташування сил і засобів на момент локалізації пожежі

Завдання 2

Тема: «Гасіння пожеж на об'єктах перероблення деревини».

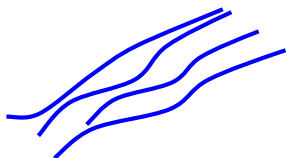
Характеристика об'єкта: на території підприємства розташований цех готової продукції, склад напівфабрикатів та інші будівлі. Будівля складу одноповерхова, стіни цегляні, покрівля горюча (руберойд по горючій обрешітці). Шлях до ставка дає змогу пересуватися на автомобілі зі швидкістю 30 км/год.

Вододжерела: близько 200 метрів від місця пожежі протікає річка.

Сили та засоби: на пожежу прибув караул ДПЧ-2 на АЦ-40(131)137А і АНР-40(130)127А; ДПД об'єкта в кількості 10 осіб, на озброєнні якої МП-1600. По другому номеру виклику прибувають: ДПЧ-1 на АЦ-40(130)63Б і АЦ-40(131)137; ДПЧ-3 на 2-х АЦ-40(130)63Б; ДПЧ-4 на АЦ-40(375)Ц1; ППЧ-2 на АЦ-40(130)63Б.

Обстановка на момент прибуття: у складі горять напівфабрикати на площі 96 м², а також обрешітка покрівлі на площі 75 м².

Необхідно: 1) оцінити обстановку, ухвалити рішення й віддати накази; 2) скласти схему гасіння пожежі.

Розв'язання

1. Розрахунок сил та засобів.

1.1. Визначаємо необхідні витрати води на гасіння пожежі у складі:

$$Q_n = S_n \cdot I_n = 96 \cdot 0,3 = 28,8 \text{ л/с},$$

де I_n – необхідна інтенсивність подання води на гасіння, л/с на кв. м (Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожара / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 52).

1.2. Визначаємо необхідну кількість стволів:

$$N_{ств} = \frac{Q_n}{q_{ств}} = \frac{28,8}{7,4} = 4 \text{ ств}'' A''$$

$q_{ств}$ – витрата ствола «РС-70» (Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожара / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 111 (табл. 3.25)).

1.3. Визначаємо необхідні витрати води на гасіння пожежі покрівлі будівлі складу напівфабрикатів:

$$Q_n = S_n \cdot I_n = 75 \cdot 0,15 = 11,25 \text{ л/с},$$

де I_n – необхідна інтенсивність подання води на гасіння, л/с на кв. м (Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожара / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 52).

1.4. Визначаємо необхідну кількість стволів на покрівлю:

$$N_{ств} = \frac{Q_n}{q_{ств}} = \frac{11,25}{7,4} = 2 \text{ ств}'' A''$$

1.5. Визначаємо фактичну витрату води для гасіння пожежі та захисту:

$$Q_{\phi} = Q_{\phi}^2 = N_{ств}^2 \cdot q_{ств}^2 = 6 \cdot 7,4 = 44,4 \text{ л/с}$$

1.6. Визначаємо напір на насосі АНР-40(130)127А:

$$H_n = h_{м.р.л} + H_{вх} = 40 + 10 = 50 \text{ м.},$$

$$h_{м.р.л} = N_p \cdot S \cdot Q^2$$

де S – опір рукава (Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожара / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 130 (табл. 4.5)).

$H_{вх}$ – необхідний напір на кінці магістральної лінії під час перекачування з насоса в насос ($H_{вх} + 10$ м (Иванников В. П. Справочник руководителя

тушення пожежа / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 147)).

1.7. Визначаємо напір на насосі АЦ-40(130)63Б (ДПЧ-2):

$$H_n = h_{м.р.л} + h_{розг} + h_{р.роб} + H_{ст} + Z_m \pm Z_{ств},$$

$$h_{м.р.л} = N_p \cdot S \cdot Q^2,$$

де S – опір рукава (Иванников В. П. Справочник руководителя тушения пожежа / В. П. Иванников, П. П. Ключ. – М. : Стройиздат, 1987. – С. 130 (табл. 4.5))

$$H_n = 3,38 + 5 + 23 + 5,58 + 60 = 75 м$$

1.8. Визначаємо необхідну кількість рукавів у магістральній лінії:

$$N_p = \frac{1,2 \cdot L}{20} = \frac{1,2 \cdot 200}{20} = 12 \text{рук}$$

1.9. Визначаємо кількість особового складу:

де: $N_{ст} \cdot 3$ – кількість о/с, що подає стволи на гасіння пожежі ланками ГДЗС;

$N_{КПП}$ – кількість о/с на контрольно-перепускних пунктах ГДЗС;

N_K – кількість о/с, що забезпечує контроль роботи насосно-рукавних систем;

$N_{зв}$ – кількість зв'язкових (КГП, НШ, НТ, НБД-1, НБД-2);

1,5 – резерв особового складу;

1.10. Визначаємо необхідну кількість відділень на основних пожежних автомобілях:

$$N_{ввi} = \frac{N_{o/c}}{4} = \frac{42}{4} = 11 \text{відділень}$$

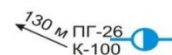
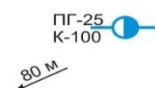
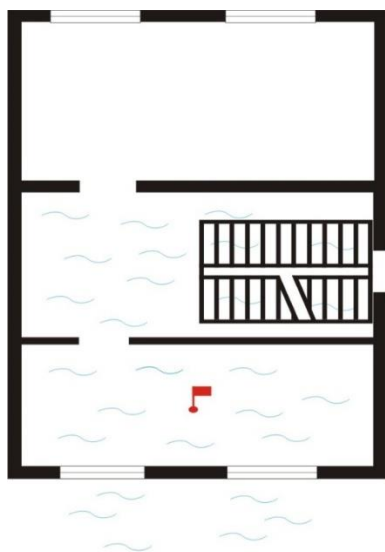
2. Очікувані дії та розпорядження

Обстановка на пожежі	Очікувані дії, накази й розпорядження КГП.
1	2
Із вікон складу виходить дим, палає покрівля. Горять напівфабрикати.	<u>Оцінювання обстановки:</u> – пожежа в складі напівфабрикатів та на покрівлі складу; – можлива загроза людям; – можливе поширення вогню по всьому складу та покрівлі; – існує вододжерело на відстані 200 м. <u>Ухвалення рішення:</u> – на зв'язок із ЧЧ ОДС; – на проведення розвідки пожежі (І відділення Державної пожежної частини (ДПЧ)-2); – на попереднє розгортання (ІІ відділення ДПЧ-2). <u>Віддавання наказів (КГП-1):</u> 1. Зв'язківцю на ЧЧ ОДС. «Прибули до місця виклику, із вікон складу напівфабрикатів виходить дим, палає покрівля. Викликати службу 02 та аварійну енергослужбу». 2. Командирові І відділення ДПЧ-2: «АЦ – до входу в склад, ланка ГДЗС, ствол «Б» – за мною в розвідку». 3. Командиру ІІ відділення ДПЧ-2: «АНР на вододжерело, дві магістральні лінії в перекачку до АЦ І відділення».
1	2
За результатами розвідки, пожежа в складі напівфабрикатів $S=96 \text{ м}^2$ та на покрівлі складу $S=40 \text{ м}^2$, у складі сильне задимлення. Електроенергія не вимкнена.	<u>Оцінювання обстановки:</u> – загрози людям немає; – склад сильно задимлений; – можливе поширення пожежі по всьому складу; – необхідність вимкнення електромережі; – необхідність додаткових сил і засобів. <u>Ухвалення рішення:</u> – на зв'язок із ЧЧ ОДС; – вирішальний напрямок на локалізацію пожежі; – на вимкнення електромережі; – відчинити вікна, щоб підняти нейтральну зону. <u>Віддавання наказів:</u> 1. Аварійній енергослужбі: «Вимкнути електромережу». 2. Зв'язківцю: «Передати на ЧЧ ОДС «Горять напівфабрикати $S=96 \text{ м}^2$ та покрівля $S=40 \text{ м}^2$, у складі сильне задимлення, загрози людям немає. Підтверджую 2-й номер виклику. Організую гасіння пожежі». 3. Командирові І відділення ДПЧ-2: «Замінити ствол «Б» на ствол «А», продовжувати гасіння». 4. Командиру ІІ відділення ДПЧ-2: «Ствол «А», ланка ГДЗС на гасіння складу напівфабрикатів».
Горить склад напівфабрикатів $S=96 \text{ м}^2$, та покрівля $S=75 \text{ м}^2$. На пожежу прибули підрозділи за 2 номером виклику	КГП-1 доповідає КГП-2 про обстановку та ухвалені рішення щодо гасіння пожежі. <u>Віддавання наказів(КГП 2):</u> 1. Зв'язківцю: «Передати на ЧЧ ОДС «Прибув до місця виклику, горить склад напівфабрикатів $S=96 \text{ м}^2$ та покрівля $S=75 \text{ м}^2$, на гасіння пожежі подано два стволи «А». Керування гасінням пожежі беру на

та штаб пожежогасіння. Електроенергія вимкнена.	себе». 2. Начальникові караулу ДПЧ-2: «Призначаю НБД-1 із завданням гасіння пожежі в складі напівфабрикатів. Не допустити поширення пожежі по всьому складу». 3. Начальникові караулу ДПЧ-3: «І відділення. Ствол «А», ланка ГДЗС на гасіння складу напівфабрикатів від розгалуження ДПЧ-2». ІІ відділення. Ствол «А», ланка ГДЗС, на гасіння складу напівфабрикатів від розгалуження ДПЧ-2». 4. Начальникові караулу ДПЧ-1: «Призначаю НБД-2 із завданням гасіння пожежі на покрівлі». 5. Командиру І відділення ДПЧ-1: «АЦ до складу, висувна драбина до покрівлі 2 ствола «А» на гасіння пожежі». 6. Начальникові караулу ДПЧ-4: «АЦ на вододжерело, одна магістральна лінія до АЦ І відділення ДПЧ-1». 7. Начальникові штабу: «Розгорнути роботу штабу й тилу із залученням до його складу представників об'єкта».
Сили й засоби введені за викликом № 2. Поширення пожежі відсутнє. Нейтральна зона піднята, що дає змогу працювати без апаратів для захисту органів дихання.	<u>Віддавання наказів:</u> 1. Зв'язківцю: «Передати на ЧЧ ОДС «Пожежа локалізована». 2. НБД-1: «Продовжувати гасіння складу напівфабрикатів». 3. НБД-2: «Продовжувати гасіння покрівлі».
Горіння немає.	1. Зв'язківцю: «Передати на ЧЧ ОДС «Пожежа ліквідована». 2. НБД-1: «Провести роботи з розбирання конструкцій і згортання сил та засобів, заповнити цистерни водою». 3. НБД-2: «Провести роботи зі згортання сил і засобів, заповнити цистерни водою».

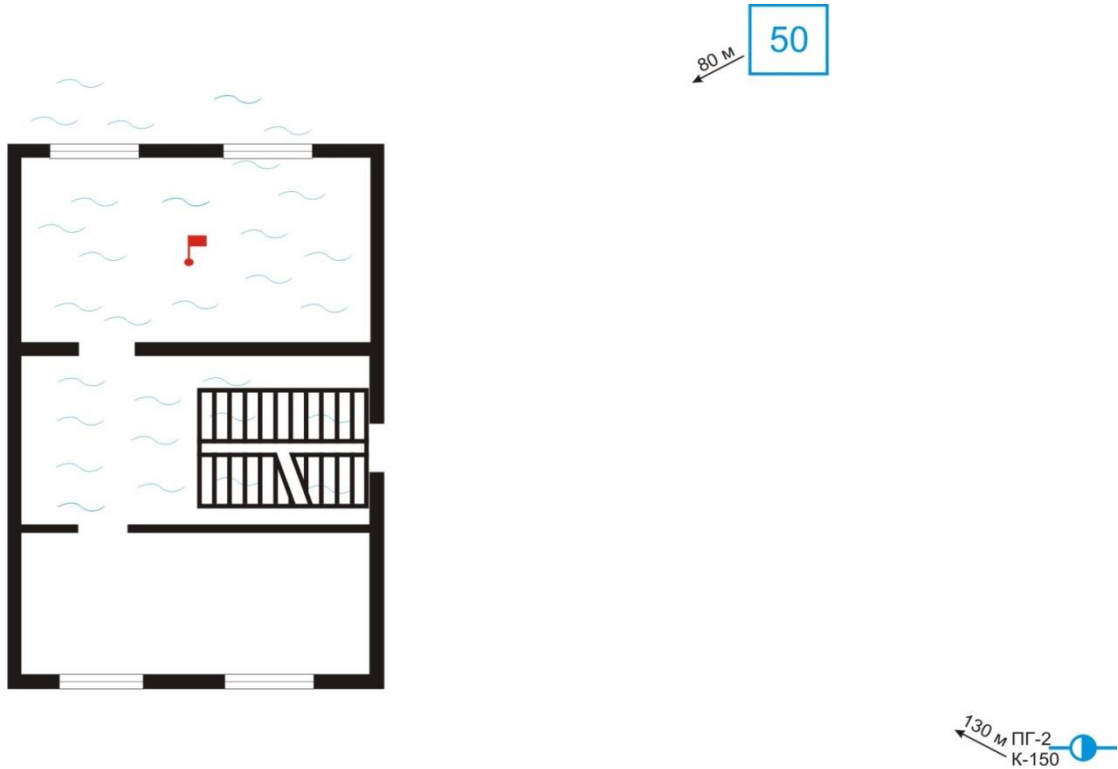
Завдання 3

Унаслідок короткого замкнення електропроводки у квартирі 5-типоверхового житлового будинку виникла пожежа. Із вікон 3-го поверху виходить дим, чути крики людей про допомогу. Будівля II-го СВ. Час вільного розвитку пожежі – 10 хв. Розміри приміщення, у якому виникла пожежа, – 10х7 м.

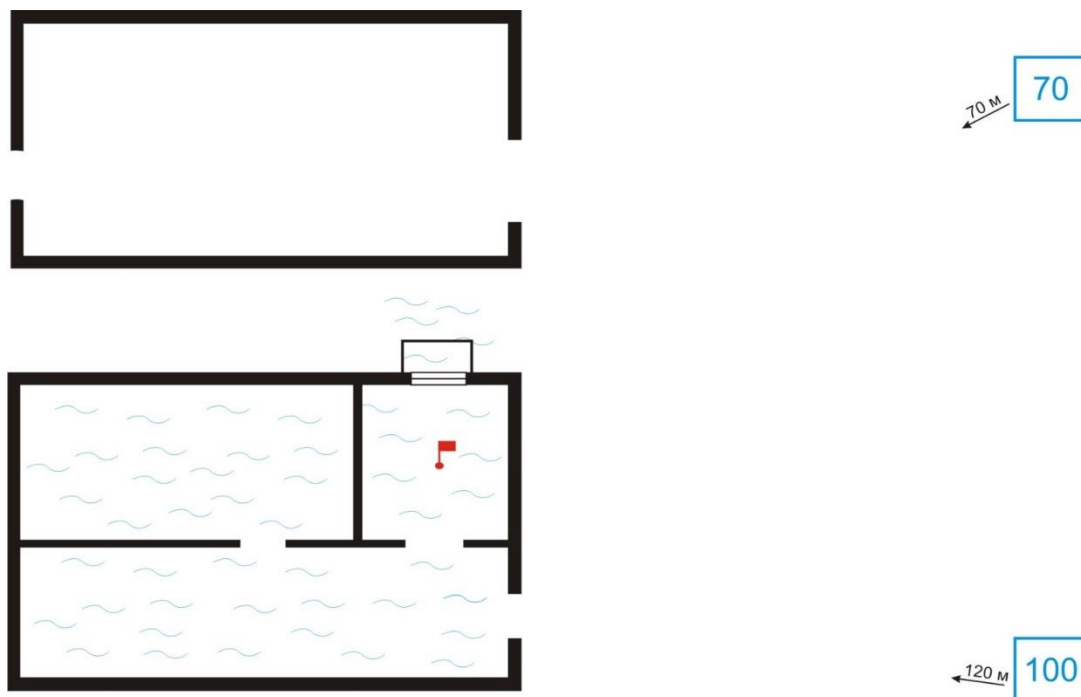
Завдання 4

Унаслідок вибуху газу на 5 поверсі відбулася пожежа. Частково зруйновано сходову клітину. Із 6 поверху чути крики людей про допомогу. Будівля II-го СВ 9-типоверхова. Час вільного розвитку пожежі – 11 хв. Розміри кімнати, у якій розташований осередок пожежі, – 10х5 м.

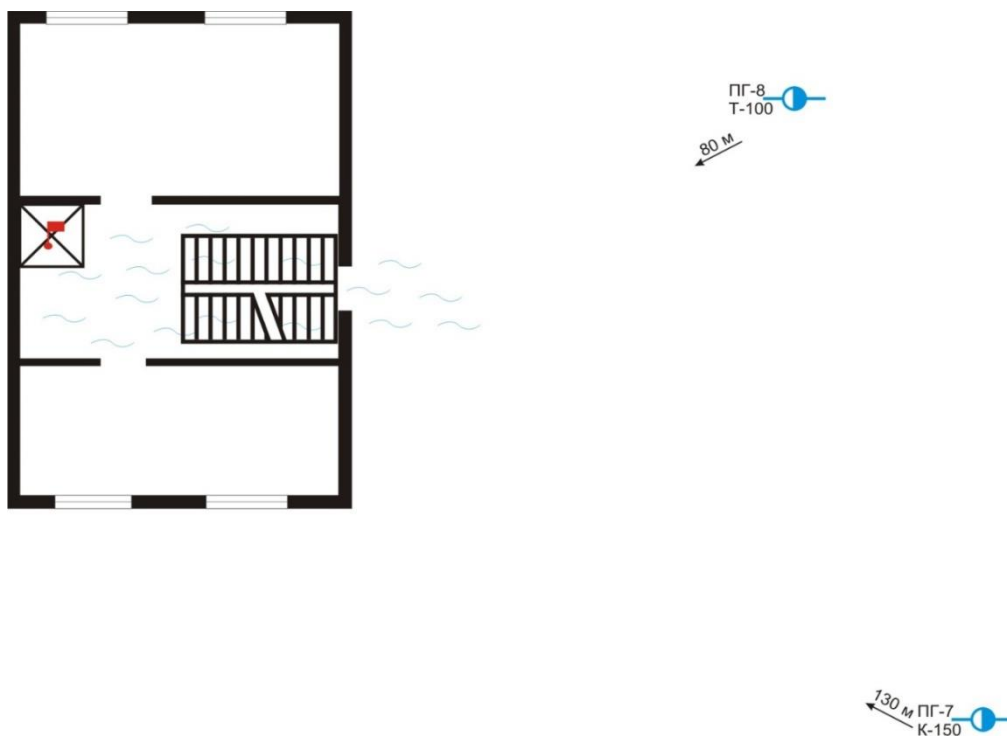
Завдання 5

Унаслідок необережного поводження з вогнем дітей у підвалі житлового будинку виникла пожежа. Із вікон-прямків та входу виходить дим. Будівля III-го СВ. Час вільного розвитку пожежі – 14 хв. Поряд розташована двоповерхова житлова будівля V СВ. Розміри кімнати, де виникла пожежа, – 4х5 м.

Завдання 6

Із під'їзду житлового будинку виходить дим, горить ліфт, що зупинився між 2 та 3 поверхом, існує загроза життю мешканців вище розташованих поверхів. Будівля II-го СВ 5-типоверхова. Час вільного розвитку пожежі – 15 хв.

(Доробок кафедри пожежної тактики та аварійно-рятувальних робіт факультету оперативно-рятувальних сил Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України).

Україна
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ
 НАЦІОНАЛЬНОГО АВІАЦІЙНОГО
 УНІВЕРСИТЕТУ
 Ідентифікаційний код 01132369
 39605 Полтавська область, м. Кременчук
 вул. Перемоги, 17/6
 E-mail: kik_nau@sat.poltava.ua
 Р/р 35225011000330 банк ГУДКСУ у
 Полтавській області, МФО 831019
 16.02.2015 № 03-26/285
 від * * * 20 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дослідження
Дячкової Ольги Михайлівни з теми
“Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до
професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях”

Життєдіяльність сучасного суспільства, що характеризується значним зростанням факторів ризику, пред'являє особливі вимоги до професійних підготовки фахівців небезпечних професій. Цим пояснюється потреба в науково-практичній розробці концепцій підготовки та розстановки кадрів, що працюють в умовах підвищеного ризику надзвичайних ситуацій.

Результати наукової роботи Дячкової Ольги Михайлівни впроваджено та нині використовуються в освітньому процесі «Кременчуцького льотного коледжу НАУ» з метою удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців екстремального профілю діяльності в умовах глобалізації вищої освіти. Зацікавленість і активна участь курсантів, студентів у проведенні занять, відповідно до запропонованої тематики, підтверджують актуальність і практичну цінність наукової роботи Дячкової Ольги Михайлівни.

Цінним є розробка спецкурсу “Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях”. Матеріали дисертації можуть бути використані в лекційних курсах та на семінарських і практичних заняттях, а також при розробці методичних рекомендацій та навчальних посібників.

Довідка видана для пред'явлення за місцем вимоги.

ЗНК з АБ
 та адміністративній роботі

[Signature] В.І.Шорохов

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БЕЗПЕКИ
 ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ**

79007, м. Львів, вул. Клепарівська, 35; тел.: (032)233-32-40, факс: 233-00-88
www.ubgd.lviv.ua E-mail: ldubzh.lviv@mns.gov.ua

« 23 » 01. 2015 р. № 8/246/04-01
 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукового дослідження
 Дячкової Ольги Михайлівни на тему «Підготовка майбутніх
 фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної
 діяльності у надзвичайних ситуаціях» у навчальний процес
 Львівського державного університету безпеки
 життєдіяльності**

Комісією у складі: голови – доцента кафедри практичної психології та педагогіки, кандидата педагогічних наук Цюприка Андрія Ярославовича; членів: заступника начальника кафедри практичної психології та педагогіки, підполковника служби цивільного захисту, кандидата психологічних наук, доцента Сірко Роксолани Іванівни та доцента кафедри практичної психології та педагогіки, кандидата психологічних наук, доцента Куцого Олександра Анатолійовича складено цю довідку про те, що результати дисертаційного дослідження Дячкової Ольги Михайлівни здобули позитивну оцінку та були впроваджені у навчально-виховний процес Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Дослідження Дячкової Ольги Михайлівни розкриває актуальну проблему професійної підготовки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій, оскільки неординарність завдань, специфіка діяльності, особливі умови праці, психологічний зміст виокремлюють діяльність фахівців оперативно-рятувальної служби серед інших видів діяльності. Вона характеризується спеціальними умовами чіткої й суворої регламентації, впливом негативних чинників надзвичайних ситуацій та вимагає ефективного виконання службових обов'язків, ухвалення рішень за обставин браку інформації та гострим дефіцитом часу, досягання відповідальності за збереження життя людей.

Автором на основі вивчення фундаментальних наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених, які досліджували проблему підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту, вперше розроблено модель

00 2 9 7 6

підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях. Також з'ясовано педагогічні умови її комплексного впровадження; вдосконалено методичну систему професійної підготовки майбутніх фахівців екстремального профілю діяльності. На цій основі подальшого розвитку набули форми й методи підготовки курсантів, студентів вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій до майбутньої професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях в умовах реформування освіти відповідно до вимог Болонського процесу

Результати роботи Дячкової Ольги Михайлівни одержали схвальні відгуки колег і студентів та визначають теоретичну й практичну цінність запропонованої методики. Подані матеріали застосовуються у практиці навчального процесу, що сприяє оптимальній організації роботи в навчальному закладі щодо підвищення рівня підготовки фахівців за спеціальністю «Практична психологія».

Проректор з науково-дослідної роботи
д.т.н., доцент

Т.Є. Рак

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з навчальної та методичної роботи Національного університету цивільного захисту України

кандидат психологічних наук, професор

О.О.Назаров

20 14 р.

АКТ

**впровадження наукових результатів дисертаційного дослідження
Дячкової Ольги Михайлівни на тему: «Підготовка майбутніх фахівців
оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних
ситуаціях»**

Даним актом підтверджуємо, що впродовж 2013-2014 навчального року та в першому півріччі 2014-2015 навчального року на факультеті цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України було проведено впровадження наукових результатів дисертаційного дослідження О.М.Дячкової у навчально-виховний процес, зокрема, у процесі викладання дисциплін: "Система забезпечення пожежної безпеки об'єктів", «Системи забезпечення захисту населення і територій у надзвичайних ситуаціях», «Інженерний захист населення та територій» та у науково-методичній роботі.

Для забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій особливо корисною у практичній роботі виявилася апробація результатів дослідження презентована в авторському спецкурсі «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».

Цінність результатів дослідження зумовлена розробкою науково-методичних рекомендацій щодо підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях, вдосконаленням методичної системи підготовки фахівців служби цивільного захисту та розробленням нових шляхів підвищення рівня стандартів професійної підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби.

Матеріали наукового дослідження придатні для використання в освітньому процесі вищого навчального закладу, а також для розробки методичних рекомендацій та навчальних посібників.

Результати впровадження заслуховувалися та обговорювалися на розширеному засіданні кафедри наглядово-профілактичної діяльності факультету цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України (протокол № 7 від 22 грудня 2014 р.).

Акт складений для подання до спеціалізованої вченої ради у зв'язку із захистом дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата педагогічних наук.

Начальник кафедри управління та організації діяльності у сфері цивільного захисту
доктор технічних наук, с.н.с.

О.М.Соболь

Начальник кафедри наглядово-профілактичної діяльності
кандидат педагогічних наук, доцент

О.О.Островерх

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ**

вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси, 18034, тел.: (0472)55-09-53, тел/факс: (0472)55-09-71
www.fire.ck.ua код ЄДРПОУ 39117736 E-mail: chipb@mns.gov.ua, fire@fire.ck.ua

24.12.2014 № 2/3 - 415
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Дячкової Ольги Михайлівни
за темою «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях»

Комісія в складі: голови — в.о. проректора Національного університету — начальника інституту, к.т.н., професора Тищенка Олександра Михайловича та членів комісії — начальника відділу науково-дослідної роботи, к.т.н., доцента Джулая Олександра Миколайовича, начальника кафедри пожежної тактики та аварійно-рятувальних робіт, к.т.н., доцента Маладики Ігора Григоровича, цією довідкою підтверджує, що здобувач наукового ступеню кандидата педагогічних наук Дячкова Ольга Михайлівна на базі Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля здійснювала впровадження результатів наукового дослідження за темою: «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях».

Особливе практичне значення має розроблений спецкурс «Підготовка майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях» та створена модель професійної підготовки фахівців служби цивільного захисту, яка містить комплекс педагогічних умов, що сприяють підвищенню ефективності процесу професійної підготовки фахівців ДСНС України.

Теоретичні напрацювання з проблеми підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях були реалізовані на лекційних заняттях, які проводились професорсько-викладацьким складом інституту за рекомендаціями Дячкової О. М. Темі запропонованих автором лекційних занять відзначаються актуальністю та пізнавальною значущістю. Викладений лекційний матеріал логічно і чітко структурований, змістовний, відзначається високим науково-методичним рівнем представлення.

Голова комісії

Члени комісії

О. М. Тищенко

О. М. Джулай

І. Г. Маладика

000230